

De motieven van initiatiefnemers van instituties voor collectieve actie

Een vergelijkend onderzoek tussen negentiende- en eenentwintigste-eeuwse collectieven

Masterthesis

Masterprogramma: Politiek en maatschappij in historisch perspectief

Student: Hester van Bork

Studentnummer: 3676005

Scriptiebegeleider: dr. Auke Rijpma

Datum: 20 juni 2015

Portfolio deel B

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen	5
Inleiding	6
Hoofdstuk 1	12
Mondige burger	13
Noodzaak	15
Mondige burger of noodzaak?	18
Hoofdstuk 2	20
De BroodfondsMakers	20
De Nederlandse Coöperatieve Raad	23
Kredietunies.....	25
Coöperaties	28
Overeenkomsten en verschillen	31
Hoofdstuk 3	33
Boerenleenbanken.....	33
Andere boerencoöperaties	35
Arbeidsonderlinges	38
Consumentencoöperaties	40
Woningcorporaties.....	41
Overeenkomsten en verschillen	43
Hoofdstuk 4	45
Opleidingsniveau negentiende eeuw en nu	46
Was er een noodzaak?.....	49
De positie van de overheid.....	55
Verschillen en overeenkomsten	57
Conclusie	59

Gebruikte bronnen.....	62
Literatuur.....	62
Websites.....	65
Bijlagen.....	66
Interview Biba Schoenmaker, de Broodfondsmakers, 19 maart 2015.....	66
Interview Arjan van Nuland, Nederlandse Coöperatieve Raad, 1 april 2015.....	68
Interview Georgina Friederichs, Vereniging Samenwerkende Kredietunies, 15 april 2015	72
Interview Roland Lampe, Vereniging van Kredietunies in Nederland, 17 april 2015	74
Interview Marieke Vavier, Binnenvaart Kredietunie Nederland, 11 mei 2015	76
Interview Iris Kort, kinderdagverblijf Oase, 20 april 2015	78
Interview Bert Weeren, Samen1Westerbeek, 23 april 2015.....	80
Interview Steven Volkers, GrunnegerPower, 23 april 2015	82
Open dag Austerlitz Zorgt, 15 mei 2015.....	83

Lijst van afkortingen

BKN	Binnenvaart Kredietunie Nederland
ICA	Institutie voor collectieve actie
NCR	Nederlandse Coöperatieve Raad
NLD	Noordelijk Lokaal Duurzaam
NWR	Nationale Woningraad
SCP	Sociaal Cultureel Planbureau
VKN	Vereniging van Kredietunies in Nederland
VSK	Vereniging Samenwerkende Kredietunies
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
ZZP	Zelfstandige zonder personeel

Inleiding

Wat hebben zuivelbedrijf FrieslandCampina, Rabobank en verzekeraar Achmea met elkaar gemeen? Alle drie zijn coöperaties en alle drie zijn in de negentiende eeuw opgericht. De coöperatie lijkt terug van weggeweest, al zijn de hedendaagse coöperaties, zeker qua formaat, niet met bovenstaande voorbeelden te vergelijken. De coöperatie is een bijzondere en zeer flexibele bedrijfsvorm, waardoor veel verschillende typen en soorten organisaties ervoor kiezen deze rechtsvorm aan te nemen. Aan de ene kant staan de grote en meermalen gefuseerde negentiende-eeuwse coöperaties. Aan de andere kant staan kleine en lokale hedendaagse coöperaties. De historische reuzen en de hedendaagse dwergen worden echter allemaal door de leden bestuurd. Elke coöperatie heeft leden en de leden nemen de beslissingen. De leden zijn de gebruikers van de diensten en goederen die de coöperatie levert. De consument beslist dus over en voorziet in haar eigen voorzieningen. Sinds het begin van deze eeuw doet de consument dit weer steeds vaker.

Sinds een aantal jaar is er een groeiende interesse in het 'zelf doen' van de burger ontstaan. Door de vele bezuinigingen die de overheid moet doorvoeren, is het noodzakelijk dat deze bepaalde taken naast zich neerlegt. Deze taken moeten vervolgens worden opgepakt door de markt, of door de burger. De privatisering van overheidstaken is in de jaren tachtig van de twintigste eeuw in gang gezet, maar de geleverde diensten voldoen in de ogen van de burgers niet altijd aan de wensen. Deze, al dan niet falende, marktwerking heeft ertoe geleid dat bepaalde voorzieningen zijn verdwenen, te duur zijn geworden, of niet aan de eisen voldoen. Dit heeft er vervolgens toe geleid dat de burger zelf het initiatief neemt om in oplossingen te voorzien. Dit is in 2013, mede door de troonrede van koning Willem Alexander, bestempeld tot de participatiesamenleving. Een term die vervolgens door minister-president Mark Rutte is overgenomen en daarna door de politiek, de media en de burger. De participatiesamenleving lijkt een uitvinding te zijn geweest van de politiek, maar in feite werken burgers al sinds 2005 steeds meer samen in collectieven.¹ Deze instituties voor collectieve actie (ICA) ontstaan van onderop, waarbij samenwerking en zelfregulering centraal staan. Burgers starten dus zelf samenwerkingsverbanden op om problemen aan te pakken.² Voorbeelden van ICA's zijn de onderlinge arbeidsongeschiktheidverzekeringen de Broodfondsen, energiecoöperaties, dorpscoöperaties, enzovoorts.

ICA's zijn een actueel en veelbesproken onderwerp: van de overheid tot de media houdt het mensen bezig. Collectieven trekken de aandacht, ook van burgers. Voorbeelden van ICA's kunnen inspiratie voor andere burgers vormen om zelf ook een organisatie op te rich-

¹ Tine De Moor, *Homo Cooperans. Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (Utrecht 2013) 7.

² Ibidem, 6.

ten die in hun eigen noden voorziet. De overheid heeft een wens dat burgers dit in de toekomst vaker zullen doen. Daarnaast zullen burgers meer initiatief moeten tonen, en meer zelf moeten doen, omdat de overheid zich terugtrekt en bezuinigd. ICA's zijn een belangrijke speler in de participatiesamenleving en de opkomst en groei daarvan. Een participatiesamenleving valt of staat bij de inzet van de burgers, de participanten. Zij zullen initiatief moeten nemen door bijvoorbeeld collectieven op te richten. Overheden tonen hierdoor veel interesse in dit soort organisaties en proberen de opkomst ervan te stimuleren. Maar waarom zouden burgers zich hiertoe geroepen voelen? Welke motieven hebben zij om ICA's op te richten?

Deze vraag wordt al langere tijd gesteld, en – deels – beantwoord. Overheden hebben rapporten over het onderwerp uitgegeven, verschillende kranten hebben meermalen artikelen gepubliceerd over voorbeelden van de participatiesamenleving, en academici hebben vele onderzoeken naar het onderwerp verricht. Voorbeelden van academici die zich interesseren in het onderwerp en hier veel onderzoek naar hebben gedaan zijn professor Evelien Tonkens, hoogleraar Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector aan de Universiteit voor Humanistiek, en professor Tine De Moor, hoogleraar Instituties voor Collectieve Actie in Historisch Perspectief aan de Universiteit Utrecht. Tonkens onderzoekt de huidige tendens in de opkomst van de participatiesamenleving en de rol die de overheid daarbij zou moeten of kunnen spelen. De Moor maakt een vergelijking tussen heden en verleden. Zij spreekt over drie golven van collectieve acties, die opkomen na een versnelde ontwikkeling van de vrije markt.³ De eerste golf vond plaats in de late middeleeuwen, de tweede in de negentiende eeuw en de derde golf is begin deze eeuw opgekomen.

Naast de onderzoeken en uitgaven van Tonkens en De Moor zijn er nog talloze andere werken geschreven over het onderwerp, vaak in meer gedetailleerde zin. Bijvoorbeeld het boek *Voor en door boeren?* van Ronald Rommes, waarin boerencoöperaties vanaf de negentiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog worden beschreven, of verschillende onderzoeken van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP). In deze uitgaven wordt onder andere over de motieven van de oprichters van collectieven gesproken. De motieven die worden aangedragen zijn te verdelen in twee kampen, aan de ene kant wordt gesproken over een mondige burger die graag meer invloed wil hebben op zijn eigen leven, een burger die het heft zelf in handen wil nemen. Aan de andere kant wordt gesproken over een bepaalde noodzaak die burgers voelen voor bepaalde voorzieningen die niet worden geleverd door de markt of de overheid. De eerste visie lijkt in te gaan op de wens van de burgers om meer zelf te doen, om meer te participeren. De tweede visie is gericht op een bepaald gebrek. Wat tot nu toe weinig gedaan lijkt te zijn, is aan de hand van specifieke voorbeelden onderzoek te doen naar de werkelijke motieven van de oprichters van ICA's. Er is nog geen vergelijking gemaakt tussen wat men denkt dat de motieven zijn, en wat ze werkelijk zijn. In dit onderzoek zal aan de hand van

³ De Moor, *Homo cooperans*, 21.

specifieke voorbeelden getracht worden een antwoord te vinden op de vraag welke motieven burgers hebben om ICA's op te richten.

Het argument dat burgers mondiger zijn geworden en vanwege deze mondigheid zelf het heft in handen willen nemen, lijkt erg optimistisch. Hoe komt het dat burgers sinds het begin van deze eeuw mondiger zijn dan daarvoor en dus meer eigen initiatief vertonen? Een verklaring die hiervoor wordt gegeven, door bijvoorbeeld het SCP, is het huidige hoge opleidingsniveau van de Nederlandse burger.⁴ Door hun hoge opleidingsniveau zouden burgers beter in staat zijn zelf te voorzien in oplossingen voor sociale zekerheidsproblematiek. Hierdoor treft de overheid ook geen blaam op het moment dat zij besluit zich meer terug te trekken uit de maatschappij en het leven van de burger. Op het moment dat de overheid zich terugtrekt, krijgt de burger namelijk eindelijk de kans in eigen oplossingen te voorzien. Dit beeld wordt door onder andere minister-president Rutte ondersteund. Hij stelt dat de Nederlandse burger graag meer eigen initiatief wil tonen, 'niet omdat het moet, maar omdat het kan en omdat ze het willen'.⁵ Daar tegenover staat het beeld van een gevoel van noodzaak dat in andere onderzoeken wordt geschetst. Deze tegenstelling in de literatuur over ICA's in Nederland heeft geleid tot de vraag die in dit onderzoek beantwoord zal worden, namelijk of noodzaak of mondigheid een grotere rol speelt als motief bij het oprichten van een institutie voor collectieve actie? Noodzaak moet hierbij als breed begrip worden bekeken, in de vorm van een spectrum. Dit 'noodzaakspectrum' bevat alles tussen 'zonder deze voorziening zullen we niet overleven' en 'de bestaande voorziening voldoet niet aan mijn eisen'. Zodra de term noodzaak wordt gebruikt, moet dus aan dit spectrum worden gedacht, waaronder dus onder andere noodzaak, onvrede, behoefte en gemis vallen.

Om tot een antwoord op deze vraag te komen zal een vergelijking worden gemaakt met het verleden en wel met de tweede golf van instituties voor collectieve actie, die plaatsvond in de tweede helft van de negentiende eeuw. Er is gekozen om een vergelijking te maken tussen het heden en de negentiende eeuw, omdat burger in de negentiende eeuw veel minder hoogopgeleid waren dan burgers tegenwoordig zijn. Omdat de negentiende-eeuwse burger niet hoogopgeleid was, zou gesteld kunnen worden dat deze ook niet mondig was. Ondanks dat werden er wel collectieven opgericht. De vergelijking tussen de twee golven kan helpen bij het vinden van een antwoord op bovenstaande hoofdvraag.

Dit onderzoek is opgedeeld in vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt een theoretisch kader geschetst, onder andere aan de hand van uitgebreide beschrijvingen van de werken van Tonkens en De Moor en daarnaast een aantal uitgaven van het SCP en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). In dit hoofdstuk zal de huidige stand van zaken worden besproken van het beeld dat onderzoekers hebben wat betreft de motieven van

⁴ SCP, *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie* (Den Haag 2014) 24.

⁵ Redactie Nu.nl, 'Rutte vindt participatiesamenleving niet negatief', *Nu.nl*, 14 oktober 2013.

oprichters van ICA's. Aangezien dit een onderzoek is naar de motieven van oprichters van Nederlandse collectieven, wordt enkel gekeken naar literatuur en onderzoeken naar en over Nederland.

In het tweede hoofdstuk zullen interviews worden besproken die zijn gehouden met oprichters van ICA's. Door middel van de interviews kan worden achterhaald wat de werkelijke motieven waren van initiatiefnemers, in plaats van enkel uit te gaan van de ideeën hierover van onderzoeksraden en academici. Er zijn een negental gesprekken gevoerd met oprichters en leden van uiteenlopende organisaties. De organisaties zijn gekozen aan de hand van een aantal criteria: allereerst moesten het bij de Kamer van Koophandel geregistreerde organisaties zijn. Buurtinitiatieven vallen hier dus buiten. Buurtinitiatieven zijn vaak tijdelijke collectieven, waardoor ze met name interessant zijn voor onderzoeken naar bepaalde regio's of gemeenten. Ten tweede zijn een aantal organisaties gekozen omdat het koepelorganisaties zijn, waarin meerdere collectieven verenigd zijn. Dit is gedaan omdat op deze manier inzichten omtrent meerdere collectieven verzameld konden worden in een korter tijdbestek. De laatste reden waarom bepaalde organisaties zijn gekozen is omdat deze simpelweg reageerden op het verzoek voor een gesprek. Collectieven worden veelal bestuurd en geleid door vrijwilligers die de taken naast hun drukke dagelijks leven op zich nemen. Niet iedereen heeft tijd om een gesprek te voeren. Aan de hand van de interviews kan een representatief beeld worden geschetst van de motieven van de initiatiefnemers van collectieven. Dit komt allereerst doordat de behandelde collectieven uit verschillende regio's afkomstig zijn. Daarnaast komen verschillende economische sectoren aan bod. Eventuele overeenkomsten in motieven kunnen dus niet geweten worden aan de overeenkomstigheid van de collectieven.

De organisaties waarmee is gesproken zijn allereerst de Coöperatie BroodfondsMakers, een collectief van de oprichters van het eerste Broodfonds. Broodfondsen zijn onderlinge arbeidsongeschiktheidsverzekeringen voor ondernemers. De BroodfondsMakers ondersteunen ondernemers bij het oprichten van een nieuw Broodfonds en hebben dus een goed beeld van de argumenten die oprichters van Broodfondsen hebben. Daarnaast is gesproken met de directeur van de Nederlandse Coöperatieve Raad (NCR). De NCR verricht onder andere onderzoek naar coöperaties en coöperatief ondernemen. Door de vergaarde kennis kunnen ze nieuwe en bestaande coöperaties ondersteunen. Tevens is met twee koepelorganisaties voor kredietunies gesproken, namelijk de Vereniging van Kredietunies in Nederland (VKN) en de Vereniging Samenwerkende Kredietunies (VSK). Deze twee organisaties ondersteunen kredietunies bij de oprichting. Een kredietunie is een collectief waarin door ondernemers kredieten worden verstrekt aan andere ondernemers. Daarnaast is de voorzitter van de pas opgerichte Binnenvaart Kredietunie Nederland (BKN) gesproken. Ook is gesproken met de initiatiefnemers van de energicoöperatie GrunnegerPower, de dorpscoöperatie Samen1Westerbeek, de zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt en ouderparticipatiecrèche Oase. In de

interviews is uiteraard gevraagd naar de motieven van de initiatiefnemers, om te kunnen bepalen of zij werkelijk het heft in eigen handen wilden nemen, of dat er andere oorzaken aan ten grondslag liggen. De uitgewerkte interviews zijn in de bijlagen achterin dit onderzoek te vinden.

Na de eerste twee hoofdstukken zal duidelijk zijn geworden met welke motieven men denkt dat hedendaagse ICA's worden opgericht, en met welke motieven dit werkelijk is gedaan. Duidelijk zal worden of mondigheid werkelijk een belangrijke reden is voor het ontstaan van hedendaagse nieuwe collectieven. In het derde hoofdstuk zal de vergelijking met het verleden beginnen. Er worden een aantal coöperaties uit de tweede golf, die in de negentiende eeuw, onderzocht. Geprobeerd wordt te achterhalen welke motieven er in de negentiende eeuw aan de oprichting van een collectief ten grondslag liggen. Dit wordt gedaan om bepalen of mondigheid in de negentiende eeuw ook een rol speelde, of dat noodzaak een belangrijker factor was. Door vervolgens een vergelijking tussen het heden en het verleden te maken, zal duidelijk worden of mondigheid tegenwoordig te veel aanzien krijgt als motief.

De negentiende-eeuwse collectieven die worden behandeld zijn gekozen omdat het vergelijkbare collectieven zijn als de hedendaagse die zijn onderzocht. Dit hoofdstuk is gebaseerd op secundaire literatuur. Hier is voor gekozen omdat dit onderzoek in een kort tijdsbestek moest worden verricht en archiefonderzoek naar individuele collectieven te veel tijd in beslag zou hebben genomen. Daarnaast is er al veel onderzoek verricht naar negentiende-eeuwse collectieven, waardoor de bestaande literatuur naast elkaar en tegenover elkaar kan worden gezet. Doordat er een toereikende hoeveelheid beschikbare literatuur is, zijn goede afwegingen kunnen maken bij het overnemen van de argumenten.

Allereerst zijn de boerenleenbanken onderzocht, als tegenhanger van de hedendaagse kredietunies. Vervolgens is gekeken naar andere boerencoöperaties. Negentiende-eeuwse boeren werkten bijvoorbeeld samen om voordelig inkopen te doen, of om bedrijfsopbrengsten tegen een beter prijs te kunnen verkopen. In de negentiende eeuw zijn bijvoorbeeld veel zuivelcoöperaties opgericht, die gefuseerd zijn tot het hedendaagse FrieslandCampina. Arbeiders in steden ontdekten dat ook zij voordelig gezamenlijk inkopen konden doen. Hiervoor richtten zij verbruikcoöperaties op. De in- en verkoopcoöperaties van het platteland en uit de steden hebben geen directe hedendaagse tegenhanger die wordt behandeld. Verbruikcoöperaties kunnen worden gezien als de voorlopers van Coöp Supermarkten, maar deze worden in dit onderzoek niet behandeld. Een link die gelegd zou kunnen worden met de inkoopcoöperaties, zijn de coöperatie AusterlitzZorgt en GrunnegerPower. AusterlitzZorgt koopt als coöperatief zorg in voor het dorp, en leden van GrunnegerPower kunnen gezamenlijk zonnepanelen met korting aanschaffen. In de negentiende-eeuwse steden werden ook woningcorporaties opgericht, om te voorzien in betaalbare huisvesting. Deze zijn de voorlo-

pers van de hedendaagse woningcorporaties. Ook richtten arbeiders zogenaamde arbeidsonderlinges op, die gezien kunnen worden als tegenhanger van de Broodfondsen.

De motieven van de hedendaagse collectieven kunnen door middel van interviews met zekerheid worden vastgesteld. Motieven van negentiende-eeuwse initiatiefnemers zijn lastiger te achterhalen. In het derde hoofdstuk wordt getracht de motieven aan de hand van secundaire literatuur te achterhalen. Om meer zekerheid over de gevonden redenen te kunnen verschaffen, is een beeld van de sociaaleconomische omstandigheden nodig. Aan de hand van deze schets kan worden bepaald of er in de negentiende eeuw een noodzaak was voor collectieven, of dat het oprichting ervan uit een wens ontstond. Deze omstandigheden worden in het derde hoofdstuk voor een deel beschreven, maar zullen voornamelijk in het vierde en laatste hoofdstuk naar voren komen. In dit hoofdstuk zal een vergelijking worden gemaakt tussen hedendaagse en negentiende-eeuwse collectieven. Aan de hand van deze vergelijking kan worden bepaald of noodzaak of mondigheid een grotere invloed heeft op oprichters van ICA's, of dat er misschien zelfs een volstrekt andere factor aan ten grondslag ligt.

Hoofdstuk 1

Waarom worden instituties voor collectieve actie opgericht?

De motieven van initiatiefnemers volgens academici en overheid

Waarom richten burgers ICA's op? Waarom verenigen burgers zich in coöperaties, collectieven en verenigingen, en waarom is dit tegenwoordig gebruikelijker dan het de afgelopen decennia was? Nederlandse overheden en academici tonen al langere tijd interesse voor dit onderwerp en vanuit deze interesse zijn vele publicaties geschreven over actieve burgers, actief burgerschap en de daarbij horende participatiesamenleving. Een deel van de publicaties over de motieven van Nederlandse oprichters van ICA's zal in dit hoofdstuk worden besproken en geanalyseerd. Hieronder zijn uiteraard onderzoeken van Tine De Moor en Evelien Tonkens te vinden, maar ook van het SCP en de WRR.

Een aantal argumenten omtrent de motieven van de oprichters van ICA's is in veel van deze publicaties terug te vinden. Allereerst wordt vaak gesproken van een mondige burger die actief wil participeren in de samenleving, een burger die zelf het heft in handen wil nemen. Een burger die dit doet, in de woorden van minister-president Mark Rutte, 'niet omdat het moet, maar omdat het kan en omdat ze het willen'.⁶ Aan de andere kant wordt door bijvoorbeeld De Moor en de WRR aangegeven dat er een noodzaak is ontstaan voor de burger om bepaalde taken op zich te nemen. Sinds de jaren 1980 trekt de overheid zich terug als leverancier van gemeenschappelijke goederen en sociale zekerheden: overheidstaken worden geprivatiseerd. De vrije markt heeft deze taken van de overheid overgenomen, maar in veel gevallen niet tot genoegen van de burgers – denk bijvoorbeeld aan de onvrede over de privatisering van de zorg. Taken die voorheen door de overheid werden uitgevoerd, werden vanaf de jaren tachtig door de overheid neergelegd bij het bedrijfsleven, maar worden nu door ontevreden burgers opgepakt. In de zorgsector is dit bijvoorbeeld te zien door het ontstaan van zorgcoöperaties.

De argumenten die door de overheid en onderzoekers worden gegeven wat betreft de motieven van initiatiefnemers vormen een tweeledig beeld: aan de ene kant lijkt de burger bevrijd van een bedrukkende verzorgingsstaat waarin geen ruimte was voor eigen inbreng en initiatieven. Aan de andere kant lijkt de burger nieuwe verantwoordelijkheden opgelegd te krijgen van een zich terugtrekkende overheid en ontoereikende private markt. In de bespreking van de literatuur over dit onderwerp wordt een onderscheid gemaakt tussen de mondige burger en noodzaak. De term noodzaak staat hier voor het hele noodzaakspectrum zoals besproken in de inleiding. Dit spectrum wordt gebruikt omdat het woord noodzaak een behoefte van leven en dood impliceert. Het kan natuurlijk zo zijn dat mensen een werkelijke

⁶ Redactie Nu.nl, 'Rutte vindt participatiesamenleving niet negatief'.

noodzaak hebben voor een bepaald collectief, maar in de huidige samenleving is het vangnet van de overheid nog sterk genoeg dat ICA's in principe niet nodig zijn om mensen uit levensbedreigende situaties te redden. Om zaken bondig te houden, wordt vanaf heden de term noodzaak gebruikt, maar dit moet in een dus wel in de brede zin van het woord worden gezien. In het vervolg van dit hoofdstuk worden de onderzoeken van academici en overheidsinstanties verdeeld onder de koppen 'mondige burger' en 'noodzaak'. Het onderscheid dat wordt gemaakt in dit hoofdstuk tussen de twee argumenten hoeft niet noodzakelijkerwijs te gelden voor de initiatiefnemers van ICA's. De mogelijkheid bestaat dat mondigheid en noodzaak beide een rol hebben gespeeld in het besluit een collectief op te richten. Dit zal duidelijk worden in hoofdstuk twee en drie, aan de hand van voorbeelden van ICA's. In dit hoofdstuk zal gewerkt worden met de tweedeling.

Mondige burger

In de redevoering *De bal bij de burger* sprak toenmalig bijzonder hoogleraar Actief Burger-schap aan de Universiteit van Amsterdam Evelien Tonkens in 2006 over de oorsprong van de mondige burger. Het ideaal van de mondige burger is volgens Tonkens al in de jaren zeventig ontstaan.⁷ Burgers kregen vanaf de Tweede Wereldoorlog meer sociale en economische rechten, in de vorm van uitkeringen en subsidies. In de jaren zeventig kregen ze daar politieke rechten bij: het recht van inspraak. Inspraak in de overheid, maar ook in bijvoorbeeld bedrijven en scholen. Burgers kregen vanaf de jaren zeventig bijvoorbeeld recht op medezeggenschapsraden. De mondige burger was dus letterlijk mondig, het was een burger met recht tot inspraak. De mondige burger ontstond soms op initiatief van de burger, maar vaak op dat van professionals, politici, ambtenaren en deskundigen.⁸

Oplossingen voor problemen werden in de jaren zeventig echter nog wel altijd door de overheid gezocht en geleverd. Tot aan het einde van vorige eeuw duidelijk werd dat de overheid niet meer over de financiële middelen beschikte om alle problemen van de burgers op te kunnen lossen. De verzorgingsstaat werd te kostbaar, doordat de economie minder sterk groeide. Van de markt werd verwacht dat deze de burgers adequate oplossingen zou kunnen bieden voor sociale problemen. Daarnaast werd verwacht dat de vrije markt de burger beter zou kunnen activeren zelfredzamer te worden dan de overheid dat zou kunnen. Het ideaal van de mondige burger veranderde volgens Tonkens in een ideaal van een zelfredzame ondernemende burger.⁹ In andere publicaties wordt echter nog gebruik gemaakt van de term mondige burger, dus die zal in de rest van dit hoofdstuk ook worden gebruikt.

⁷ Evelien Tonkens, *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving* (Amsterdam 2008) 7.

⁸ Ibidem, 7.

⁹ Ibidem, 8.

Het gebruik van de term mondige burger zoals de meeste publicaties dat nu doen lijkt zijn oorsprong te vinden in een publicatie van het SCP. Al in 2002 werd de term gebruikt in de titel van een hoofdstuk in de publicatie *Particulier initiatief en publiek belang*: 'Eisende consument of mondige burgers?'. In deze publicatie wordt gesproken over burgers die uitstekend zelf kunnen bepalen wat goed voor ze is, die liever een budget krijgen om hun eigen zorg in te kopen, dan de zorg kant-en-klaar aangeboden te krijgen.¹⁰ Al sinds 2002 gaat het SCP dus uit van de mondigheid van de burger, van een burger die graag meer inspraak in zijn eigen leven wil.

De term mondige burger werd in 2014 door het SCP gebruikt om aan te tonen dat burgers graag zelf het heft in handen hebben. In het rapport *Burgermacht op eigen kracht?* wordt aangegeven dat de burger mondiger is geworden door het almaar hoger wordende opleidingsniveau in de gehele samenleving en doordat burgers vanwege hedendaagse technologie meer informatie tot hun beschikking hebben.¹¹ Doordat de burger mondiger is, wenst deze ook meer invloed en inspraak op het overheidsbeleid. De term wordt onder andere gebruikt om aan te tonen waarom de samenleving verandert van verzorgingsstaat in een participatiesamenleving. Zo ook in de troonrede van 2013 van koning Willem Alexander. In de participatiesamenleving neemt de burger het initiatief en de overheid volgt, in plaats van andersom. Door het ontstaan van de mondige burger, zou de participatiesamenleving dus levensvatbaar zijn.

In 2012 heeft het SCP een rapport geschreven over burgerinitiatieven, *Een beroep op de burger* was het resultaat. Hierin wordt gesteld dat burgers zich steeds vaker op hun eigen verantwoordelijkheid beroepen, zeker als ze 'het gevoel hebben dat de overheid ze te veel op de huid zit'.¹² Het SCP stelt in dit onderzoek dat de burger mondiger en beter opgeleid is, waardoor ze meer bekwaam zijn eigen verantwoordelijkheid te dragen en dit dus ook willen. Deze ruimte voor de eigen verantwoordelijkheid wordt al geboden door bijvoorbeeld het persoonsgebonden budget in de zorg, maar wordt verder uitgebreid.

Het programma Aandacht voor Iedereen heeft een kennisdossier over coöperaties gepubliceerd, *Coöperaties voor en door burgers*. Aandacht voor Iedereen is een programma dat informatie verschaft aan Wmo-raden en lokale en regionale belangenorganisaties. Het programma wordt door het ministerie van Volksgezondheid gefinancierd en er zijn verschillende landelijke organisaties bij betrokken, zoals Koepel Wmo-raden en Zorgbelang Neder-

¹⁰ SCP, *Particulier initiatief en publiek belang. Beschouwingen over de aard en de toekomst van de Nederlandse non-profitsector* (Den Haag 2002) 124.

¹¹ SCP, *Burgermacht op eigen kracht?*, 24.

¹² SCP, *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* (Den Haag 2012) 11.

land.¹³ Het programma is opgericht om ondersteuning te bieden bij de overgang van landelijke naar regionale zorg als gevolg van de decentralisaties die vanaf januari 2015 worden uitgevoerd. Aandacht voor Iedereen noemt Nederland van oudsher een land van coöperaties, waarin in de laatste jaren het aantal collectieve verenigingen weer toeneemt. De oorzaak die hiervoor wordt genoemd door het programma, is wederom de opkomst van een mondige burger die zijn eigen belangen wil behartigen, het liefst gebaseerd op solidariteit.¹⁴ Burgers hebben een verlangen naar verbinding en een verlangen naar greep op de eigen leefwereld.¹⁵ Door het terugtrekken van de overheid krijgt de burger hier nu meer kans toe.

De term mondige burger heeft in vier decennia verschillende veranderingen ondergaan. Van de jaren zeventig waar mondig stond voor politieke inspraak, via het begin van de eenentwintigste eeuw waarin mondige burgers zelf konden beslissen wat goed voor ze was, naar de jaren tien waarin de mondige burger in staat is het initiatief te nemen en de overheid te laten volgen. Dit laatste heeft ervoor gezorgd dat de mondige burger vaak als argument wordt gebruikt om te verklaren waarom er de afgelopen tien jaar zo veel nieuwe collectieven en coöperaties zijn opgericht.

Noodzaak

Professor Tine De Moor, hoogleraar Instituties voor Collectieve Actie in Historisch Perspectief aan de Universiteit Utrecht, stelt dat ICA's als correctiemechanisme functioneren voor de falende vrije markt. Ze beargumenteert dat er drie golven zijn geweest in de afgelopen duizend jaar waarin dit correctiemechanisme heeft plaatsgevonden. De eerste golf is in de late middeleeuwen te vinden, de tweede in de negentiende eeuw en de derde golf is nog gaande.¹⁶ Aan een golf van ICA's gaat altijd een periode vooraf van versnelde marktontwikkeling, waarbij privatiseringen ook een belangrijke rol spelen, aldus De Moor.¹⁷ Als publieke voorzieningen te kostbaar worden om door de overheid uitgevoerd te worden, privatiseert de overheid deze taken en neemt de vrije markt ze over. Als blijkt dat de taken niet naar behoren worden uitgevoerd, omdat de geleverde voorzieningen bijvoorbeeld te duur zijn of van slechte kwaliteit, neemt de burger de taken over door collectieven op te richten. Burgers gaan dus door onder andere de privatisering van overheidstaken weer samenwerken, na twee eeuwen van individualisme.¹⁸

¹³ Aandacht voor Iedereen, 'Aandacht voor Iedereen' (12 januari 2015): <http://www.aandachtvooriedereen.nl/aandacht-voor-iedereen/aandacht-voor-iedereen-3279.html>. Laatst geraadpleegd op 22 april 2015.

¹⁴ Aandacht voor Iedereen, *Kennisdossier 9. Coöperaties voor en door burgers. Een nieuwe vorm van belangenbehartiging door actieve burgers* (2014) 5.

¹⁵ Ibidem, 6.

¹⁶ De Moor, *Homo cooperans*, 21.

¹⁷ Ibidem, 21-23.

¹⁸ Tine De Moor, 'De herontdekking van het collectief', *SamPol 4* (2013), 29.

De Moor stelt in haar artikelen 'De herontdekking van het collectief' en 'Co-operating for the future' dat in onze samenleving lange tijd werd gedacht dat er slechts twee instanties zijn die publieke goederen kunnen produceren of publieke diensten kunnen leveren, namelijk de overheid en de vrije markt. Verondersteld werd dat burgers geen adequate oplossingen kunnen bieden voor sociale vraagstukken. Sinds het begin van deze eeuw is dit beeld veranderd. Er kwam een herontdekking en herwaardering van het collectieve denken op gang, en deze zijn nog steeds gaande.¹⁹ Burgers blijken goed in staat te zijn adequate oplossingen te bieden voor publieke problemen. Het collectieve denken is volgens De Moor geen nieuw fenomeen, maar een oude manier van denken die is herontdekt.

De Moor noemt een aantal redenen voor deze herontdekking. Allereerst noemt ze de economische crisis van de afgelopen jaren. Ze stelt dat deze mogelijk een reden is voor de herontdekking van het collectief denken, maar dat het waarschijnlijker is dat een aantal langlopende processen de oorzaak zijn.²⁰ Misschien kan worden gezegd dat de economische crisis de directe aanleiding was tot de herontdekking van het collectief, maar dat de langlopende processen deze herontdekking al in gang hadden gezet. Een van de langlopende processen die De Moor noemt in haar artikel 'De herontdekking van het collectief' is het besef dat de economische vooruitgang eindig is. De economische voorspoed van de afgelopen twee eeuwen heeft ervoor gezorgd dat de overheid veel zorgtaken op zich kon nemen. Hierdoor hoefden burgers zich hier niet meer over te ontfemen en verdwenen collectieven die sociale zekerheden en andere voorzieningen verzorgden. Je druk maken over de welstand van je burens, collega's of familieleden was niet meer nodig. Zodra ze in de problemen zouden komen, zou de overheid ze wel ondersteunen. Door deze welvaart en de daardoor verdwenen burgerzorg, zijn de afgelopen twee eeuwen de eeuwen van het individualisme te noemen.

Doordat de door de economische groei voortgebrachte voorspoed nu tot een halt is gekomen en de afgelopen jaren zelfs is afgenomen, is er geen plek meer voor individualisme. Burgers zien zich weer genoodzaakt tot samenwerking om tot gezamenlijke doelen te komen, want de overheid heeft hier de middelen niet meer toe.²¹ Aan de hand van de redenen die De Moor aandraagt voor de herontdekking van het collectief, zou gezegd kunnen worden dat burgers uit noodzaak verenigingen en collectieven oprichten. De overheid en de markt leveren te dure of kwalitatief slechte voorzieningen, waardoor burgers zich genoodzaakt zien in het vervolg zelf in dit soort zaken te voorzien.

De WRR ziet de herontdekking van het collectief in het verkenningsonderzoek *Op maat voor later* ook als een noodzaak voor burgers. De WRR stelt dat de overheid vanwege

¹⁹ Tine De Moor, 'De herontdekking van het collectief', 31; en De Moor, Tine, 'Co-operating for the future: inspiration from the European past to develop public-collective partnerships and intergenerational co-operatives', in: Saki Baily, Gilda Farrell, en Ugo Mattei (ed.), *Protecting future generations through commons., Trends in social cohesion series 26* (Strasbourg 2014) 93.

²⁰ De Moor, 'De herontdekking van het collectief', 32.

²¹ *Ibidem*, 33.

bezuinigingen en marktwerking in en van sociale voorzieningen een beroep doet 'op de zelfredzaamheid en het eigen initiatief van de burger'.²² De bezuinigingen en de marktwerking zijn noodzakelijk vanwege de financiële onhoudbaarheid van de uitgebreide verzorgingsstaat. De WRR stelt dat de overheden een rol in de participatiesamenleving kunnen vervullen door kansen te bieden aan initiatieven en door waarborging en zekerheid te garanderen.²³ Waar de WRR huiverig voor is, net als het programma Aandacht voor Iedereen²⁴, is dat kwetsbare groepen in de samenleving uitgesloten zullen worden van de nieuwe initiatieven. De nieuwe collectieven worden met name door hoogopgeleide ouderen opgericht, en niet door de kwetsbaardere bevolkingsgroepen die minstens net zoveel behoefte hebben aan de initiatieven. Daarnaast vraagt de WRR zich af of de nieuwe initiatieven net zo robuust zullen zijn als de arrangementen die de overheid voorheen leverde in de 'oude' verzorgingsstaat.²⁵

In de ten geleiden van het boek *Blijven we een fatsoenlijk land?*, van onder andere Nicole Teeuwen, stelt historicus Maarten van Rossum dat al snel na de oprichting van de verzorgingsstaat duidelijk werd dat deze wegens de hoge kosten niet in stand te houden was.²⁶ Om deze reden worden de decentralisaties dit jaar dan ook uitgevoerd. Van Rossum ziet dit erg somber in, maar in de inleiding van het boek zijn de schrijvers veel positiever over de uitkomsten van dit grote project. Zij stellen dat de overheid weer nachtwaker wordt, in plaatst vanzorger. De burger moet weer dingen zelf gaan doen. Zij zien dit dus niet als iets negatiefs.

Terwijl de schrijvers van *Blijven we een fatsoenlijk land?* positief zijn over het terugtrekken van de overheid, meldt het SCP echter dat burgers het idee van meer verantwoordelijkheid en participatie niet altijd met open armen ontvangen. Het idee van meer verantwoordelijkheid wordt vaak wel gesteund, maar zodra concrete voorbeelden van participatie worden genoemd is men minder enthousiast. Velen zijn bang geen vrije tijd meer te hebben als ze naast hun reguliere taken voor werk en huishouden ook nog mee moeten doen aan burgerinitiatieven en collectieven. Veel burgers hechten veel waarde aan de sturende hand van de overheid en zijn bang deze te verliezen en aan de grillen van een ander overgelaten te worden.²⁷

Menno Hurenkamp, Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak stellen in hun in 2006 uitgegeven publicatie *Wat burgers bezielt* dat de afgelopen jaren steeds meer in de richting van de burger wordt gekeken op het moment dat grote maatschappelijke problemen opgelost moeten worden. Waar eerst naar de overheid en de markt werd gekeken, is nu de

²² WRR, *Op maat voor later. Maatschappelijke initiatieven op de snijvlakken van wonen, zorg en pensioenen* (Amsterdam 2014) 7.

²³ *Ibidem*, 10.

²⁴ Aandacht voor Iedereen, *Coöperaties voor en door burgers*, 13

²⁵ WRR, *Op maat voor later*, 9.

²⁶ Nicole Teeuwen, Mary van den Wijngaart en Hans Moors, *Blijven we een fatsoenlijk land? Gemeenten en de Verzorgingsstaat* (Den Haag 2014) 7.

²⁷ SCP, *Een beroep op de burger*, 12.

burger aan de beurt.²⁸ Het idee dat hier volgens de auteurs achter zit, is het idee van spontaan burgerschap: op het moment dat de overheid (en de vrije markt) zich terugtrekt, zullen burgers opstaan om de leemten op te vullen.²⁹ Burgers zijn dus in staat om maatschappelijke problemen op te lossen, maar moeten hiertoe door noodzaak gedwongen worden. Noodzaak die ontstaat doordat de overheid niet meer voorziet in bepaalde voorzieningen.

Ook het programma Aandacht voor Iedereen ziet de zich terugtrekkende overheid als belangrijke oorzaak voor het ontstaan van meer collectieven. De overheid treedt terug vanwege bezuinigingen en legt de taken neer bij maatschappelijke (burger)initiatieven. Hierdoor nemen 'burgers steeds vaker gezamenlijk het initiatief om de regie over hun leven in eigen handen te nemen, waardoor de verhouding tussen burgers, samenleving en overheid verandert.'³⁰ Voorheen werden taken van de overheid neergelegd bij de vrije markt. De oplossingen van particuliere instellingen voldoen echter vaak niet aan de eisen die door burgers worden gesteld. Met name op het platteland is dit goed te zien, bijvoorbeeld door het verdwijnen van voorzieningen zoals openbaar vervoer. De leemten die ontstaan worden dan opgevuld door burgerinitiatieven.

Mondige burger of noodzaak?

Uit de beschreven literatuur over de hernieuwde interesse in collectieven blijkt dat er discussie bestaat over de motieven die burgers hebben om deze op te richten. Aan de ene kant lijken burgers een wens te hebben om zelf het heft in handen te nemen: de burger is mondiger en wil zijn leven meer naar eigen inzicht invullen. Aan de andere kant lijkt er een noodzaak te zijn ontstaan voor collectieven en burgerinitiatieven omdat de overheid zich terugtrekt. Welke van de twee motieven de belangrijkste beweegreden is voor oprichters van een collectief, wordt uit de literatuur niet geheel duidelijk. Zelfs onderzoekers wisselen van standpunt, zo stelt het SCP in het ene onderzoek dat de burger mondiger is dan voorheen, en in het andere onderzoek dat de burger wel initiatieven op moet richten, omdat de overheid bepaalde voorzieningen niet meer levert. Aandacht voor Iedereen haalt zelfs beide motieven binnen een onderzoek aan: aan de ene kant stellen zij een burger te zien die meer invloed wil op de eigen leefwereld, maar aan de andere kant zien zij ook een noodzaak hiertoe omdat de overheid zich terugtrekt.

Minister-president Rutte lijkt ervan overtuigd te zijn dat burgers collectieven oprichten omdat het kan en omdat ze dit willen, niet omdat het moet. Een mondige burger die meer controle over het eigen leven wil zou geen slechte ontwikkeling zijn voor een kabinet dat, overigens net als voorgaande kabinetten, veel moet bezuinigen op de zorgtaken van de overheid.

²⁸ Menno Hurenkamp, Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak, *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven* (Amsterdam 2006) 11.

²⁹ *Ibidem*, 9.

³⁰ Aandacht voor Iedereen, *Coöperaties voor en door burgers*, 3.

Het lijkt er dan ook op dat onderzoekers die in opdracht van de overheid schrijven meer richting de mondige burger hellen. Hieronder zijn drie uitgaven van het SCP en het programma Aandacht voor Iedereen, al moet dit beeld genuanceerd worden omdat beide partijen ook spreken van een noodzaak omdat de overheid zich terugtrekt. ‘Onafhankelijke’ onderzoekers lijken zich meer te richten op de noodzaak van collectieven, bijvoorbeeld Evelien Tonkens en Tine De Moor. Van de WRR zou verwacht kunnen worden dat deze, net als het SCP, voornamelijk uitgaat van een mondige burger. De WRR stelt echter dat de overheid een beroep doet op de burger en is daarnaast huiverig voor de gevolgen die het terugtrekken van de overheid kan hebben voor kwetsbare bevolkingsgroepen. Een eventuele tweedeling in de standpunten van de verschillende onderzoekers, overheidsgerelateerde en onafhankelijke, is dus niet zo sterk aanwezig als verwacht zou kunnen worden. Wel valt op dat onafhankelijke onderzoekers minder geneigd zijn mondigheid als argument te zien.

Een aantal onderzoeken noemt mondigheid en noodzaak allebei als motief voor de herontdekking van het collectief. De mogelijkheid bestaat dan ook dat beide argumenten geldig zijn. Een compleet ander argument kan gevonden worden in de publicatie *Coöperaties voor en door burgers* van Aandacht voor Iedereen. Hierin wordt namelijk gesteld dat burgers gemeenschappelijke problemen op een solidaire wijze willen aanpakken.³¹ Om een antwoord te krijgen op de vraag welk motief het meest belangrijk is voor het oprichten van een collectief, zijn interviews afgenomen met een aantal initiatiefnemers en oprichters van collectieven. In het volgende hoofdstuk worden deze interviews behandeld en wordt wellicht duidelijk of collectieven worden opgericht omdat de burger mondiger is, of vanwege een noodzaak omdat de overheid zich meer en meer terugtrekt. Een andere mogelijkheid is dat beide motieven belangrijk zijn, of er geheel andere redenen aan de derde golf ten grondslag liggen.

³¹ Aandacht voor Iedereen, *Coöperaties voor en door burgers*, 5.

Hoofdstuk 2

Hedendaagse instituties voor collectieve actie

Welke motieven hebben initiatiefnemers?

In dit hoofdstuk zal worden besproken welke motieven de initiatiefnemers van hedendaagse ICA's hadden voor het oprichten van hun collectief. Wat heeft ze doen besluiten een ICA op te richten? Zagen ze hier een noodzaak toe door het falen van de markt of het terugtrekken van overheid? Of wilden ze graag zelf het heft in handen nemen en meer controle over hun eigen leven uitoefenen? Of hebben ze geheel andere redenen gehad om te starten met hun initiatief? Om tot antwoorden op deze vragen te komen, zijn een aantal diepte-interviews gehouden met de oprichters van een aantal verschillende van ICA's. Allereerst zal worden uitgelegd om wat voor organisatie het gaat, om vervolgens dieper in te gaan op het interview. Gezien dit onderzoek een vergelijking behelst tussen het heden en verleden, is ook aan de geïnterviewden gevraagd of zij hun organisatie hebben gebaseerd op een voorbeeld uit het verleden. De belangrijkste punten die uit de interviews worden gehaald zijn uiteraard de zaken die geleid hebben tot de oprichting van de collectieven.

Er is met verschillende personen van verschillende ICA's gesproken. Ook is er gesproken met verenigingen, of koepelorganisaties, van ICA's. Een voorbeeld hiervan is de Nederlandse Coöperatieve Raad. Hier is voor gekozen, omdat dergelijke organisaties dagelijks te maken hebben met nieuwe ICA's en dus een goed beeld hebben van de motieven die spelen bij de oprichting. Daarnaast is uiteraard gesproken met initiatiefnemers van 'echte' ICA's. In dit hoofdstuk worden de interviews besproken. Uiteindelijk zal worden beantwoord of de organisatie is opgericht vanuit een bepaalde vorm van noodzaak of vanuit een wens. De interviews waar dit hoofdstuk op is gebaseerd zijn terug te vinden in de bijlagen.

De BroodfondsMakers

Broodfondsen zijn de afgelopen jaren redelijk bekend geworden. Dit komt omdat ze bijvoorbeeld door Tine De Moor zijn onderzocht, maar met name omdat er in vele kranten melding van het initiatief is gemaakt. Broodfondsen worden vaak vergeleken met middeleeuwse gilden, waardoor ze extra interessant zouden kunnen zijn voor dit onderzoek.³² Broodfondsen zijn verenigingen van twintig tot vijftig ondernemers die elkaar door middel van giften steunen ten tijde van arbeidsongeschiktheid. Elk lid stort elke maand een van te voren afgespro-

³² De vergelijking tussen gilden en Broodfondsen gaat niet geheel op, een vergelijking tussen gildenbussen en Broodfondsen zou beter zijn. Gildenbussen leverden niet enkel zekerheid bij arbeidsongeschiktheid, zoals de Broodfondsen, maar ook op andere vlakken in het leven. Dit onderscheid is echter niet van belang voor dit onderzoek, aangezien nog altijd gevraagd kan worden of de BroodfondsMakers hun idee op de middeleeuwse gildenbussen hebben gebaseerd.

ken bedrag op een eigen Broodfondsrekening en zodra een ander lid door bijvoorbeeld ziekte niet kan werken, wordt vanaf deze rekening een van tevoren vastgestelde schenking gedaan aan het arbeidsongeschikte lid. Elk lid heeft een eigen Broodfondsrekening en het gestorte geld blijft altijd eigendom van het lid, ook als deze besluit uit het Broodfonds te stappen. Er zijn geen uitsluitingen voor het krijgen van een schenking, bij elke vorm van arbeidsongeschiktheid wordt uitgekeerd en er wordt geen controle van een arts gevraagd. Het enige dat gebeurt, is dat een ander lid het zieke lid belt. Er is dus enkel sociale controle.

Broodfondsen kunnen gezien worden als alternatief voor een reguliere arbeidsongeschiktheidsverzekering, al is het geen vervangende oplossing. Broodfondsen voorzien slechts voor twee jaar in schenkingen en een arbeidsongeschiktheidsverzekering voorziet in een inkomen tot de verzekerde genezen is. Een Broodfonds wordt door ondernemers zelf opgericht, met hulp van de BroodfondsMakers. Alleen onderling bekende ondernemers mogen zich aansluiten, mits ze langer dan een jaar zelfstandige zijn en hun hoofdinkomen uit hun onderneming halen. Buiten deze twee eisen zijn er weinig regels. Hierin verschillen Broodfondsen sterk met reguliere particuliere arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, waar veel regels van uitsluiting gelden. Door deze regels en uitsluitingen krijgen ondernemers vaak niet uitgekeerd op het moment dat ze arbeidsongeschikt zijn geworden. Daarnaast lopen de maandlasten voor verschillende leeftijdsgroepen en beroeps categorieën zeer uiteen, waarbij de lichamelijke zware beroepen en ouderen als risicogroepen worden gezien en dus een hogere premie moeten betalen.³³ Bij de Broodfondsen is hier geen sprake van: risicogroepen hoeven niet meer te betalen dan anderen.

Er is gesproken met Biba Schoenmaker, woordvoerder van de Coöperatie BroodfondsMakers. De BroodfondsMakers hebben het eerste Broodfonds als experiment opgericht in 2004. Toen dit succesvol bleek, heeft Schoenmaker samen met André Jonkers en Haiko Liefmann de Coöperatie BroodfondsMakers opgericht, om zelfstandig ondernemers te begeleiden bij de oprichting van een eigen Broodfonds. Het initiatief voor het eerste Broodfonds werd genomen toen een aantal collega-ondernemers van Schoenmaker, Jonkers en Liefmann arbeidsongeschikt werd.³⁴ Omdat ze geen arbeidsongeschiktheidsverzekering hadden afgesloten, bleek dit verstrekkende gevolgen te hebben. Na een rondvraag onder de rest van de ondernemers bleek geen van allen een verzekering te hebben afgesloten. De redenen hiervoor bleken veelal overeen te komen en worden ook door andere ondernemers genoemd: de (on)betaalbaarheid van de verzekeringen, het gebrek aan transparantie van de verzekeringsmaatschappijen (wanneer krijg je wel en niet uitgekeerd) en het gebrek aan inspraak die verzekerden hebben in deze bedrijven en regelingen.

³³ Stichting ZZZ Nederland, 'Arbeidsongeschiktheid ZZZ' (2015), <http://www.zzz-nederland.nl/artikel/arbeidsongeschiktheid-zzz>. Laatste geraadpleegd op 10-06-2015.

³⁴ Schoenmaker, Jonkers en Liefmann waren lid van de ondernemersvereniging Solidair. Vanuit deze vereniging is het eerste Broodfonds ontstaan.

De ondernemers besloten te onderzoeken of ze zelf voorzieningen konden treffen voor arbeidsongeschiktheid, die voldeden aan hun eisen en wensen. Bovenstaande redenen zijn als uitgangspunt gebruikt bij het zoeken naar een alternatieve vorm van zekerheid bij arbeidsongeschiktheid. Voorop stonden dus betaalbaarheid, collectiviteit en transparantie. Daarnaast hadden de ondernemers een achtergrond van solidariteit en duurzaamheid en wilde ze dit graag terug zien in hun alternatieve vorm van sociale zekerheid. Er werd besloten om zelf een alternatief te zoeken, in plaats van te proberen binnen de bestaande regelingen verandering te realiseren. Schoenmaker geeft aan dat dit de groep niet alleen meer energie gaf, maar dat dit ook gemakkelijker is dan te proberen een bestaand systeem te veranderen. Dit klinkt misschien tegenstrijdig, maar verzekeringsmaatschappijen zijn grote organisaties die traag transformeren, zelfs op het moment dat een aantal interne enthousiastelingen willen meewerken. Wachten op een regering die veranderingen zou opleggen leek ook niet zinvol. Daarnaast wilden de ondernemers graag ondervinden hoe en of ze de problemen zelf van onderaf zouden kunnen oplossen.

Na twee jaar van overleg met deskundigen werd het eerste Broodfonds opgericht. Binnen een aantal jaar bleek dit het beoogde effect te hebben en wilden andere ondernemers zich aansluiten. Gezien de regel dat iedereen in een Broodfonds elkaar moet kennen, zodat sociale controle mogelijk is, was het voor buitenstaanders niet mogelijk zich bij het Broodfonds aan te sluiten. Vanwege het grote aantal aanvragen werd in 2011 door Schoenmaker, Jonkers en Liefmann besloten om de Coöperatie BroodfondsMakers op te richten. Op deze manier kunnen ondernemers binnen hun eigen netwerk een Broodfonds oprichten, maar hoeven niet het wiel opnieuw uit te vinden, omdat ze worden bijgestaan en ondersteund door de BroodfondsMakers.

Op de vraag of het Broodfonds dus uit noodzaak of wens is ontstaan, is het antwoord tweeledig. Aan de ene kant was er een duidelijke noodzaak: arbeidsongeschiktheidsverzekeringen zijn voor veel ondernemers te duur. De maandelijkse kosten lopen hoog op, zeker bij zogenaamde risicogroepen. Hierdoor zijn ondernemers uit deze groepen vaak niet verzekerd en lopen ze een groot risico op het moment dat ze niet meer kunnen werken. Op dat moment raken ze namelijk hun inkomsten kwijt. Omdat een zelfstandig ondernemer geen recht heeft op een uitkering, kan dit grote gevolgen hebben. Omdat reguliere verzekeringen te kostbaar zijn en te weinig zekerheid bieden omdat er veel uitsluitingregels gelden nemen veel ondernemers het risico zich niet te verzekeren. Daarnaast is er weinig transparantie en inspraak bij de reguliere verzekeringen, waardoor klanten weinig mogelijkheden hebben om de zaken waar ze tegen aan lopen te veranderen. Er kan gesteld worden dat het voor ondernemers noodzakelijk is in een arbeidsongeschiktheidsregeling te voorzien, maar dat de oprichting van de Broodfondsen een behoefte was: in plaats van aan te geven dat de geboden voorzieningen niet aan de wensen voldeden en te wachten tot een ander een oplossing zou aandra-

gen, hebben ze zelf het heft in handen genomen en een nieuwe vorm van sociale zekerheid ontworpen. Er is dus ook een zekere sprake van mondigheid, want de BroodfondsMakers hebben zelf het heft in handen genomen, in plaats van te wachten op veranderingen.

Schoenmaker is ook gevraagd of zij en haar medeoprichters tijdens het oprichtingsproces van het eerste Broodfonds naar het verleden hebben gekeken, zeker omdat hun collectief vaak wordt vergeleken met gilden. Schoenmaker stelt dat dit niet bewust is gedaan, deze vergelijkingen zijn achteraf door anderen gemaakt. Bij het kiezen van een verenigingsvorm is gekeken naar wat het beste zou aansluiten bij hun wensen en niet naar welke vorm historisch gezien het interessants zou zijn. De vergelijking tussen Broodfondsen en gilden is dus niet met voorbedachten rade gemaakt.

De Nederlandse Coöperatieve Raad

Arjen van Nuland is directeur van de Nederlandse Coöperatieve Raad (NCR). Coöperaties kunnen lid worden van de organisatie om een netwerk op te bouwen met andere coöperaties en om kennis te verkrijgen en te delen. De NCR ontwikkelt kennis en nieuwe ideeën rond coöperatief ondernemen, door te kijken naar wetenschappelijke studies en de dagelijkse praktijk van de leden. Met deze kennis kan de organisatie haar leden adviseren, maar ook dienst doen als aanspreekpunt voor bijvoorbeeld de overheid. De NCR is de enige vereniging van coöperaties in Nederland, waardoor het de plek is waar bestuurders elkaar kunnen leren kennen en kennis kunnen delen.³⁵

De leden van de NCR waren voorheen voornamelijk grote coöperaties zoals de Rabobank en Achmea, die ook al langere tijd bestaan. Tegenwoordig sluiten steeds meer nieuwe en kleinere coöperaties zich bij de NCR aan. De coöperaties waar de NCR zich met name op richt zijn coöperaties die worden opgericht omdat de initiatiefnemers zaken willen organiseren vanuit een samenwerkingsverband.³⁶ Deze wens tot samenwerking komt volgens Van Nuland voort uit een reactie op een falende markt en overheid waarop niet genoeg invloed uitgeoefend kan worden. Daarnaast ontstaan sommige coöperaties omdat de oprichters een wens voor schaalvergroting hebben. Coöperaties worden dus opgericht omdat er in bepaalde zaken niet wordt voorzien door de markt of de overheid, of omdat de oprichters op zoek zijn naar een collectieve kracht om bijvoorbeeld kortingen af te dwingen bij handelaren. Oprichters van coöperaties hebben volgens Van Nuland dus vaak een wens voor een bepaalde vorm van macht of invloed.

³⁵ NCR, 'Wat is NCR' <http://www.cooperatie.nl/wat-ncr>. Laatste geraadpleegd op 18-06-2015.

³⁶ In tegenstelling tot coöperaties die voor de rechtsvorm coöperatie kiezen omdat ze het als alternatief zien voor het lastiger op te richten BV. Tegenwoordig gebeurt dit minder, omdat de regels omtrent het oprichten van een BV zijn versoepeld. Zo hoeft er geen €10.000 meer op de betaalrekening te staan bijvoorbeeld.

Er moet volgens Van Nuland echter geen vergissing over bestaan dat coöperaties alleen vanuit een wens ontstaan. Coöpereren kost veel energie, omdat er met leden wordt gewerkt. De leden nemen in overleg de beslissingen over de organisatie en dit is uiteraard een tijdrovend proces. Van Nuland gaat er dus van uit dat er altijd een vorm van noodzaak is op het moment dat een groep mensen besluit een coöperatie op te richten. Daarnaast spreekt het sociale aspect van de coöperatie veel mensen waarschijnlijk erg aan. Zeker na decennia van schaalvergroting, optimalisering en het zogenaamde rendementsdenken. Veel consumenten wensen tegenwoordig lokale en kleinschalige voorzieningen. Ze wensen een nieuw soort oplossing voor hun problemen, een waarbij solidariteit en kleinschaligheid centraal staan.

Coöpereren, samenwerken en participeren staan tegenwoordig hoog op de politieke agenda, maar al voor de overheid zich waagde aan het idee van een participatiesamenleving, was er een *revival* van de coöperatie te zien. Waar de overheid pas sinds 2013 spreekt van een participatiesamenleving, ziet Van Nuland al tien jaar lang een groei in het aantal nieuwe coöperaties. Van Nuland denkt dat de overheid de participatiesamenleving als handig middel gebruikt om burgers te laten zien dat ze meer zelf kunnen doen, aangezien ze ook meer zelf moeten doen omdat de overheid zich meer en meer terugtrekt. Hij denkt dat de overheid de term gebruikt om haar eigen terugtrekken te verantwoorden.³⁷

Op de vraag of bij het oprichten van een coöperatie naar het verleden wordt gekeken antwoordt Van Nuland met een quote van voormalig voorzitter van de hoofddirectie van de Rabobank, Herman Wijffels: 'elke generatie ontwikkelt zijn eigen coöperatie'.³⁸ De coöperatie is een zeer flexibele rechtsvorm waarmee alle kanten op gegaan kan worden. Hierdoor wordt eerder naar het verleden gekeken om te bepalen wat men het niet wil, dan te kopiëren wat men wel zou willen: het model van de coöperatie wordt aangepast aan de wensen van de oprichters. Wel zijn er trends door de tijd te zien. Zo willen de initiatiefnemers van coöperaties die de afgelopen jaren zijn opgericht hun lokale verankering niet verliezen, waardoor ze besluiten kleinschalig blijven. Voorheen, voornamelijk door negentiende-eeuwse coöperaties, werd vaak het tegenovergestelde gedaan. Denk bijvoorbeeld aan zuivelcoöperaties: vroeger had elk dorp zijn eigen zuivelcoöperatie, terwijl nog maar pas geleden de laatste twee grote coöperaties zijn gefuseerd, namelijk Campina en Friesland.

Een laatste noot van Van Nuland: mensen hebben altijd verbanden met elkaar gehad. Vroeger bijvoorbeeld door middel van het geloof in kerkgenootschappen. Tegenwoordig zijn het geloof en de kerk voor veel mensen veel minder belangrijk dan een paar decennia geleden, maar men is nog wel op zoek naar verbintenissen met anderen. Misschien dat mensen dit nu zoeken in bijvoorbeeld een coöperatie.

³⁷ Als voorbeeld hiervan noemt hij zijn eigen woonplaats: de gemeente laat het schoffelen van de perken tegenwoordig over aan de inwoners, onder het mom van de participatiesamenleving. Van Nuland stelt dat dit natuurlijk ook een falende overheid kan worden genoemd.

³⁸ Arjen van Nuland, 'De traditionele coöperaties staan op een kruispunt', *Coöperatie* 621 (2014) 7.

Volgens Van Nuland richten initiatiefnemers coöperaties altijd vanuit een bepaalde noodzaak op. In veel gevallen is dit omdat de overheid en de markt niet voorzien in bepaalde voorzieningen. In sommige gevallen wensen de oprichters meer invloed of macht, bijvoorbeeld door gezamenlijk in te kopen. Van Nuland is er echter van overtuigd dat er altijd een bepaalde vorm van noodzaak is, omdat coöpereren een tijdrovend proces is. Er wordt door initiatiefnemers gekozen voor de bedrijfsvorm coöperatie, omdat mensen op zoek zijn naar verbindingen: ze willen in hun noodzaak voorzien in de vorm van samenwerking. Daarnaast moeten de initiatieven kleinschalig en lokaal blijven. Voorop staan dus noodzaak, solidariteit en lokaliteit.

Kredietunies

Er is met een aantal personen gesproken omtrent kredietunies: Georgina Friederichs, directeur van de Vereniging Samenwerkende Kredietunies (VSK); Roland Lampe, directeur van de Vereniging van Kredietunies in Nederland (VKN); en Marieke Vavier, initiatiefneemster van de pas opgerichte kredietunie Binnenvaart Kredietunie Nederland (BKN). Een kredietunie is een coöperatie van ondernemers, waarbij ondernemers met vermogen zijn aangesloten die krediet verlenen aan aangesloten ondernemers die geld willen lenen. Kredietunies zijn in Nederland alleen toegankelijk voor ondernemers, niet voor consumenten.

Er bestaan twee modellen kredietunies: het klassieke model en het bemiddelingsmodel. De VKN werkt enkel met het klassieke model, waarbij de ondernemers met vermogen geld in een gezamenlijke kas storten waaruit vervolgens de leningen voor de kredietvragende ondernemers worden betaald. Bij het tweede model, het bemiddelingsmodel waar de VSK naast het klassieke model mee werkt, kunnen kredietverstreckende ondernemers zich inschrijven op een lening, of juist ervoor kiezen niet mee te doen. Vaak zijn dit ongeveer tien ondernemers per lening. De VKN werkt niet met dit model, omdat zij stellen dat de ondernemers hiermee hun *common bond*, de lotsverbondenheid, verliezen. Op deze manier kan het namelijk zo zijn dat de ene geldschieter geld verliest, terwijl de andere winst maakt. In het klassieke model bevinden alle ondernemers zich altijd in dezelfde situatie. Kredietunies zijn vergelijkbaar met de negentiende-eeuwse boerenleenbanken. Friederichs ziet kredietunies met name als een terugkeer naar een ouder model, omdat de diensten die banken tegenwoordig leveren niet meer toereikend zijn. Volgens Lampe zijn kredietunies inderdaad te vergelijken met de negentiende-eeuwse boerenleenbanken. Hij stelt echter dat bij de oprichting van de eerste kredietunie met name is gekeken naar buitenlandse voorbeelden. In bijvoorbeeld de Verenigde Staten komen kredietunies redelijk veel voor.

Een van de belangrijkste redenen voor ondernemers om een kredietunie op te richten, is dat het voor kleine en middelgrote bedrijven erg lastig is een lening te krijgen via een reguliere bank. Het verstrekken van leningen aan ondernemers is voor banken niet rendabel zo-

dra het te lenen bedrag onder de €250.000 valt. Sinds de financiële crisis moeten banken strengere regels hanteren bij het verlenen van kredieten aan ondernemers. De behandelingskosten voor kredietaanvragen zijn hierdoor zeer hoog geworden, waardoor banken vrijwel nooit ingaan op verzoeken onder de €250.000.³⁹ De meeste aanvragen voor leningen van MKB (midden- en kleinbedrijf) ondernemingen zijn echter lager dan €250.000. Voor geldvragende ondernemers is een kredietunie dus erg interessant: de kans dat ze een lening kunnen krijgen voor hun bedrijf is plotseling vele malen groter.

Bij een kredietunie moeten zich echter ook ondernemers aansluiten met vermogen, die in de positie verkeren geld uit te lenen. In eerste instantie lijkt het voornamelijk aantrekkelijk voor geldvragende ondernemers een kredietunie op te richten. Volgens Lampe en Friederichs is een kredietunie echter ook voor veel kredietverstreckende ondernemers erg interessant. Allereerst kunnen ze simpelweg geld verdienen door hun vermogen uit te lenen. De rente van de leningen liggen bijvoorbeeld hoger dan de huidige spaarrente. Daarnaast hebben de ondernemers meer zicht op hun geld dan wanneer ze bijvoorbeeld in aandelen investeren, de geldvragende ondernemers krijgen namelijk altijd een coach aangewezen. Dit is altijd een van de kredietverstreckende ondernemers, die dus de lenende ondernemer met kennis en expertise kan ondersteunen en zijn eigen investering veilig kan stellen.

De belangrijkste reden die Lampe en Friederichs echter noemen voor het oprichten van een kredietunie, is het dat ondernemers op deze manier hun branche of regio kunnen ondersteunen. Kredietunies zijn altijd op een bepaalde regio of branche georiënteerd. Ondernemers kunnen dus hun eigen branche of regio ondersteunen door te investeren, maar ook door kennis te delen met jonge ondernemers. Hierdoor kunnen jonge ondernemers hun bedrijf laten groeien en zo kan de branche of de regio sterker worden. Volgens Friederichs zijn de leden van kredietunies dan ook altijd ondernemers die maatschappelijk verantwoord willen ondernemen. Dit kunnen ze door middel van een kredietunie doen, omdat ze hun regio of branche ondersteunen en sterk houden.

Bij het oprichten van een kredietunie is dus voor de vragende partij een noodzaak aanwezig, omdat zij op reguliere wijze, via een bank, niet in aanmerking komen voor een lening. Daarnaast is het toewijzen van een coach voor veel ondernemers aantrekkelijk, omdat ze advies kunnen krijgen op een manier die een bank niet zal geven. Voor kredietverstreckende ondernemers is het oprichten van een kredietunie geen noodzaak, maar met name een aantrekkelijke manier om te investeren. Ze hebben meer zicht op het ingelegde geld doordat ze als coach kunnen optreden. Daarnaast kunnen ze hun regio of branche ondersteunen door nieuwe ondernemers een kans te bieden een bedrijf op te starten of te laten groeien.

³⁹ VKN, 'Ontstaan van de Vereniging van Kredietunies in Nederland', <http://www.dekredietunie.nl/kredietunie-nederland/>; en VSK, 'Waarom kredietunies?', <http://samenwerkendekredietunies.nl/waarom-kredietunies/>. Laatst geraadpleegd op 10-06-2015.

Marieke Vavier, voorzitter van de Raad van Bestuur van de in april 2015 opgerichte BKN kan bovenstaande bevestigen. Ook binnenvaartschippers kunnen zeer lastig een lening via reguliere wegen krijgen zodra die lager is dan €250.000. Daarnaast heeft de binnenvaartsector erg geleden door kredietcrisis, waardoor banken de rente op bestaande leningen hebben verhoogd. Ook worden de binnenvaartschippers tegenwoordig als een verhoogd risico gezien, waardoor weinig nieuwe leningen worden afgesloten. Het vertrouwen van de binnenvaartschippers in de banken is hierdoor verdwenen. Banken zien de schippers als minder kredietwaardig dan voorheen, wat uiteraard ook een risico is voor de BKN. Binnen de BKN is er echter sprake van sociale controle en zullen kredietverstrekende ondernemers er alles aan doen, door middel van het coachtraject, om hun vermogen veilig te stellen. Daarnaast kennen de ondernemers de risico's binnen de sector beter dan banken en kunnen ze een betere inschatting maken wat betreft het risico van een geldvragende ondernemer.

Door middel van de BKN kunnen kredietverstrekende schippers hun sector ondersteunen, en daarmee in feite ook zichzelf. Jonge beginnende schippers kunnen via reguliere financiers geen leningen krijgen, waardoor zij geen schip kunnen overnemen. Hierdoor ontstaat wat in de huizenmarkt ook te zien is: doordat starters geen lening kunnen krijgen, kunnen de eigenaren van een starterswoning hun huis niet verkopen. Vervolgens kan degene met een rijtjeshuis ook niet verhuizen en zo gaat het verder tot de vrijstaande woning en de villa. Bij de binnenvaartschippers betekent dit dat de schippers die met pensioen willen zich dit niet kunnen veroorloven, omdat al hun vermogen in hun schip zit. Een schip dat ze niet kunnen verkopen omdat de sector is gestagneerd. Vavier is ervan overtuigd dat dit probleem verholpen kan worden mede door de oprichting van de BKN.

Naast de stagnatie in de sector doordat schippers niet op de ladder kunnen stijgen, heerst er binnen de binnenvaartsector een sterk familiegevoel. Schippers investeren liever in hun eigen sector dan in een andere. Ook kunnen ze door krediet te verstrekken aan de BKN optreden als coach, waardoor ze hun kennis en ervaring kunnen delen. Hierdoor kan de sector groeien en sterker worden. De motieven om de BKN op te richten zijn dus voornamelijk gebaseerd op vertrouwen (of wantrouwen richting de banken) en solidariteit. Daarnaast heerst er een grote noodzaak, omdat de sector op dit moment stagneert omdat beginnende schippers geen lening voor hun eerste schip kunnen krijgen.

Bij het oprichten van een kredietunies overheerst de noodzaak hiertoe, er is weinig sprake van willen of kunnen en dus weinig sprake van mondigheid. Ondernemers die hun bedrijf willen laten groeien, hebben hier vaak kredieten voor nodig, die via banken slecht te verkrijgen zijn. Om deze reden zijn ondernemers genooddaakt op zoek te gaan naar andere vormen van financiering. Deze is gevonden in de kredietunie. Voor kredietverstrekende ondernemers is ook een vorm van noodzaak aanwezig zoals is te zien bij de binnenvaartschippers.

Coöperaties

Naast de koepelorganisaties zijn er ook gesprekken gevoerd met een aantal initiatiefnemers en leden van kleinere coöperaties: Iris Kort, lid van de ouderparticipatiecrèche Oase in Utrecht; Bert Weeren, initiatiefnemer van de dorpscoöperatie Samen1Westerbeek in Westerbeek; en Steven Volkers, initiatiefnemer van de energiecoöperatie GrunnegerPower in Groningen. Daarnaast is een open dag van de zorgcoöperatie Autsterlitz Zorgt bezocht.

Ouderparticipatiecrèche Oase

Iris Kort vertelt dat ouders bij de ouderparticipatiecrèche Oase zelf de opvang van de kinderen op zich nemen. Hierdoor hoeven er geen leidsters ingehuurd te worden, waardoor de opvang vele malen goedkoper is dan reguliere kinderopvang. Ze was niet aanwezig bij de oprichting van de crèche, maar heeft wel haar eigen beweegredenen mee te doen verteld. Allereerst was Oase uiteraard een financiële kans: de kosten zijn veel lager, maar de crèche is wel erkend door de GGD als officieel kinderdagverblijf, waardoor ouders wel kinderopvangsubsidie kunnen krijgen. Daarnaast vond Kort het sociale aspect zeer belangrijk: elkaar helpen en samenwerken, op basis van vertrouwen. Daarnaast bouwen de ouders op deze manier een netwerk op met elkaar en kunnen ze elkaar ook buiten de crèche helpen.

Op de vraag of de crèche is opgericht vanuit een wens of noodzaak antwoordt Kort allereerst dat het vanuit een wens is opgericht. Financieel is Oase misschien erg aantrekkelijk voor ouders, maar een ouderparticipatiecrèche kost veel meer tijd dan een reguliere crèche. De ouders moeten niet alleen dagdelen draaien op de crèche als begeleider, maar zijn daarnaast ook verplicht deel te nemen in een commissie naar keuze, en moeten bijvoorbeeld helpen op klusdagen. Aan de ander kant noemt Kort het gebrek dat er nog maar pas geleden was: kinderdagverblijven zaten vol en hadden een wachtlijst, daarnaast zou de kinderopvangsubsidie verdwijnen waardoor het financiële voordeel van Oase toch erg belangrijk werd. Er was dus toch een zekere noodzaak de aanleiding voor de oprichting van de crèche. Ondertussen is de subsidie blijven bestaan, waardoor de noodzaak voor een participatiecrèche minder hoog is. Toch blijft Oase bestaan, omdat ouders het sociale aspect erg belangrijk vinden. Daarnaast is het nog altijd niet zeker hoe lang de subsidie nog blijft bestaan. De crèches is vanuit een bepaalde onzekerheid ontstaan en vanuit een (tijdelijke) noodzaak en vanuit een behoefte naar samenwerking en vertrouwen.

Energiecoöperatie GrunnegerPower

Steven Volkers is een van de initiatiefnemers van de energiecoöperatie GrunnegerPower. In 2012 werd de coöperatie opgericht om gezamenlijk met korting zonnepanelen in te kopen en zo van consument te veranderen in (duurzame) producent. De coöperatie is blijven groeien en ondersteund nu andere initiatieven bij de oprichting. Daarnaast is een eigen energieleve-

rancierbedrijf opgericht, Noordelijk Lokaal Duurzaam (NLD), dat alleen duurzame en in Noord-Nederland opgewekte energie verkoopt. GrunnegerPower werd niet alleen opgericht om duurzame energie te kunnen produceren en leveren, maar ook om de regionale en plaatselijke economie te stimuleren. De energiecoöperatie en het energieleverancierbedrijf leveren de regio namelijk werkgelegenheid op. Hierdoor wordt de lokale economie veerkrachtiger, en Volkers is er van overtuigd dat veerkrachtige en sterke lokale economieën nodig zijn om als land sterk uit een financiële crisis te komen. Er is gekozen voor een coöperatie, en bijvoorbeeld niet voor een BV of vereniging, omdat het initiatief niet alleen gericht is op economisch gewin. GrunnegerPower is een sociaaleconomisch initiatief. Het gaat niet alleen om geld verdienen, maar met name om het stimuleren van de plaatselijke economie. Daarnaast kunnen bij een coöperatie leden zich gemakkelijk aansluiten en weer afscheid nemen, en vloeit er geen geld weg via aandeelhouders.

GrunnegerPower is niet ontstaan vanuit een gebrek aan duurzame energie, daarvoor konden ze ook terecht bij andere energieleveranciers. Het initiatief is opgericht omdat Volkers en de andere initiatiefnemers het belangrijk vonden om de economie van Noord-Nederland te stimuleren. Er was dus een behoefte om de eigen regionale economie te stimuleren en werkgelegenheid op te wekken, net als de kredietunies voor ogen hebben. Aan de andere kant was er de wens om zelf initiatief te tonen, in plaats van te wachten tot een energieleverancier aan hun wensen zou voldoen, net als bij de BroodfondsMakers het geval was. Aan de ene kant was er dus een mild gevoel van noodzaak, maar aan de andere kant waren de initiatiefnemers ook mondig. Zij wilden dit initiatief opstarten en het bleek mogelijk te zijn.

Dorpscoöperaties Samen1Westerbeek

Bert Weeren is medeoprichter van de dorpscoöperatie Samen1Westerbeek. De coöperatie heeft erg veel taken op zich genomen die voorheen door de gemeente werden uitgevoerd. De coöperatie is in eerste instantie opgericht om zo veel mogelijk voorzieningen in het dorp te behouden, denk aan een voetbalclub of lagere school. Deze voorzieningen wilde men behouden zodat jongeren zich minder geneigd voelen het dorp te verlaten. Ondertussen heeft de coöperatie ook andere taken op zich genomen, zoals de vernieuwing van het riool. Doordat er met vrijwilligers wordt gewerkt, kan de coöperatie volgens Weeren de projecten vele malen goedkoper uitvoeren dan de gemeente dat deed of zou kunnen doen.

Samen1Westerbeek is uit noodzaak ontstaan. De gemeente Sint Anthonis trekt zich net als veel andere gemeenten steeds verder terug als leverancier van (sociale) voorzieningen. De gemeente legt taken naast zich neer, die vervolgens worden opgepakt door Samen1Westerbeek. De coöperatie kan volgens Weeren dan ook absoluut worden gezien als een onderdeel van de gewenste participatiesamenleving. Als de inwoners van Westerbeek de taken niet zelf zouden uitvoeren, zouden voorzieningen als de voetbalclub verdwijnen. Weeren

merkt dat veel mensen nog moeten wennen aan het idee. Vaak wordt gedacht dat de gemeente of de provincie nog wel ergens een zak met geld heeft liggen en het wel komt oplossen. We-eren zou die tijd graag weer terug zien, maar verwacht niet dat het gaat gebeuren. Ondanks dat hij graag de 'oude tijd' weer ziet herleven, ziet hij ook voordelen in van het voorzien in eigen oplossingen. Zo zit de coöperatie dichter op de initiatieven, waardoor deze beter ziet wat inwoners willen en nodig hebben. Het dorp is dus minder afhankelijk van de keuzes die de gemeente of de provincie maakt en kan meer eigen beslissingen nemen die beter bij het dorp en de inwoners passen. Daartegenover staat wel dat de vrijwilligers alle taken naast hun vaak toch al drukke leven moeten uitvoeren. Om de vrijwilligers een beetje te sparen en te zorgen dat ze hun enthousiasme niet verliezen, last de coöperatie soms een pauze in. De gewenste projecten kunnen dus niet altijd direct uitgevoerd worden.

Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt

Austerlitz Zorgt is een zorgcoöperatie in het dorp Austerlitz. De coöperatie is een groot succes en wordt vaak aangehaald als voorbeeld voor anderen. Hierdoor krijgen ze veel verzoeken voor interviews van kranten en onderzoekers, en veel verzoeken voor hulp van andere initiatiefnemers. Vanwege deze vele aanvragen hebben ze besloten een aantal keer per jaar een open dag te organiseren, waarbij informatie over de oprichting, rechtsvorm en bezigheden van de coöperatie wordt verstrekt. Het werd bij deze bijeenkomst al snel duidelijk dat de oprichters de bezuinigingen in de zorg van afgelopen jaren niet als voornaamste motief hadden om de zorgcoöperatie op te richten. Wat voor hen voornamelijk van belang was, was de slechte marktwerking binnen de zorg te omzeilen. De (lokale) overheid heeft veel zorgtaken afgestoten en aan de markt overgelaten. Voorzieningen verdwijnen hierdoor uit onder andere Austerlitz, of voldoen niet aan de eisen van de bewoners. De bewoners van Austerlitz hebben vanwege hun onvrede met de voorzieningen besloten het voortaan zelf te doen. Ondanks dat de initiatiefnemers de bezuinigingen in de zorg niet als reden voor de oprichting hebben gezien, is dit wel de oorzaak geweest van de redenen die ze wel aankaartten. Door de bezuinigingen van de overheid hebben ze namelijk te maken gekregen met de voorzieningen waar ze niet tevreden over zijn.

De initiatiefnemers stellen dat voor de komst van de verzorgingsstaat burgers veel eigen organisaties hadden die omgingen met sociale vraagstukken. Door de verzorgingsstaat zijn deze initiatieven verdwenen. Nu de overheid zich meer terugtrekt, en marktwerking blijkt te falen, krijgen burgers weer de kans en de mogelijkheid om zelf hun zaken regelen. In het geval van Austerlitz Zorgt zou gesteld kunnen worden dat het om mondige burgers gaat die reageren op een bepaalde behoefte. De marktwerking heeft ze niet de gewenste voorzieningen opgeleverd, dus regelen ze liever hun eigen zaken. Zelf stellen ze niet gereageerd te hebben op de bezuinigingen van de overheid, maar indirect is dit wel het geval, omdat ze

hebben gereageerd op de falende markt die weer een reactie was op de bezuinigingen van de overheid.

Overeenkomsten en verschillen

Ontstaan collectieven nu werkelijk omdat de burger tegenwoordig mondiger is dan voorheen, of ontstaan ze omdat er een vorm van noodzaak is ontstaan omdat bijvoorbeeld de overheid zich meer terugtrekt? Uit de interviews is naar voren gekomen dat er altijd een bepaalde vorm van noodzaak aanwezig is. De dienst waar burgers graag gebruik van zouden willen maken bestaat niet, is te duur, of voldoet niet aan de eisen van de eindgebruiker. De noodzaak kan dus ook gezien worden als gemis, behoefte of onvrede. De altijd aanwezige noodzakelijkheid betekent niet dat de initiatiefnemers van collectieven met tegenzin in hun eigen wensen en eisen voorzien. De BroodfondsMakers wilden liever zelf in een nieuwe vorm van zekerheid bij arbeidsongeschiktheid voorzien, dan te proberen de problemen die ze hadden met de bestaande voorzieningen via politiek en verzekeringsmaatschappijen op te lossen. Ook de kredietunies voorzien in een taak die nog altijd door commerciële instellingen wordt volbracht, maar niet op een manier die aan hun wensen en eisen voldoet.

Wat ook duidelijk naar voren is gekomen uit de interviews is dat initiatiefnemers en leden van collectieven vaak een sociaal aspect misten in de reguliere voorzieningen. Deze sociale kant is niet in te voeren in grote nationaal opererende organisaties, omdat grote organisaties geen sociale controle kunnen toepassen. Grote organisaties zijn dus afhankelijk van het opstellen van regels, terwijl kleine regionale en lokale organisaties veel meer op de leden en gebruikers kunnen vertrouwen. Het sociale komt dus niet alleen terug in het elkaar helpen, maar ook in sociale controle waardoor minder regels nodig zijn. Dit sociale aspect komt in alle collectieven die onderzocht zijn naar voren, elk op hun eigen manier. De Broodfondsen hebben op deze manier minder regels nodig voor controle; door kredietunies kunnen ondernemers hun branche of regio ondersteunen, net als de energievooperatie GrunnegerPower; de dorps- en zorgcooperatie zorgen dat voorzieningen in hun dorp blijven bestaan waardoor alle inwoners zo lang mogelijk in het dorp kunnen blijven wonen.

Collectieven ontstaan dus in eerste instantie uit een vorm van noodzaak, omdat bepaalde voorzieningen anders zullen verdwijnen, of al verdwenen zijn. Daarnaast is er een gemis te zien, een gemis aan sociale invulling binnen bestaande organisaties. Burgers nemen tegenwoordig liever zelf het initiatief om deze sociale invulling te bieden, dan te wachten tot overheid of markt veranderd. Er is dus een zekere vorm van mondigheid te zien bij burgers: in plaats van enkel aan te geven dat ze problemen met bestaande voorzieningen hebben, besluiten ze zelf het heft in handen te nemen. Ze lossen hun eigen problemen op.

Het lijkt er op dat er een combinatie is te zien van de motieven noodzaak en mondigheid. Aan de ene kant is er een noodzaak voor nieuwe vormen van sociale zekerheid, aan de

andere kant zijn de burgers mondiger geworden en nemen ze hiertoe daadwerkelijk het initiatief. Noodzaak lijkt dus vooraf te gaan aan mondigheid. Allereerst heerst er een gevoel van gemis, of een andere vorm van noodzaak, en vervolgens staan mondige burgers op om dit probleem aan te pakken. Het nemen van initiatief, in plaats van te blijven wachten tot er iets veranderd, wijst op een bepaalde mondigheid. Waar in de bestaande literatuur echter te weinig aandacht aan wordt gegeven, is het belang van solidariteit en lokaliteit. In alle interviews kwamen deze zaken naar voren als belangrijke redenen voor de oprichting van het collectief. Hier zou meer aandacht aan geschonken kunnen worden.

Hoofdstuk 3

Historische instituties voor collectieve actie

Welke motieven hadden initiatiefnemers?

Om een vergelijking te maken tussen de motieven van hedendaagse en historische ICA's, is het uiteraard nodig om ook de motieven van historische collectieven zo goed mogelijk in beeld te brengen. Waarom werden in het verleden collectieven opgericht? Gebeurde dit vanuit een vorm van noodzaak, of waren de burgers mondig en namen ze graag zelf het heft in handen? Dit is een lastiger opgave dan de motieven van hedendaagse initiatiefnemers onderzoeken, want personen uit de negentiende eeuw kunnen uiteraard niet meer geïnterviewd worden. Er is echter veel onderzoek gedaan naar negentiende-eeuwse collectieven. Aan de hand van deze secundaire literatuur kan een beeld worden geschetst van de motieven die golden bij het oprichten van bijvoorbeeld een boerenleenbank. Om het gebrek aan interviews kleiner te maken, wordt ook gekeken naar de sociaaleconomische omstandigheden van negentiende-eeuws Nederland. Dit zal in het volgende hoofdstuk gebeuren, waar direct een vergelijking gemaakt wordt met het heden.

Er zijn tegenwoordig heel veel verschillende varianten van ICA's, in het verleden waren het er niet minder. Gezocht is naar soortgelijke ICA's als in die in het heden zijn onderzocht. Hieronder vallen onder andere boerenleenbanken als tegenhanger van de kredietunies, en arbeidsonderlinges als tegenhanger van de Broodfondsen. Daarnaast zijn er in het vorige hoofdstuk organisaties bekeken die geen letterlijke tegenhanger kennen in de negentiende eeuw, bijvoorbeeld de ouderparticipatiecrèche Oase en de dorps-, energie- en zorgcoöperatie. Deze zijn echter zo typerend voor de hedendaagse golf van collectieven dat ze wel zijn gebruikt. Het gaat in dit onderzoek niet om de letterlijke vergelijking tussen de collectieven uit heden en verleden, maar om de vergelijking van de motieven die de oprichters hadden. Om deze reden wordt het niet als problematisch gezien dat verschillende soorten coöperaties uit het heden en verleden worden onderzocht en vergeleken.

Boerenleenbanken

De bekendste boerenleenbank bestaat nog steeds: de Rabobank, kort voor Raiffeisen-Boerenleenbank. De Rabobank was een initiatief van de Duitse plattelandsgemeester Friedrich Wilhelm Raiffeisen. Hij richtte in de jaren 1860 een landbouwkredietvereniging op waardoor boeren kredieten konden lenen die door de vereniging werden aangetrokken uit lokale spaargelden.⁴⁰ De hedendaagse Rabobank is ontstaan uit meerdere fusies van kleinere

⁴⁰ Rabobank, 'Geschiedenis' <https://www.rabobank.com/nl/about-rabobank/profile/history/index.html> Laatst geraadpleegd 13-05-2015.

coöperatieve boerenleenbanken, waarvan in Nederland in 1896 de eerste naar het model van Raiffeisen werd opgericht.⁴¹ Na vier jaar, in 1900, waren er al 67 Nederlandse coöperatieve boerenleenbanken.⁴² In 1938 waren dit er ongeveer 1.300.⁴³ 1955 was het hoogtepunt van de Nederlandse coöperatieve boerenleenbank: in dat jaar bestonden er wel 1.324 boerenleenbanken.⁴⁴ Sinds 1955 is het aantal teruggelopen door het grote aantal fusies dat heeft plaatsgevonden. De boerenleenbanken bestaan in principe nog, en zijn ook nog steeds zelfstandige instellingen, maar dragen tegenwoordig allemaal de naam van de koepelorganisatie, namelijk de Rabobank.⁴⁵

Coöperatieve boerenleenbanken werden opgericht omdat boeren aan de ene kant veel krediet nodig hadden, maar aan de andere kant weinig konden lenen. Ze hadden veel krediet nodig vanwege de kosten die gemaakt moesten worden om de productie binnen hun bedrijf te vergroten. Er moest bijvoorbeeld mest worden ingekocht, of zaaigoed, of nieuwe werktuigen. Voor dit soort grote uitgaven hadden de landbouwers kredieten nodig.⁴⁶ Kredieten die ze via reguliere wegen niet konden krijgen, omdat de voornamelijk in steden gevestigde bankiers weinig zicht hadden op de financiële draagkracht van boeren.⁴⁷ Het risico was te groot voor de kredietverstrekkers en er waren dus speciale instituties nodig voor landbouwkredieten, waarbij boeren gezamenlijk garant konden staan voor de leningen.

In 1888 werd deze gedachte bevestigd door een door de regering ingestelde studiecommissie: er moest een degelijk landbouwkredietwezen worden opgericht, want dat was tot dat moment nog nergens te vinden. Boeren waren altijd afhankelijk geweest van buitenstaanders, zoals notarissen en fabrikanten, voor hun kredieten. De oprichting van een landbouwkredietwezen moest deze afhankelijkheid tegengaan. Dit kredietwezen zou echter alleen effectief zijn als het door de belanghebbende zelf worden opgericht, zonder inmenging van de staat.⁴⁸ Dit gebeurde in Nederland voor het eerst in 1896, dus acht jaar na de bekendmaken van de onderzoeksresultaten van de commissie. In de jaren tussen 1888 en 1896 werd door velen geprobeerd anderen van de gepastheid van het idee te overtuigen, maar het duurde dus nog lang voor het van de grond kwam. De boeren moesten worden gemotiveerd om een boerenleenbank op te richten. Ze moesten er voornamelijk van overtuigd worden dat ze niet bang

⁴¹ Landbouw-Economisch Instituut Rabobank Nederland, *De financiering van de Nederlandse landbouw* (zp 1987), 77.

⁴² Rabobank, 'Geschiedenis' <https://www.rabobank.com/nl/about-rabobank/profile/history/index.html>? Laatst geraadpleegd 13-05-2013.

⁴³ Citaat in: Ronald Rommes, *Voor en door boeren? De opkomst van het coöperatiewezen in de Nederlandse landbouw vóór de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum 2014) 238. Originele bron (van het CBS) niet beschikbaar.

⁴⁴ Rabobank, 'Geschiedenis' <https://www.rabobank.com/nl/about-rabobank/profile/history/index.html> Laatst geraadpleegd 03-05-2013.

⁴⁵ Rabobank, *Financiering van de Nederlandse landbouw*, 78-79.

⁴⁶ Rommes, *Voor en door boeren?*, 239.

⁴⁷ *Ibidem*, 239.

⁴⁸ Rabobank, *Financiering van de Nederlandse landbouw*, 77; en Rommes, *Voor en door boeren?*, 240-241.

hoefden te zijn voor gezamenlijke aansprakelijkheid bij een faillissement.⁴⁹ Uiteindelijk lukte dit, maar tot die tijd leidde het ertoe dat de eerste initiatieven niet door boeren, maar door bijvoorbeeld burgemeesters werden opgericht. Het waren geen succesverhalen.⁵⁰ Het eerste succesverhaal was direct ook de eerste bank naar het model van Raiffeisen. Het was de Lonneker Coöperatieve Landbouwersbank en Handelsvereniging, opgericht in 1896.

Er was eind negentiende eeuw een sterke noodzaak voor boerenleenbanken, zonder de nodige kredieten zouden boeren een grote kans lopen failliet te gaan en hun bedrijf en inkomsten te verliezen. Dit kwam onder andere door de landbouwcrisis, die ervoor had gezorgd dat boeren zich genoodzaakt zagen hun bedrijf te moderniseren om de productie te vergroten. Om deze modernisering te bewerkstelligen hadden de boeren veel krediet nodig. Alleen door de productie te vergroten konden Nederlandse boeren concurreren met bijvoorbeeld de aanlevering van goedkoop graan uit Noord-Amerika. De absolute noodzaak leidde er echter niet toe dat boeren zich massaal verenigden om een bank of vereniging op te richten. De eerste boerenleenbank werd nota bene door een burgemeester (Raiffeisen) opgericht. In Nederland moesten boeren worden gestimuleerd en worden overgehaald een coöperatieve bank op te richten, en de eerste initiatieven hiertoe werden niet door landbouwers genomen. Er is hier dus sprake van echte noodzaak, maar ook van stimulans en inmenging van bovenaf. Deze inmenging van bovenaf duidt er op dat negentiende-eeuwse boeren misschien niet mondig genoeg waren om zelf de eerste stap te zetten naar een onafhankelijk landbouwkredietwezen.

Andere boerencoöperaties

Aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden naast de boerenleenbanken boerencoöperaties met verschillende doeleinden. Door middel van de coöperaties waren boeren in staat meer invloed uit te oefenen op de markt. Door de samenwerking konden de boeren hun producten voor een hogere prijs te verkopen, en aan de andere kant voorraden voor lagere prijzen in te kopen.⁵¹ De coöperaties zorgden ervoor dat boeren een betere concurrentiepositie kregen op de markt en niet meer tegen elkaar uitgespeeld konden worden door bijvoorbeeld fabrikanten die melk verwerkten. Dit was voordat boeren samenwerkten in (zui-vel)coöperaties mogelijk, omdat er in de tweede helft van de negentiende eeuw veel meer aanbieders waren dan afnemers.⁵² Er was bijvoorbeeld maar een melkfabriek waar vele boeren aan leverden. De melkfabriek kon de boeren tegen elkaar uitspelen, maar de boeren konden niet dreigen naar een andere inkoper te gaan om de prijs op te drijven. Er gold dus een monopsonie voor de fabrikant, maar tegelijkertijd ook een monopolie: de fabrikant was de

⁴⁹ Rommes, *Voor en door boeren?*, 243-244.

⁵⁰ *Ibidem*, 251-254.

⁵¹ *Ibidem*, 15.

⁵² *Ibidem*, 20.

enige afnemer van de producten van de boeren, maar tegelijk enige die de diensten om de producten te verwerken aanbood. De zwakke marktpositie van de boeren kwam daarnaast doordat boeren met bederfelijke waar werkten, die vaak niet van uniforme kwaliteit was. De boeren konden zich niet sterk opstellen tegenover de financieel sterke in- en verkopers.⁵³ Hierdoor was er dus een sterke noodzaak voor de coöperaties. De resultaten van de coöperaties waren in sommige gevallen dan ook zo goed dat bijvoorbeeld zuivelcoöperaties uitgroeiden tot een productiecoöperatie doordat de zuivelboeren zelf een fabriek oprichtten.⁵⁴

Studies wijzen er op dat coöperaties niet door de boeren zelf werden opgericht, maar door zogenaamde 'plattelandsintelligentsia'. Dit beeld is volgens Ronald Rommes in zijn boek *Voor en door boeren?* niet helemaal juist. Hij stelt dat grote boeren, onderdeel van de plattelandsintelligentsia, vaak een belangrijke rol hadden bij het oprichten van een coöperatie, maar dat het zeker niet zo was dat de coöperaties door anderen voor de boeren werden opgericht.⁵⁵ Er is geprobeerd verenigingen op te richten voor boeren, omdat het als ondenkbaar werd gezien dat boeren uit zichzelf zouden samenwerken.⁵⁶ De verenigingen die door hoge heren werden opgericht, waren echter geen succes, omdat boeren zich er niet bij aansloten. Het beeld dat van boeren werd geschetst was daarnaast onjuist. In dorpen door het hele land waren verschillende verenigingen actief, waar boeren lid van waren en soms ook de oprichters van waren.⁵⁷ Samenwerken konden ze dus wel degelijk, zolang het initiatief voor de samenwerking maar uit de boeren zelf kwam.

De zogenaamde dorpsverenigingen organiseerden verschillende activiteiten, waaronder tentoonstellingen, veekeuringen, wedstrijden en proeven met nieuwe landbouwtechnieken en -werktuigen. Een van de doelen van deze activiteiten was het verspreiden van kennis om zo de vooruitgang van de landbouw te bevorderen. Daarnaast werd er gezamenlijk inkopen gedaan van zaaizaad en landbouwwerktuigen. Door het aanschaffen van werktuigen konden de boeren hun bedrijf mechaniseren, waardoor ze minder arbeiders nodig hadden en dus goedkoper konden produceren.⁵⁸ Ook werden er bijvoorbeeld gezamenlijk dekstieren gekocht.

Door de gezamenlijke aankoop van goederen en werktuigen die een boer zich in zijn eentje niet kon veroorloven, verbeterden de bedrijfsresultaten van alle boeren. Door gezamenlijk het allernieuwste landbouwwerktuig te kopen, kon bijvoorbeeld iedereen de oogst sneller binnen halen en tegen slechts een deel van de aanschafkosten. Daarnaast kon door de gezamenlijke aankoop een vuist worden gemaakt naar de verkopers. Een enkele boer kan

⁵³ Nationale Coöperatieve Raad voor Land- en Tuinbouw, *100 jaar landbouwcoöperatie* (Schiedam 1977) 5.

⁵⁴ Marco van Leeuwen, *De eenheidsstaat. Onderlinges, armenzorg en commerciële verzekeraars 1800-1890* (Den Haag 2000) 292.

⁵⁵ Rommes, *Voor en door boeren?*, 23.

⁵⁶ *Ibidem*, 30.

⁵⁷ *Ibidem*, 32.

⁵⁸ Van Leeuwen, *De eenheidsstaat*, 290.

niets beginnen tegen een handelaar die veel te veel vraagt voor zijn zaden of meststoffen, maar op het moment dat een collectief naar een andere aanbieder dreigt te stappen heeft dat veel effect. Er zou gesteld kunnen worden dat de inkoopcoöperatie een monopsonie vormde voor de boeren.

De eerste aankoopcoöperaties of -verenigingen werden rond 1870 opgericht, door plaatselijke notabelen.⁵⁹ Daarna nam het aantal coöperaties snel toe. Voor 1870 bestonden er al andere boerencoöperaties, bijvoorbeeld onderlinge verzekeringen. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan onderlinge fondsen die verzekerden tegen de risico's van werkeloosheid en ouderdom, maar ook aan onderlinge brandverzekeringen die vanaf het einde van de achttiende eeuw op het platteland werden opgericht. Net als de aankoopcoöperatieven nam het aantal onderlinge brandfondsen in de negentiende eeuw flink toe: in 1938 bestonden er 247 onderlinge brandfondsen in Nederland, waarvan dertien voor 1813 waren opgericht en 46 tussen 1813 en 1879.⁶⁰ Een bekende brandverzekering, die nog altijd bestaat, is Achmea. In 1811 werd Achmea al opgericht, al heette de verzekeraar toen nog waarborgmaatschappij Achlum, naar het dorp van oorsprong.

Een ander belangrijk fonds voor boeren was het onderlinge veefonds. Vanaf ongeveer 1800 werden de eerste veefondsen door boeren opgericht en aan het eind van de negentiende eeuw bestonden er ongeveer vijfhonderd onderlinge veefondsen in Nederland. De lokale onderlinge fondsen leverden betere resultaten dan commerciële maatschappijen.⁶¹ Leden vormden een pot waaruit kon worden uitgekeerd als een lid te maken kreeg met veesterfte of ziekte. In veel gevallen waren besmettelijke ziekten de aanleiding om de fondsen op te richten. De fondsen waren in de meeste gevallen alleen toegankelijk voor bewoners van een bepaalde regio. Door de fondsen konden boeren elkaar van de ondergang redden op het moment dat een deel van het vee bezweek aan een epidemie. Door elkaar te helpen werden niet alleen getroffen boeren geholpen, maar werd de algemene welvaart op stand gehouden, zodat de regio niet zou verloederen.⁶²

'Boeren werkten samen in organisaties om hun bedrijfsresultaten te verbeteren', aldus Rommes.⁶³ Dit blijkt uit het type organisatie dat werd opgericht: de coöperaties waren bedoeld om het eigen boerenbedrijf in de running te houden. Door samen te werken konden boeren betere prijzen afdwingen met fabrieken die hun producten wilden kopen, maar ook met handelaren van bijvoorbeeld zaaigoed of kunstmest. Door samen te werken konden de boeren zich ook beschermen tegen onheil, bijvoorbeeld door middel van de veefondsen en brandverzekeringen. De boeren kenden dus een zekere noodzaak om samen te werken. Door

⁵⁹ Van Leeuwen, *De eenheidsstaat*, 290.

⁶⁰ Rommes, *Voor en door boeren?*, 48.

⁶¹ Van Leeuwen, *De eenheidsstaat*, 293.

⁶² Rommes, *Voor en door boeren?*, 53.

⁶³ *Ibidem*, 58.

samen te werken konden ze meer macht uitoefenen op de markt, en zichzelf beschermen. Aan de ene kant was er dus een noodzaak, maar meer macht uitoefenen op de markt in de vorm van een monopolie of monopsonie, lijkt meer een uiting van een wens. Toch is dit beeld niet helemaal juist. Zonder deze in- en verkoopcoöperaties konden boeren geen eerlijke prijzen bedingen. In veel gevallen was er bijvoorbeeld maar een zuivelfabrikant die alle boeren uit de omgeving tegen elkaar uitspeelde. Dit in een tijd dat innovaties elkaar snel opvolgden en de productiviteit verhoogd moest worden om het hoofd boven water te houden tegen de goedkope import. Boeren moesten meedoen, of zouden failliet gaan.

Opvallend is dat boerencoöperaties, anders dan de boerenleenbanken, in de meeste gevallen door boeren zelf werden opgericht. Alleen inkoopcoöperaties werden in sommige gevallen opgericht door lokale notabelen. Boeren lijken dus aan de ene kant niet erg mondig te zijn geweest, omdat ze bij het oprichten van een kredietvereniging een steuntje in de rug nodig hadden. Aan de andere kant sloten ze zich in veel gevallen niet aan bij andersoortige coöperaties die door de elite werden opgericht, maar richtten ze zelf wel verenigingen op om samen sterk te staan en te overleven – deze organisaties stonden overigens naast elkaar en werden niet opgericht om elkaar tegen te werken. Een oorzaak voor het verschil in initiatief bij de boerenleenbanken en andere boerencoöperaties kan uiteraard liggen in de angst die de boeren hadden voor de aansprakelijkheid voor de bank op het moment dat die failliet zou gaan door een slechte investering. Op het moment dat ze daar persoonlijk voor aansprakelijk zouden zijn, zouden meerdere boeren tegelijk hun bedrijf zijn kwijtgeraakt. Op het moment dat een inkoopcoöperatie een slechte aankoop zou doen, zou dat waarschijnlijk niet meer dan erg vervelend zijn geweest.

Arbeidsonderlinges

Door technische ontwikkelingen in de agrarische sector in de achttiende en negentiende eeuw waren minder arbeiders nodig op het platteland.⁶⁴ Door de industrialisatie ontstonden in steden fabrieken waar juist veel arbeiders nodig waren. Door deze verschuiving in de vraag naar arbeid verhuisden agrarische werknemers van het platteland naar de steden.⁶⁵ Ze werden fabrieksarbeiders. In een nieuwe omgeving, met een nieuwe vorm van arbeid konden ze niet rekenen op oude vormen van sociale zekerheid. In de steden kon in tijden van nood – bijvoorbeeld tijdens een begrafenis – worden vertrouwd op de gilden en naastenliefde en op het platteland kon men ook rekenen op hulp van burens en bekenden.⁶⁶ Door de verstedelijking en de liberalisering moest deze hulp aan het eind van de negentiende eeuw elders worden gezocht. Gilden bestonden sinds 1818 niet meer en naastenliefde was niet altijd voor

⁶⁴ Van Leeuwen, *De eenheidsstaat*, 290.

⁶⁵ Abram de Swaan, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd* (Amsterdam 1988) 150.

⁶⁶ Van Leeuwen, *De eenheidsstaat*, 109.

iedereen te vinden in de nieuwe woonplaats. Familie was niet altijd meer in de buurt en buren en collega's waren nog niet bekend genoeg om hulp aan te vragen in tijden van nood. Aangezien sociale zekerheid nergens werd aangeboden, de verzorgingsstaat bestond immers nog niet en naastenliefde was niet voor iedereen bereikbaar, moesten de arbeiders zelf een oplossing formuleren. Dit werd gedaan in de vorm van arbeidsonderlinges.⁶⁷

De onderlinges werden door de arbeiders zelf opgericht. Er was een kas waar elk lid iedere week een paar centen in stortte. Uit deze kas kon bijvoorbeeld een fatsoenlijke begrafenis worden bekostigd. Verder konden leden ondersteund worden in tijden van arbeidsongeschiktheid, ziekte, ouderdom en dergelijke. Arbeidsonderlinges waren echter niet alleen regelingen voor sociale zekerheid. Het waren ook sociale clubs waar men samen kwam om vrije tijd te besteden. De leden ondersteunden elkaar daarnaast niet alleen op financiële wijze, maar ook met hun vriendschap en kennis, bijvoorbeeld om ruzies en geschillen op te lossen of bij de geboorte van een kind.⁶⁸

De arbeidsonderlinges hadden een enorme aantrekkingskracht op negentiende-eeuwse arbeiders, waardoor er in korte tijd een groot aantal werd opgericht. Aan het eind van de negentiende eeuw had in bijvoorbeeld Amsterdam veertig procent van de arbeiders zich aangesloten bij een onderlinge verzekering.⁶⁹ De onderlinges waren klein en lokaal. Dit is uiteindelijk de belangrijkste oorzaak geweest voor het verdwijnen van de onderlinges. Er was bijvoorbeeld een slechte risicospreiding: leden kwamen uit dezelfde buurt, hadden hetzelfde beroep, en waren vaak ook van dezelfde leeftijdscategorie. Door deze slechte risicospreiding kon de kas plotseling snel leeglopen wanneer bijvoorbeeld een epidemie heerste in een bepaalde wijk of in een bepaalde fabriek. Ook waren er geen vaste regels omtrent de hoogte van de uitkering bij bijvoorbeeld ziekte. Dit werd per geval bekeken, waardoor de uitkeringen vaak te hoog werden tegenover het bedrag dat de leden inlegden. De kans was groot dat de onderlinge failliet zou gaan door de slechte risicospreiding, de geringe kennis van statistieken en slechte inschattingen. Landelijke verzekeringsmaatschappijen konden risico's beter inschatten en verdelen. De overheid kon deze inschattingen nog beter maken en nog beter voorzien in de risicospreiding toen werd besloten arbeiders verplicht via staat te verzekeren tegen arbeidsongeschiktheid en andere sociale onzekerheden.⁷⁰

Ondanks dat de arbeidsonderlinges maar kort hebben bestaan, waren deze erg belangrijk voor de fabrieksarbeiders. Hun werk was vies en gevaarlijk, waardoor ze groot risico liepen bijvoorbeeld (tijdelijk) arbeidsongeschikt te raken door een ongeval of iets dergelijks. Wie verongelukte op het werk of ziek werd door zijn baan, had geen recht op ondersteuning

⁶⁷ De Swaan, *Zorg en de staat*, 150.

⁶⁸ *Ibidem*, 150-151.

⁶⁹ *Ibidem*, 151.

⁷⁰ *Ibidem*, 152-155.

van zijn werkgever.⁷¹ De arbeidsonderlinges waren voor negentiende-eeuwse arbeiders grote noodzaak. Zonder deze onderlinge vorm van sociale zekerheid waren arbeiders toegewezen op de goedheid van burens en familieleden. Omdat de arbeiders in veel gevallen immigranten waren, hadden ze weinig bekenden in hun omgeving die zich over hen en hun familie kon ontfermen in tijden van nood. Arbeiders konden zich aansluiten bij een particulier ziekenfonds, maar deze hadden vaak een slechte naam. Daarnaast kon een groot deel van de arbeiders de contributie voor een ziekenfonds niet opbrengen.⁷² De meeste arbeiders waren zeer arm en konden net voorzien in huisvesting en voedsel. Een buffer konden ze niet opbouwen, waardoor tegenvallers hard aankwamen en onderlinge steun bieden ook lastig kon zijn. De arbeidsonderlinges vroegen maar een paar cent contributie, waardoor ze voor een groot deel van de arbeiders bereikbaar waren. In 1901 werd met de Ongevallenwet de eerste stap gezet richting een verplichte collectieve arbeidsongeschiktheidsverzekering voor werknemers, maar tot die tijd werd er door de overheid geen collectieve oplossing voor het probleem van de arbeiders geleverd. De arbeidsonderlinges werden dus door arbeiders opgericht uit pure noodzaak.

Consumentencoöperaties

In de negentiende eeuw werden niet alleen inkoopcoöperaties door boeren opgericht. Arbeiders in de steden richtten ook zogenaamde consumentencoöperaties of verbruikscoöperaties op. Huishoudelijke producten en levensmiddelen werden door de consumentencoöperaties gezamenlijk ingekocht, zodat de kosten laag konden blijven. Door gezamenlijk inkopen te doen, stonden burgers sterker tegenover de verkoper en konden ze een betere inkoopprijs afdwingen, en daarnaast een betere kwaliteit van de aangeboden producten te eisen. De consumentencoöperatie was dus een oplossing voor de koopkrachtproblemen van individuen.⁷³ Ook deze inkoopcoöperaties werden dus opgericht om door middel van schaalvergroting meer invloed, of macht, te krijgen op de markt. Veel verbruikscoöperaties breidden uit, sommige boden bijvoorbeeld verschillende verzekeringen aan.

Een van de bekendste coöperaties uit de negentiende eeuw is misschien wel De Volharding. In 1879 werd in Den Haag door een aantal arbeiders de Coöperatieve Broodbakkerij en Verbruiksvereniging De Volharding opgericht, om arbeiders van betaalbaar brood te voorzien. Het was de grootste verbruikscoöperatie in Nederland⁷⁴ en een coöperatie door arbeiders en voor arbeiders. De Volharding breidde vanaf 1882 haar voorzieningen uit, zo

⁷¹ Van Leeuwen, *De eenheidsstaat*, 203.

⁷² H.C. van der Hoeven, *Om de macht bij het fonds. De ziekenfondsen te midden van de sociale veranderingen in de jaren 1900-1982* (Den Haag 1983) 18.

⁷³ Wim van Opstal, 'De Coöperatie, organisatievorm uit het verleden voor onze samenleving van morgen?', *Aktief* 2 (2010), 9.

⁷⁴ BWSA, 'Klaas de Boer' *BWSA* 5 (1992) 16-19.

kwam er een apotheek en een ziekenfonds bij. De Volharding bestaat tegenwoordig nog altijd in Den Haag, maar voorziet nu alleen nog in een uitvaartverzekering, waarmee in 1935 is begonnen.

De Volharding lijkt met name te zijn opgericht vanuit een socialistisch oogpunt. Een van de kopstukken van de coöperatie, Herman Baye, was voorman van de Haagse arbeidersbeweging en werkte nauw samen met Ferdinand Domela Nieuwenhuis, voorman van de Sociaaldemocratische Bond. Nieuwenhuis zorgde onder andere voor financiering om De Volharding verder te laten uitbreiden. De socialisten zagen verbruikscoöperaties als hulpmiddel in de klassenstrijd. Aan de ene kant kon de verbruikscoöperatie ervoor zorgen dat de koopkracht van de arbeider werd vergroot, omdat uitgaven lager werden. Daarnaast konden de coöperaties bijdragen aan het socialiseren van de productiemiddelen.⁷⁵ Zodra een verbruikscoöperatie namelijk voldoende leden had, kon het ook een productiecoöperatie worden. Hierdoor zou de productie van goederen dus in handen komen van de arbeiders.

De arbeiders richtten de verbruikscoöperatie deels op uit een socialistisch oogpunt. Alleen door samen te werken konden ze een vuist maken tegen de handelaren die producten van slechte kwaliteit tegen te hoge prijzen verkochten. Door samen te werken zouden ze uiteindelijk in staat zijn om zelf de te verkopen goederen te produceren en zouden ze zo misschien in staat zijn het socialistische ideaal te verwezenlijken. In de tussentijd voorzagen de coöperaties in een oplossing voor een noodzaak: aangesloten arbeiders konden goede producten tegen een eerlijke prijs krijgen.⁷⁶ Arbeiders hadden het zwaar. Ze verdienden weinig en hadden vaak vrijwel geen geld om voedsel te kopen.⁷⁷ Een consumentencoöperatie kon uitkomst bieden door lagere prijzen af te dwingen. Ook arbeiders die normaal gesproken net rond konden komen van hun salaris hadden baat bij de coöperaties. Doordat ze minder uitgaven aan voedsel, werd hun reëel inkomen, of koopkracht, hoger, waardoor ze geld konden overhouden om een buffer op te bouwen voor mindere tijden.

Woningcorporaties

Volkshuisvesting kreeg in de negentiende eeuw weinig aandacht van de overheid. Pas in 1901 werd de eerste Woningwet van kracht, waardoor de erbarmelijke volkshuisvesting landelijk kon worden aangepakt. Doordat arbeiders in groten getale van het platteland naar de steden migreerden, stegen de huurprijzen in de steden. Veel arbeiders konden zich geen fatsoenlijke huurwoning veroorloven en er ontstonden overbevolkte achterbuurten in de steden.⁷⁸ Men-

⁷⁵ Thimo de Nijs, *Op zoek naar de verdwenen middenstand. Handleiding voor historisch onderzoek naar de detailhandel* (Hilversum 2007) 14.

⁷⁶ *Ibidem*, 14.

⁷⁷ Auke van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2010) 55.

⁷⁸ Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, 9.

sen huisden in krotten, die intensief werden bewoond met veel mensen op weinig vierkante meters. Zo zijn er voorbeelden gevonden waar vier personen een bedstee moesten delen.⁷⁹ De achterbuurten bestonden uit stegen vol dichtopeengepakte woningen en leidingen voor drinkwater waren er in de meeste gevallen niet te vinden.⁸⁰ Deze toestanden werden, zeker tot 1850, niet gezien als een maatschappelijk probleem, maar als de eigen verantwoordelijkheid van de arbeiders.⁸¹ Er werd dus door de overheid weinig, of eigenlijk niets, gedaan.

De Woningwet van 1901 zou de bouw van goede nieuwe woningen moeten bevorderen. Voor 1901 bestonden er echter al woningcorporaties die zich bezighielden met huisvesting voor arbeiders. De eerste woningcorporaties waren echter geen organisaties die werden opgericht door arbeiders, maar door belangstellenden uit andere lagen van de maatschappij, die zich vanaf ongeveer 1850 bekommerden om de arbeiders de sociale woningbouw oprichtten.⁸² Kempen en Van Velzen noemen in hun onderzoek naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de Nationale Woningraad (NWR) twee vrouwen als voorbeeld van de belangstellenden. De eerste is feministe en sociaal hervormster Helena Mercier (1839-1910).⁸³ Mercier maakte zich sterk voor vrouwenemancipatie, maar ook voor de sociale kwestie. Zo was ze in 1886 een van de oprichters van een volksgaarkeuken in Amsterdam waar arbeiders goedkoop een maaltijd konden halen. Vervolgens maakte zij zich hard voor de volkshuisvesting: ze opende de ogen van het publiek voor de erbarmelijke omstandigheden waarin arbeiders woonden.⁸⁴ Mercier was onderwijzeres, net als een andere Amsterdamse dame, en het tweede voorbeeld van Kempen en Van Velzen: Lousia Went (1865-1951).⁸⁵ Went voelde zich agetrokken tot het socialisme, waartoe ze werd geïnspireerd door Mercier. Uiteindelijk werd Went woningopzichteres bij een Amsterdamse woningcorporatie: ze haalde de huur op en hield toezicht op de bewoners van de huurwoningen.⁸⁶

De redenen die deze pioniers van de woningcorporatie hadden om met hun werken te beginnen zijn veelvuldig, maar volgens Kempen en Van Velzen waren de belangrijkste redenen medemenselijkheid en sociale bewogenheid. Daarnaast was er ook plaats voor eigen belang, economisch gewin, angst voor overslaande ziekten vanuit de sloppen naar de betere delen van de steden, en angst voor de revoluties die elders in Europa de kop op staken. De sociale drijfveer was echter het belangrijkste volgens Kempen en Van Velzen, omdat de oprich-

⁷⁹ Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, 83.

⁸⁰ Ibidem, 97.

⁸¹ B.G.A. Kempen en N. van Velzen, *Werken aan wonen. 75 jaar Nationale Woningraad* (Almere 1988) 17.

⁸² Ibidem, 10.

⁸³ Ibidem, 18.

⁸⁴ Ali de Regt en Inge de Wilde, 'Helena Mercier', *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Te vinden via <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Mercier>. Laatste wijziging 15-04-2015. Laatste geraadpleegd op 09-06-2015.

⁸⁵ Kempen, *Werken aan wonen*, 19.

⁸⁶ Vera Weterings, 'Louisa Constantia Julia Eduarda Went', *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Te vinden via <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Went>. Laatste gewijzigd op 16-02-2015. Laatste geraadpleegd op 09-06-2015.

ters van woningcorporaties zich inzetten zonder hier direct persoonlijk voordeel uit te behalen.⁸⁷

De woningcorporaties uit de tweede helft van de negentiende eeuw waren een particulier initiatief. Er werden projecten opgericht in de grote Nederlandse steden, zoals de bouwonderneming de 'Jordaan' in Amsterdam waar Mercier en Went bij betrokken waren. De woningen lieten vaak nog te wensen over, maar er was een begin. Opvallend is dat de woningcorporaties dus niet door de arbeiders werden opgericht die verlegen zaten om goede woonruimte, maar voor de arbeiders vanuit een idee van charitas. Er was dus een noodzaak voor woningcorporaties, maar niet direct voor degenen die de organisaties daadwerkelijk oprichtten. De woningcorporatie werden opgericht zodat de arbeiders een betere woonomstandigheden konden krijgen, waar in de sloppen die ze bewoonden een grote noodzaak voor was. De arbeiders waren echter blijkbaar niet mondig genoeg om zichzelf te organiseren en een eigen woningcorporatie op te richten. Een reden hiervoor kan uiteraard ook gevonden worden in het feit dat de arbeiders de middelen niet hadden om bouwprojecten te starten.

Overeenkomsten en verschillen

Welke motieven hadden negentiende-eeuwse Nederlanders om ICA's op te richten? Uit een deel van de voorbeelden blijkt een pure noodzaak voor bepaalde voorzieningen de reden te zijn waarom een collectief werd opgericht. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat negentiende-eeuwse boeren en arbeiders zonder de samenwerkingsverbanden in heel moeilijke situaties terecht zouden komen. Boeren in de negentiende eeuw hadden te maken met vernieuwingen in de landbouw. Om het hoofd boven water te houden en hun bedrijf niet te verliezen, moesten ze telkens opnieuw investeren in nieuwe werktuigen en andere nieuwe producten als mest. Veel boeren konden de kosten hiervoor niet alleen dragen en waren gedwongen samen te werken met collega's – of misschien eerder concurrenten – uit de buurt. Om een faillissement tegen te gaan, en dus inkomsten te behouden, moesten de boeren een inkoopcoöperatie oprichten.

Een andere oplossing voor de problemen van de boeren werd gevonden in de boerenleenbank. Boeren hadden om bovenstaande redenen veel krediet nodig, maar konden weinig lenen omdat ze niet als kredietwaardig werden gezien door de (voornamelijk) stedelijke financiers. Opvallend aan de boerenleenbanken is dat deze in eerste instantie niet door boeren zelf werden opgericht, maar door bijvoorbeeld burgemeesters. Ook de eerste aankoopcoöperaties werden niet door de boeren zelf opgericht. De onderlinge verzekeringen echter wel. Bijvoorbeeld de onderlinge veefonds en de onderlinge brandverzekeringen. Er was bij de negentiende-eeuwse boeren sprake van een echte noodzaak voor deze voorzieningen, niet van

⁸⁷ Kempen, *Werken aan wonen*, 11.

een wens of behoefte. Zonder voorzieningen als de aankoopcoöperatie of de veefondsen zouden de boeren hun bedrijf kunnen verliezen en daarmee hun inkomen. Mondigheid speelde een beperkte rol bij de oprichting van de boerencoöperaties, zeker gezien een deel van de coöperaties (in eerste instantie) niet door de boeren zelf werd opgericht.

Ook voor (en door) arbeiders ontstonden veel coöperaties in de negentiende eeuw. Allereerst de arbeidsonderlinges: verzekeringen die door arbeiders werden opgericht om onderling in grondbeginselen van sociale zekerheid te voorzien. Sociale zekerheid die hard nodig was voor de werknemers in de vieze en gevaarlijke fabrieken van de negentiende eeuw, maar waarin niet werd voorzien door overheid of werkgever. Andere door arbeiders zelf opgerichte coöperaties waren de verbruikcoöperaties, die voorzagen in de vraag naar kwalitatief goede producten tegen een lage prijs. Een andere grote nood voor arbeiders in de steden was fatsoenlijke huisvesting. De overheid hield zich hier tot het begin van de twintigste eeuw vrijwel niet mee bezig, maar sommige welgestelden met een solidaire instelling bekommerden zich om de arbeiders. Zij richtten woningcorporaties op, die de bouwprojecten startten die zo hard nodig waren in de steden.

De arbeiderscoöperaties ontstonden net als de boerencoöperaties uit een noodzaak. Zonder de arbeidsonderlinges waren arbeidsongeschikte arbeiders overgeleverd aan de goedheid van hun naasten en het schamele inkomen dat ze uit de armenzorg konden krijgen. Van het kleine loon dat ze uit arbeid verkregen konden ze net aan, en soms niet, rondkomen. Het inkomen uit arbeid verliezen leverde penibele situaties op. Dit blijkt ook uit het ontstaan van de verbruikcoöperaties. Deze waren hard nodig voor de arbeiders om aan kwalitatief goede producten te kunnen komen en hun koopkracht een klein beetje te laten groeien. Gesteld zou kunnen worden dat overleven zonder de verbruikcoöperatie en arbeidsonderlinge in sommige gevallen onmogelijk was. Ook de woningcorporaties waren een grote noodzaak. De huisvesting van arbeiders was onder andere zeer onhygiënisch. Daarnaast woonden veel personen op kleine oppervlakten. Ziekten konden zich dus in hoog tempo verspreiden door de achterbuurten. Net als bij de boerencoöperaties speelt noodzaak bij de arbeiders dus een zeer grote rol en is mondigheid van minder groot belang.

Hoofdstuk 4

Analyse

Hoe ontstaan noodzaak en mondigheid?

Tine De Moor spreekt over golfbewegingen als het gaat om collectieven: periodes waarin veel collectieven door burgers worden opgericht. Zij stelt dat er in het verleden, en heden, drie golven zijn te herkennen. De golven ontstaan na een periode van versnelde liberalisering en marktwerking en functioneren volgens De Moor als een correctiemechanisme voor falende marktwerking.⁸⁸ In de negentiende eeuw was de golf een reactie op de liberalisering, bijvoorbeeld te zien in het afschaffen van de gilden in 1818, die niet de gewenste concurrentie en marktwerking opleverde. De huidige golf is een reactie op de privatisering van overheidstaken die sinds 1980 gaande is. Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken dat onderzoekers de huidige hernieuwde interesse in collectieven aan de ene kant hebben toegeschreven aan een noodzaak, omdat de overheid zich verder terugtrekt. Aan de andere kant wordt het ontstaan van een mondige burger sterk benadrukt.

Uit gesprekken met initiatiefnemers van collectieven is gebleken dat er primair een noodzaak aanwezig is om het collectief op te richten. Er is altijd een gemis, onvrede of behoefte. Samenwerken in een collectief is veel werk en de meeste mensen moeten dit naast hun reguliere werk en bezigheden doen. Een collectief oprichten doen mensen dus niet omdat ze het een sympathiek idee vinden. In een aantal gevallen gaven mensen ook aan graag zelf het heft in handen te nemen en meer invloed op hun leven en omgeving te willen hebben. Daarnaast is men ontevreden over de marktwerking van de afgelopen jaren naar voren. Er is dus uit de gesprekken wel een vorm van mondigheid naar voren gekomen, maar het lijkt een ondergeschikte rol te hebben in vergelijking met noodzaak: eerst is er een bepaalde vorm van noodzaak, vervolgens staat een groep mondige burgers op om zelf het heft in handen te nemen.

In de negentiende eeuw was er een sterke noodzaak voor collectieven. Een deel werd door burgers opgericht, maar een ander deel door bijvoorbeeld burgemeesters en andere notabelen. De burgers die zelf collectieven oprichtten waren in veel gevallen boer of arbeider. Deze mensen waren niet hoogopgeleid. De hedendaagse veronderstelling dat een hoog opleidingsniveau leidt tot mondigheid, lijkt in de negentiende eeuw dus niet op te gaan. Mondigheid lijkt dus geen absolute voorwaarde voor het ontstaan van collectieven: in de negentiende eeuw gebeurde het ook. Toch wordt er een sterke nadruk gelegd op mondigheid door onderzoekers en overheid.

⁸⁸ De Moor, *Homo Cooperans*, 23.

Er is echter op andere manieren te onderzoeken of de negentiende-eeuwse burgers mondig te noemen zijn. Er wordt tegenwoordig gesteld dat burgers onder andere mondig zijn geworden door hun hoge opleidingsniveau. Nu kan meteen gesteld worden dat mensen tegenwoordig veel hoger opgeleid zijn dan in de negentiende eeuw, maar misschien was het aan het eind van de negentiende eeuw wel zo dat burgers hoger opgeleid waren dan een aantal decennia daarvoor. Dit kan een bepaalde relatieve groei in opleidingsniveau betekenen, die er misschien voor gezorgd zou kunnen hebben dat men mondig was dan een aantal jaar ervoor. Om er dus achter te komen of mondigheid echt belangrijk is bij het oprichten van een collectief, of tegenwoordig in waarde overschat wordt, zal in dit hoofdstuk onder andere worden gekeken naar de belangrijkste factor die de groei van mondigheid zou stimuleren. Hierdoor kan bepaald worden of burgers aan het eind van de negentiende eeuw mondig waren dan een aantal decennia ervoor en hetzelfde kan gedaan worden voor de eenentwintigste eeuw.

Een ander belangrijk punt om vast te stellen, is de mate van noodzaak waarin burgers verkeerden om een collectief op te richten, zodat kan worden bepaald welke rol noodzaak heeft gespeeld. Om dit te bepalen wordt gekeken naar sociaaleconomische omstandigheden en naar de aanwezigheid van bijvoorbeeld alternatieven voor de opgerichte collectieven. In dit hoofdstuk zullen bovenstaande zaken over heden en verleden worden besproken en vergeleken.

Opleidingsniveau negentiende eeuw en nu

Het ontstaan van de mondig burger wordt tegenwoordig met name toegeschreven aan het steeds hoger wordende opleidingsniveau van de Nederlandse burger. Een vergelijking maken tussen het opleidingsniveau aan het eind van de negentiende eeuw en nu zou snel klaar zijn: men is tegenwoordig hoger opgeleid dan in de negentiende eeuw. Tegenwoordig hebben veel meer mensen de mogelijkheid om bijvoorbeeld naar de universiteit te gaan, omdat de overheid het grootste deel van de kosten vergoed.⁸⁹ Waar dus naar gekeken moet worden, is het verschil in opleidingsniveau tussen de tijd van de golf en een paar decennia ervoor, om een gelijkwaardige vergelijking te maken.

In de eenentwintigste eeuw stijgt het onderwijsniveau stelselmatig. In 2001 had 28 procent van de beroepsbevolking⁹⁰ een opleiding gevolgd in het hoger onderwijs, in 2012 was

⁸⁹ Het instellingstarief voor bijvoorbeeld de bachelor geschiedenis aan de Universiteit Utrecht is €6.580 per jaar. (Nederlandse) Studenten betalen echter maar €1.951 per jaar. Aan dezelfde universiteit kost de opleiding geneeskunde €11.180 per jaar, maar betalen (Nederlandse) studenten nog altijd maar €1.951 per jaar.

⁹⁰ De beroepsbevolking bestaat uit alle Nederlanders tussen 15 en 65 jaar.

dat al 34 procent.⁹¹ In 2009 had bijna tien procent van de Nederlandse bevolking een academische opleiding gevolgd en afgerond, dertig jaar eerder was dat nog geen drie procent.⁹² In 2009 studeerden 233.000 studenten aan de universiteit. In 1900 waren dat er slechts drieduizend.⁹³ Dit zijn 78 keer minder studenten, terwijl de beroepsbevolking slechts ongeveer vier keer kleiner was.⁹⁴ Het opleidingsniveau van inwoners van Nederland stijgt dus al jaren, maar heeft met name na de Tweede Wereldoorlog een grote sprong gemaakt. De derde golf van instituties voor collectieve actie is volgens De Moor in ongeveer 2005 begonnen.⁹⁵ De groei in opleidingsniveau tussen 2001 en 2005 is groter dan tussen 2005 en 2009, respectievelijk 23 procent tegenover 13 procent.⁹⁶ De economische crisis is pas in 2008 begonnen en kan hier dus nog geen schuld aan hebben gehad. De snelle en grote groei tussen 2001 en 2005 zou kunnen betekenen dat de huidige Nederlandse burger mondiger is dan aan het begin van de eeuw.

Eind negentiende eeuw lijkt een ander verhaal te zijn. Zoals te zien studeerde slechts 3000 studenten in 1900 aan een universiteit. In 1850 waren dat er ongeveer 1500.⁹⁷ In de negentiende eeuw was er dus in vijftig jaar tijd een verdubbeling van het aantal hoogopgeleiden, tegenover een vertienvoudiging in de eenentwintigste eeuw. Een verdubbeling in vijftig jaar is uiteraard een sterke groei, maar in vergelijking met de vertienvoudiging van de afgelopen vijftig jaar valt het in het niet. Ondanks de verdubbeling van het aantal studenten was het in de negentiende eeuw nog altijd zeer uitzonderlijk om een universitaire opleiding te volgen.

In de negentiende eeuw werd onderwijs als middel gezien om te stijgen op de maatschappelijke ladder. Scholen waren verdeeld aan de hand van de klassen en standen van de samenleving, waarbij het belang van rijke ouders duidelijk zichtbaar werd. Hoe hoger het schoolgeld, hoe uitgebreider het lespakket.⁹⁸ In 1801 werd een nieuwe wet voor het lager

⁹¹ CBS, 'Onderwijsniveau bevolking gestegen' (3 oktober 2013). <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/publicaties/artikelen/archief/2013/2013-3905-wm.htm> Laatst geraadpleegd op 29-05-2015.

⁹² CBS, *Terugblikken. Een eeuw in statistieken* (Den Haag 2010) 38.

⁹³ Ibidem, 38.

⁹⁴ De beroepsbevolking in 1900 betrof 2.048.000 personen, tegenover 7.846.000 in 2009. <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71882NED&D1=1-2.12-13.17&D2=a&D3=0&D4=a&HD=110225-1658&HDR=T&STB=G1,G2,G3> Laatst geraadpleegd op 29-05-2015.

⁹⁵ De Moor, *Homo Cooperans*, 7.

⁹⁶ Het totale aantal leden van de beroepsbevolking met een hogere opleiding waren in 2001 1.844.000, in 2005 waren dit er 2.276.000 en in 2009 waren het er 2.581.000. <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71822NED&D1=1&D2=0&D3=0&D4=0&D5=8-9&D6=0&D7=0,4,8&HDR=T,G3,G5,G6,G1&STB=G2,G4&VW=T> Laatst geraadpleegd op 10-06-2015.

⁹⁷ Anno, 'Het studentenleven. Theedrinken en biljarten' (24 juni 2005). <http://www.kennislink.nl/publicaties/het-studentenleven-theedrinken-en-biljarten> Laatst geraadpleegd op 29-05-2015.

⁹⁸ Ido de Haan, *Het beginsel van leven en wisdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2003) 36.

schoolwezen aangenomen, die het armenonderwijs onder directe staatscontrole brachten.⁹⁹ In 1803 werd opnieuw een wet aangenomen, nu om al het lagere schoolonderwijs onder toezicht te stellen van de overheid. In 1806 werd bepaald dat de kwaliteitscontrole op het lagere onderwijs uitgevoerd zou worden door schoolopzieners die door de overheid werden benoemd. Reden voor deze nieuwe wetten was de wens om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. Andere maatregelen die hiertoe werden genomen waren het stellen van hogere eisen aan schoolgebouwen, het verplicht instellen van nieuwe en klassikale lesmethoden en door een lijst op te stellen met toegestane schoolboeken. De belangrijkste kwaliteitsverbetering vond echter plaats door de strenge controle op onderwijzers. Er werden nieuwe eisen aan docenten gesteld, om een bepaald niveau te garanderen. Dit werd gedaan door bijvoorbeeld een vergelijkend examen verplicht te stellen.¹⁰⁰

Het opstellen van deze nieuwe eisen en controle betekende niet dat het onderwijs hier direct aan voldeed. Er was veel weerstand tegen de nieuwe wetten op lokaal niveau en onder onderwijzers. Hierdoor duurde het bijvoorbeeld tot 1810 tot er een boekenlijst werd opgesteld. Ook weigerden onderwijzers en gemeentebesturen mee te werken aan de inspecties van de nationale opzieners. Er was veel weerstand tegen de wetten van het begin van de negentiende eeuw, met name omdat het niet was toegestaan les te geven vanuit een religieus standpunt. De Bijbel mocht bijvoorbeeld niet worden gelezen op scholen. Daarnaast waren onderwijzers ook zeer ontevreden: hun lonen waren te laag en ze hadden te weinig inspraak. Ondanks de bezwaren die betrokkenen – onderwijzers, de kerk – hadden tegen de bemoeienis van de staat, werd er door de staat dus wel gewerkt aan de verbetering van het lager onderwijs.

Het verbeteren van de kwaliteit van scholen betekent echter nog niet dat de burgers ook beter opgeleid en dus mondiger werden, want daarvoor moesten ze wel eerst naar school. Het instellen van de leerplicht liet echter nog tot 1901 op zich wachten. Tot die tijd gingen kinderen alleen naar school als hun ouders dat konden betalen. Dit betekende niet alleen het kunnen bekostigen van schoolkosten, maar ook het kunnen opvangen van het gemis aan inkomsten. Schoolgaande kinderen kostten in feite dubbel geld, omdat kinderen die naar school gingen, niet meer konden werken. Kinderarbeid was in de negentiende eeuw normaal, zeker in arme gezinnen en op het platteland. In 1874 werden hier maatregelen tegen genomen, door middel van het befaamde Kinderwetje van Van Houten, de eerste sociale wetgeving in Nederland.¹⁰¹ De wet verbood kinderen onder de twaalf jaar in fabrieken te werken. Dit betekende dat kinderen jonger dan twaalf jaar dus wel andere arbeid mochten verrichten, bijvoorbeeld in de landbouw. Daarnaast werd er ook weinig tot niet gecontroleerd of men

⁹⁹ De Haan, *Het beginsel van leven en wasdom*, 37.

¹⁰⁰ Ibidem, 38.

¹⁰¹ Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999) 153.

zich aan de nieuwe wet hield, omdat er geen degelijk controleapparaat was.¹⁰² De wet was dus voornamelijk symbolisch. Ondanks dat wordt de wet altijd genoemd als men over de leerplicht spreekt. Het wordt dus wel als de eerste stap in de richting van verplichte scholing voor jonge kinderen.

In 1900 werd de eerste leerplichtwet aangenomen, waardoor het vanaf 1901 verplicht werd voor kinderen tussen hun zesde en twaalfde levensjaar naar school te gaan. Kinderen op het platteland werden tijdens de oogsttijd tijdelijk vrijgesteld van de leerplicht om hun ouders te helpen de oogst binnen te halen. Deze vrijstelling is waarschijnlijk een gevolg geweest van het verzet dat de leerplicht opriep op het platteland. Buiten de tijdelijke vrijstelling om was het dus voor alle kinderen verplicht om in ieder geval tot hun dertiende verjaardag naar school te gaan. Anders dan bij het Kinderwetje van Van Houten werden voor de leerplicht wel commissies ingesteld om ouders en kinderen te controleren. Tussen 1850 en 1900 was een stijging te zien in het percentage schoolgaande kinderen van ongeveer 72 procent naar 91 procent.¹⁰³ Na de invoering van de leerplicht steeg het percentage tot 93 in 1905.¹⁰⁴

Er is dus een stijging te zien in het percentage zes- tot twaalfjarigen dat naar school ging. Gesteld kan worden dat meer kinderen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een lagere schoolopleiding volgden, die kwalitatief beter was dan de eeuw daarvoor. Kinderen werden dus beter geschoold. Of ze ook echt mondiger waren, blijft twijfelachtig, zeker gezien de hedendaagse veronderstelling dat mondigheid samengaat met een hoge opleiding. De negentiende-eeuwse initiatiefnemers waren dus misschien wel mondig, maar niet door hun opleidingsniveau.

In de negentiende eeuw werden collectieven niet primair opgericht door personen met een hoog opleidingsniveau. Boeren en arbeiders lijken net zo vaak initiatiefnemers te zijn geweest als notabelen. De hedendaagse collectieven die zijn onderzocht, zijn grotendeels door hoogopgeleiden opgericht. De BroodfondsMakers hebben alle drie een universitaire opleiding afgerond, net als Marieke Vavier, Roland Lampe en Steven Volkers. Iris Kort heeft een HBO-opleiding afgerond. Tegenwoordig speelt opleidingsniveau dus misschien een grotere rol dan in de negentiende eeuw. Mondigheid en opleidingsniveau hebben dus minder met elkaar te maken dan wordt beweerd, of mondigheid speelt een kleinere rol dan wordt gedacht bij het oprichten van een collectief.

Was er een noodzaak?

Gezien de hedendaagse veronderstelling dat mondigheid het gevolg is van een hoog opleidingsniveau, waren er in de negentiende eeuw geen mondige burgers. Het was bittere nood-

¹⁰² Aerts, *Land van kleine gebaren*, 153.

¹⁰³ Hans Knippenberg, *Deelname aan het lager onderwijs in de Nederland gedurende de negentiende eeuw* (Amsterdam 1986) 78.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 107.

zaak om collectieven op te richten. Door de noodzaak voor bepaalde voorzieningen te onderzoeken kan worden bepaald of dit beeld klopt. Hiervoor kan gekeken worden naar de economische omstandigheden in de negentiende eeuw en naar de oplossingen die worden geleverd voor mogelijke problemen.

Sociale zekerheden

Een belangrijke gebeurtenis in de negentiende eeuw is de afschaffing van de gilden geweest. De gilden hadden altijd een belangrijke positie ingenomen in de economie en verzorgden daarnaast voorzieningen voor sociale zekerheid voor hun leden. Dit was aan het eind van de achttiende en begin negentiende eeuw nog altijd zo.¹⁰⁵ In 1798 gingen het eerst geluiden op om de gilden af te schaffen. Er werd gesteld dat de voorrechten van de gilden ten koste gingen van de welvaart. Belangrijker was echter de overtuiging dat de gilden ingingen tegen het gelijkheidsbeginsel van alle burgers.¹⁰⁶ Door de monopoliepositie van de gilden kon niet iedereen zich zonder meer als handelaar of ambachtsman vestigen, daarvoor moest je lid zijn van het desbetreffende gilde. Daarnaast konden leden van het gilde vanwege hun monopoliepositie prijsafspraken maken. Er kon dus geen marktwerking plaatsvinden en geen concurrentie. Dit stond recht tegenover de achttiende-eeuwse liberale gedachten van de Verlichting.

De gilden hadden echter ook voordelen. Zo waren zij bijvoorbeeld ‘onontbeerlijk voor een ‘goede politie’ en bewaakten ze de openbare orde.¹⁰⁷ Doordat deze taken door anderen opgenomen moesten worden voordat de gilden werkelijk afgeschaft konden worden, duurde het nog tot 1818 tot koning Willem I per Koninklijk Besluit bepaalde de gilden af te schaffen. Hij twijfelde hier lang over, omdat hij bang was dat de gilden een belangrijk sociaal vangnet vormden voor veel mensen. Door het afschaffen van de gilden zou een te grote druk komen te staan op de armenzorg. Dit bleek mee te vallen, omdat na de afschaffing van de gilden de gildebussen deels bleven bestaan.¹⁰⁸ De bussen waren de onderlinge verzekeringen van de gilden, die onder andere in tijden van arbeidsongeschiktheid steun boden en de nabestaanden (financieel) onderhielden op het moment dat een lid overleed. De bussen bleven tot 1820 bestaan: toen werd per Koninklijk Besluit bepaald dat ook die moesten verdwijnen.

Arme of zieke negentiende-eeuwse Nederlanders die geen lid waren van een gilde, of lid waren van een gilde zonder gildebus, waren afhankelijk van de armenzorg op het moment dat ze iets overkwam. Na 1820 gold dit voor iedereen. De armenzorg werd in de negentiende eeuw, net als daarvoor, grotendeels door de kerk verzorgd. De staat probeerde de armenzorg

¹⁰⁵ Joost van Genabeek, ‘Afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies’, *NEHA-Jaarboek voor economische-, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, 57 (1994) 63.

¹⁰⁶ Ibidem, 63.

¹⁰⁷ De Haan, *Het beginsel van leven en wasdom*, 27.

¹⁰⁸ Ibidem, 27.

van de kerken over te nemen, omdat dit vanaf de negentiende eeuw steeds meer als taak van de overheid werd gezien.¹⁰⁹ Deze overname slaagde echter niet zonder slag of stoot.

Door de Armenwet van 1854 kregen armen het recht op bedeling, mits het echt niet anders kon. De armenzorg werd dus als laatste redmiddel gezien, zeker voor mensen die nog in staat waren te werken. Liever had men dat de armen bij vrienden en familie aanklopten. Het was niet gemakkelijk materiële ondersteuning van de armenzorg te krijgen en zodra een arme een uitkering kreeg, werd verwacht dat hij zich nog altijd nuttig zou maken.¹¹⁰ Om te zorgen dat mensen geen dubbele uitkeringen kregen, wilden overheid en gemeenten inzicht in de administratie van de armenzorg van de kerken. Deze zagen dit absoluut niet zitten, onder andere omdat zij armenzorg als taak van de kerk zagen, en niet van de staat.

In die tijd was de werkverschaffing een geliefde oplossing voor werkelozen: armen werden liever aan het werk gezet dan dat ze een uitkering kregen. De nationale overheid verzorgde deze werkverschaffing. De ontginning en kolonisering van de woeste gronden werden als perfecte oplossing gezien voor de werkverschaffing. Op deze manier verdwenen de armen namelijk uit de stad en uit het zicht, en werd er nuttig werk verricht. Al gauw bleek echter dat de werkverschaffing niet rendabel was, omdat er veel opzichters aangesteld moesten worden en de arbeiders gehuisvest moesten worden en van eten voorzien. Een tussenoplossing die veel werd gebruikt was het uitkeren in natura. Zo hadden armenbesturen meer grip op de bedeelden. Deze konden nu namelijk niet hun uitkering in de kroeg uitgeven.

Een uitkering krijgen was al met al geen makkelijke opgave in de negentiende eeuw. Vandaar dat arbeiders in de negentiende eeuw besloten zelf te voorzien in een oplossing. Deze werd gevonden in de arbeidersonderlinges, want op de overheid, kerk of hun werkgever hoefden ze niet te rekenen. Tegenwoordig is iedere werknemer in Nederland via zijn werkgever en de staat verzekerd in het geval van arbeidsongeschiktheid. De eerste twee jaar dat een werknemer ziek is krijgt deze zijn salaris via zijn werkgever doorbetaald. Na twee jaar krijgt de werknemer een uitkering. De sociale zekerheid is op dit punt dus sterk verbeterd voor Nederlanders die in loondienst werkzaam zijn. Voor hedendaagse arbeiders is er dus geen noodzaak meer voor organisaties als arbeidersonderlinges, want er wordt een alternatief geboden door de overheid.

Zelfstandig ondernemers hebben geen toegang tot dit alternatief van de overheid. Zij moeten zelf een arbeidsongeschiktheidsverzekering afsluiten, omdat zij geen werkgever hebben en geen recht hebben op een arbeidsongeschiktheidsuitkering. Voor een zelfstandige zonder personeel (ZZP'er) is een arbeidsongeschiktheidsverzekering een grote kostenpost, zeker voor zelfstandigen met een risicovol beroep.¹¹¹ In 2013 was een derde van de ZZP'ers

¹⁰⁹ De Haan, *Het beginsel van leven en wasdom*, 29.

¹¹⁰ Ibidem, 24.

¹¹¹ Stichting ZZP Nederland, 'Arbeidsongeschiktheid ZZP' (2015), <http://www.zzp-nederland.nl/artikel/arbeidsongeschiktheid-zzp>. Laatst geraadpleegd op 10-06-2015.

niet verzekerd, de meeste ondernemers nemen dit risico omdat ze de verzekeringen te duur vinden.¹¹² Net als arbeiders in de negentiende eeuw, zou een particuliere verzekering een te groot deel van hun inkomsten kosten. In reactie op hun onvrede met de particuliere verzekeraars hebben de BroodfondsMakers besloten zelf een arbeidsongeschiktheidvoorziening op te richten die wel aan hun eisen voldoet.¹¹³

In de negentiende eeuw was er voor arbeiders dus geen collectieve en verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering zoals werknemers die nu wel hebben. Zij waren 'veroordeeld' tot de schamele armenzorg of dure verzekeringen. Wat betreft sociale (on)zekerheid zijn negentiende-eeuwse arbeiders te vergelijken met huidige ZZP'ers. ZZP'ers zijn net als de fabrieksarbeiders afhankelijk van voorzieningen die niet aan de eisen voldoen, waardoor ze dus zelf een oplossing bedenken. Beide groepen zijn afhankelijk van dure particuliere voorzieningen, die ze moeilijk kunnen betalen en die een slechte naam hebben omdat ze slecht uitkeren. Werknemers hebben het nog altijd goed in Nederland, maar onder andere door de economische crisis zijn veel werknemers hun baan kwijtgeraakt en gestart als ZZP'er. Zo waren er in 2008 678.000 ZZP'ers en waren dat er in 2014 808.000.¹¹⁴ Er wordt voorspeld, bijvoorbeeld door de ING, dat het aantal ZZP'ers in Nederland zal blijven stijgen.¹¹⁵ Steeds meer mensen zullen dus zelf moeten voorzien in sociale zekerheid, omdat ze niet meer als werknemer verzekerd zijn, waardoor dus misschien ook steeds meer gezocht zal worden naar alternatieven voor arbeidsongeschiktheidsverzekeringen.

Financiële voorzieningen

In de negentiende eeuw en tegenwoordig zijn collectieven te vinden die voorzien in het verstrekken van kredieten. In de negentiende eeuw waren dat de boerenleenbanken, tegenwoordig zijn er kredietunies die zich richten op verschillende sectoren en regio's. Uit vorige hoofdstukken is gebleken dat het voor negentiende-eeuwse boeren lastig was een krediet te krijgen, omdat ze niet als kredietwaardig werden gezien. Dit kwam onder andere doordat de stedelijke geldschietters de kredietwaardigheid van een landbouwer slecht konden inschatten. Boeren hadden echter wel kredieten nodig om mee te kunnen komen met alle veranderingen en vernieuwingen die zich afspeelden in de landbouwsector. Kon een boer geen krediet krijgen en

¹¹² Redactie MKB Servicedesk, 'ZZP'er slechter verzekerd dan gedacht. Onder ZZP'ers lijkt geen angst voor arbeidsongeschiktheid te bestaan', 21 januari 2013. Te vinden via <http://www.mkb servicedesk.nl/4173/zzp-slechter-verzekerd-dan-gedacht.htm#>. Laatst geraadpleegd op 10-06-2015.

¹¹³ Zie hoofdstuk 2 of het interview met Biba Schoenmaker van de Coöperatie BroodfondsMakers.

¹¹⁴ CBS, 'Zelfstandigen zonder personeel; persoonskenmerken 1996-2004' (13 februari 2005). <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=80150NED&D1=0-1,3,8&D2=0&D3=0-6,11,16,21,26,31,36,41,46,51,56,65,70,72-75&HDR=T&STB=G2,G1&VW=T>. Laatst geraadpleegd op 01-06-2015.

¹¹⁵ Stichting ZZP Nederland, 'ING: aantal ZZP'ers zal flink blijven groeien' (5 februari 2015). <http://www.zzp-nederland.nl/nieuws/65161-ing-aantal-zzpers-zal-flink-blijven-g>. Laatst geraadpleegd op 10-06-2015.

dus de nieuwe technieken niet toepassen, dan kon hij zijn bedrijfsvoering niet aanpassen en zijn productie niet vergroten, waardoor hij zijn concurrentiepositie kon verliezen.

Boeren hadden kredieten nodig vanwege ingrijpende veranderingen in de landbouw vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. Landbouwbedrijven moesten voor een groeiende markt produceren en er moesten dus veranderingen komen in het productieproces om de productiviteit te vergroten. Daarnaast speelde de landbouwcrisis, gedateerd tussen 1880 en 1895, een grote rol. Uit Noord-Amerika werden grote hoeveelheden goedkoop graan ingekocht, waardoor de Nederlandse boeren hun graanprijzen moesten laten dalen. Een gevolg daarvan was dat prijzen van andere producten ook daalden. Veel boerenbedrijven gingen failliet. Om deze dans te ontspringen moesten boeren hun bedrijfsvoering aanpassen.¹¹⁶ Ze moesten andere producten verbouwen en moesten dit ook productiever doen. Om deze veranderingen te kunnen doorvoeren hadden zij uiteraard kredieten nodig, die, zoals eerder genoemd, lastig te krijgen waren.

Tegenwoordig kunnen ondernemers ook moeilijk een lening afsluiten, zeker als ze een aanvraag doen voor minder dan €250.000. Banken verstrekken geen kredieten onder dit bedrag meer aan ondernemers, omdat het te kostbaar is. Sinds de financiële crisis moeten banken strengere regels hanteren bij het verlenen van kredieten. De behandelingskosten voor kredietaanvragen zijn hierdoor zeer hoog geworden, waardoor banken vrijwel niet ingaan op verzoeken onder de €250.000.¹¹⁷ De situaties in het heden en de negentiende eeuw zijn uitermate vergelijkbaar: ondernemers hebben kredieten nodig, maar kunnen dit niet via reguliere wegen krijgen. Daarnaast zijn er wel alternatieven, maar kunnen ze er geen gebruik van maken. Zonder de leningen kan hun bedrijf – en vaak ook de sector, zoals gezien bij de Nederlandse binnenvaart – niet groeien en bestaat de kans dat ze failliet gaan. In de negentiende eeuw, en nu ook weer, werd dit probleem opgelost door middel van de initiatieven van de ondernemers zelf. Er werden boerenleenbanken opgericht en tegenwoordig dus kredietunies.

Gezamenlijke in- en verkoop

In de negentiende eeuw werd vaak gezamenlijk ingekocht. Boeren kochten gezamenlijk werktuigen en goederen in, arbeiders in de steden richtten verbruikcoöperaties op om dagelijkse gebruiksartikelen en voedsel in te kopen. Door samen te werken stonden ze sterker tegen de handelaar en konden ze een betere prijs en kwaliteit afdwingen. Voor de boeren was dit nodig om hun bedrijf voort te laten bestaan, arbeiders konden op deze manier hun koopkracht vergroten. Deze twee sterk gelijkende coöperaties stonden in sommige gevallen waarschijnlijk

¹¹⁶ Rommes, *Voor en door boeren?*, 15.

¹¹⁷ VKN, 'Ontstaan van de Vereniging van Kredietunies in Nederland', <http://www.dekredietunie.nl/kredietunie-nederland/>; en VSK, 'Waarom kredietunies?', <http://samenwerkendekredietunies.nl/waarom-kredietunies/>. Laatst geraadpleegd op 10-06-2015.

tegenover elkaar, omdat de arbeider goedkope producten van de boer wilde hebben, en de boer goedkope producten van de (werkgever van de) arbeider.

Negentiende-eeuwse boeren kochten gezamenlijk werktuigen in die ze afzonderlijk niet konden betalen, maar verkochten daarnaast ook gezamenlijk hun producten. In de negentiende eeuw werden land- en tuinbouwproducten steeds meer in fabrieken verwerkt en niet meer direct bij de boer gekocht. Fabrikanten hadden een monopsonie: er was een inkoopster die van vele boeren bijvoorbeeld melk inkocht. Hierdoor konden fabrikanten de boeren tegen elkaar uitspelen en de prijzen laten dalen. Verkoopcoöperaties als zuivelunies konden de strijd aanbinden met de melkfabrikanten. De individuele boeren hadden een exclusieve relatie met de coöperatie, die vervolgens namens de boeren met de fabrikant onderhandelde.¹¹⁸ Daarnaast richtten deze coöperaties soms hun eigen fabriek op. De verbruikcoöperaties van de arbeiders hadden als primair doel de arbeiders voor een lage prijs producten van goede kwaliteit te leveren. Een secundair doel was de coöperaties te laten groeien en uiteindelijk ook een productiecoöperatie te worden.

Negentiende-eeuwse arbeiders woonden in krotten in stedelijke achterbuurten, met veel personen in woningen van weinig vierkante meters. Ze maakten vijftig procent uit van de Nederlandse bevolking en een groot deel van de bewoners van de sloppen hadden vrijwel geen geld om te eten en te wonen.¹¹⁹ Arbeiders verdienden vaak zes tot acht gulden per week. Hier kon een huishouden met een man, vrouw en kinderen net van rondkomen. De huur van een woning was vaak al meer dan een gulden per week en met de rest van het geld moest onder andere voedsel worden gekocht.¹²⁰ Er was dus geen ruimte om een buffer op te bouwen om een financiële klap op te kunnen vangen. Vaak hadden arbeiders geen vaste aanstelling en er was met name veel seizoenswerk. Op het moment dat er geen werk was of de kostwinnaar ziek of arbeidsongeschikt werd, hadden deze mensen het zwaar. Elk voordeel dat arbeiders konden krijgen was welkom. Vandaar dat de verbruikcoöperaties zo populair waren, net als de arbeidsonderlinges.

Tegenwoordig bestaan er andere vormen van inkoop- of verbruikcoöperaties, bijvoorbeeld de energiecoöperatie GrunnegerPower. Voor GrunnegerPower bestond geen noodzaak, want er zijn andere energieleveranciers beschikbaar. In de negentiende eeuw waren er echter ook andere winkels beschikbaar. Toch richtte arbeiders en boeren coöperaties op om gezamenlijk in te kopen. GrunnegerPower heeft, net als de negentiende-eeuwse coöperaties, geen gat opgevuld zoals andere coöperaties dat misschien doen, maar voorziet wel in taken die andere energieleveranciers niet leveren. Bijvoorbeeld de stimulans van de economie in de regio Noord-Nederland. Daarnaast kunnen de leden van de coöperatie GrunnegerPower gezamenlijk zonnepanelen inkopen en krijgen ze daar korting op. Net als in de

¹¹⁸ Rommes, *Voor en door boeren?*, 15.

¹¹⁹ Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, 55.

¹²⁰ *Ibidem*, 63-69.

negentiende eeuw hebben deze consumenten een sterkere onderhandelingspositie omdat ze samenwerken. Andere energiemaatschappijen leveren deze diensten niet, waardoor er bijvoorbeeld in Noord-Nederland een gemis is ontstaan. Hierdoor wordt door de coöperaties toch in een bepaalde behoefte voorzien.

Tegenwoordig is de noodzaak voor gezamenlijke inkoop minder groot voor consumenten dan die in de negentiende eeuw was. Op een ander niveau zou gezegd kunnen worden dat de noodzaak voor initiatieven als GrunnegerPower zeer groot is. Wereldwijd wordt steeds meer energie verbruikt en om dit te kunnen blijven doen, zal meer gebruik gemaakt moeten worden van duurzame energiebronnen als zonne- en windenergie en waterkracht. GrunnegerPower heeft hier een begin mee gemaakt. Daarnaast kunnen de leden van de coöperatie veel besparen op hun energierekening, zodra de aanschafkosten van de zonnepanelen zijn terugverdiend, door energie terug te leveren aan het net.

De positie van de overheid

De noodzaak voor coöperaties ontstaat doordat bepaalde voorzieningen niet worden geleverd, of omdat de geleverde alternatieven niet toereikend zijn. Dit is te zien geweest in het geval van de arbeidsonderlinges. Arbeiders richtten zelf een verzekering op, omdat de particuliere verzekeringen een slechte naam hadden en vaak te duur waren voor de arbeiders. De overheid maakte in de negentiende eeuw een start met de inmenging in het gewone leven zoals we dat nu kennen. Al aan het begin van de eeuw werd bijvoorbeeld getracht meer invloed en inspraak te krijgen in en op (lagere) scholen en de armenzorg. Het was geen gemakkelijke zaak grip te krijgen op het leven van de burger, velen waren er namelijk van overtuigd dat staatsingrijpen niet effectief en efficiënt zou zijn.¹²¹ Daarnaast, en misschien wel belangrijker, waren er altijd felle tegenstanders van staatsinterventie die hun gevestigde machtspositie probeerden te verdedigen: ‘fabrikanten verzetten zich tegen sociale wetgeving, de kerken betwistten de staat de zeggenschap over het onderwijs, en lokale elites probeerden van hun oude autonomie te redden wat er te redden viel’.¹²² De negentiende-eeuwse Nederlandse overheid wilde meer invloed op het leven van de burgers. Om dat te bereiken wilde ze zeggenschap over bepaalde voorzieningen, zoals de lagere scholen en de armenzorg, maar werd in de uitvoering hiervan tegengewerkt door bepaalde groepen die zich vastklampten aan de status quo.

Het lukte de overheid dan ook pas in de tweede helft van de negentiende eeuw om grip te krijgen op de situatie en meer invloed uit te oefenen. De staat veranderde aanzienlijk, zo werden voor het eerst in de geschiedenis de militaire uitgaven overtroffen door de civiele

¹²¹ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 155.

¹²² Siep Stuurman, *Staatsvorming en politieke theorie. Drie essays over Europa* (Amsterdam 1995) 121.

uitgaven.¹²³ De staat kreeg hierdoor meer aanwezigheid in het dagelijks leven van alle Nederlanders. Door deze nieuwe aanwezigheid van de staat, werd ook vaker geroepen om de inmenging van de overheid bij het oplossen van problemen.¹²⁴ Problemen die door de snelle veranderingen van bijvoorbeeld de Industriële Revolutie waren ontstaan. De overheid en de politiek werden verantwoordelijk voor de kwaliteit van leven.

De sociale wetgeving kwam langzaam op gang, maar vanaf de jaren 1890 werden veranderingen dichter op elkaar doorgevoerd. Kinderen werden verplicht naar school te gaan, krotten werden onbewoonbaar verklaard en de Ongevallenwet verzorgde de eerste sociale zekerheid. Met deze bescherming van kinderen, armen en arbeiders werd een begin gemaakt met de sociale wetgeving van de verzorgingsstaat. Voor de Eerste Wereldoorlog werd het sociale stelsel uitgebreid met wetgeving voor ouderen, invaliden en zieken. Het ging nog altijd om rudimentaire voorzieningen, maar er werd een kleine start gemaakt met het stichten van de verzorgingsstaat.

De grootste veranderingen in de sociale zekerheid van Nederlandse burgers kwamen na de Tweede Wereldoorlog. De economie kwam in vijf jaar tijd, mede door de Amerikaanse Marshallhulp, weer op vooroorlogs peil. Het was het begin van een onvoorstelbare economische groei, die ertoe leidde dat de verzorgingsstaat kon worden opgebouwd en uitgebreid. In de jaren zestig werden verschillende belangrijke nationale sociale verzekeringswetten ingevoerd, zoals de Bijstandswet in 1965.

Aan het begin van de jaren zeventig kwam een eind aan de sterke economische groei. De werkeloosheid steeg van een naar vijf procent. De welvaart van de Nederlandse burger nam af, maar de uitgaven van de Nederlandse overheid bleven gelijk. Hierdoor nam het financieringstekort van de staat toe. In de jaren tachtig werden plannen gemaakt om bezuinigen door te voeren en de collectieve sector te verkleinen. Om dit te verwezenlijken zijn vanaf de jaren tachtig verschillende overheidstaken afgestoten en uitbesteed aan de markt. Hieronder zijn onder andere de Postbank en de PTT. Vanaf 2006 werd ook de zorgsector geprivatiseerd. Daarnaast werd er bezuinigd op sociale voorzieningen.

In de negentiende eeuw moesten burgers zelf voorzien in hun sociale zekerheid. Aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw werden almaar meer taken van de burger door de overheid overgenomen. Bepaalde voorzieningen werden geacht de verantwoordelijkheid van de staat te zijn. In eerste instantie was het geen gemakkelijk opgave om taken over te nemen van de burger en de markt, omdat deze hun macht niet wilde opgeven. Naarmate de twintigste eeuw vorderde, lukte het steeds beter bepaalde voorzieningen over te nemen. De grootste golf van overname door de overheid kwam na de Tweede Wereldoorlog. Politiek en maatschappij vermengden zich steeds meer doordat particuliere initia-

¹²³ Stuurman, *Staatsvorming en politieke theorie*, 122.

¹²⁴ *Ibidem*, 124.

tieven werden geïnstitutionaliseerd. Sinds het eind van de twintigste eeuw, en met name aan het begin van de eenentwintigste eeuw heeft het proces zich omgedraaid: de staat geeft weer taken terug aan de burger. Nederland is van een nachtwakersstaat veranderd in een verzorgingsstaat, om nu weer terug te keren naar een eenentwintigste-eeuwse variant op de nachtwakersstaat: de participatiesamenleving.

Verschillen en overeenkomsten

In de negentiende en in de eenentwintigste eeuw is een golf van collectieven zichtbaar. Er zijn veel overeenkomsten te zien tussen de verschillende perioden. Zo is naar voren gekomen dat collectieven altijd vanuit een bepaalde vorm van noodzaak worden opgericht. Mensen coöpereren niet alleen omdat ze graag het heft zelf in handen hebben, maar altijd omdat een bepaalde voorziening ontbreekt, of niet aan de wensen en eisen voldoet. Daarnaast is solidariteit een belangrijk motief om een collectief op te richten. Ook het stimuleren van een bepaalde economische sector of regio komt vaak naar voren.

Er zijn echter ook verschillen te vinden in de tweede en derde golf van ICA's. Zo werden in de negentiende eeuw collectieven voor boeren en arbeiders opgericht door notabelen. Tegenwoordig worden er geen collectieven meer voor burgers opgericht, de overheid verwacht spontaan burgerschap. Spontaan burgerschap komt echter alleen voor bij hoogopgeleiden.¹²⁵ In een vergelijking met de negentiende eeuw klopt dit beeld niet. Tegenwoordig is spontaan burgerschap alleen te zien bij hoogopgeleiden. In de negentiende eeuw was het echter ook bij arbeiders en boeren te zien. Dit is een zeer groot verschil.

Dat tegenwoordig geen spontaan burgerschap ontspruit bij lageropgeleiden zou kunnen liggen aan het feit dat burgers nog te veel gewend zijn aan het vangnet van de overheid. In de negentiende eeuw was dit er helemaal niet, tegenwoordig is het toch nog grotendeels aanwezig. Nog altijd bestaat de Bijstand en de Ziektewet-uitkering. Nog altijd kunnen burgers terugvallen op de overheid, ondanks dat deze zich meer terugtrekt uit het leven van de burger. De noodzaak is dus minder groot dan deze in de negentiende eeuw was, waardoor bepaalde groepen zich misschien nog niet wagen aan de stap om een collectief op te richten. In de negentiende eeuw werden collectieven met name opgericht door die mensen die voorheen altijd buiten de machtsstructuren hadden gestaan. De golf werd geïnitieerd door nieuwe emanciperende bevolkingsgroepen als boeren en arbeiders.¹²⁶ Toch blijft een opvallend verschil dat tegenwoordig lageropgeleiden buiten de boot vallen, omdat collectieven vooral door

¹²⁵ Evelien Tonkens en Mandy de Wilde, 'Inleiding – Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk', in: Evelien Tonkens en Mandy de Wilde (ed.), *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk* (Amsterdam 2013) 17.

¹²⁶ Jan Luiten van Zanden en Arthur van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Hilversum 2000) 323.

hogeropgeleiden worden opgericht, terwijl in de negentiende eeuw boeren en arbeiders werden betrokken bij collectieven van de elite en daarnaast zelf ook collectieven oprichtten.

Zoals gezegd kan dit verschil zijn ontstaan doordat er tegenwoordig meer alternatieven beschikbaar zijn dan in de negentiende eeuw. Zoals gebleken in dit hoofdstuk waren in de negentiende eeuw weinig voorzieningen voor laagopgeleiden aanwezig. Rijken konden zich bijvoorbeeld een verzekering veroorloven, of kwalitatief goed voedsel, maar de armen niet. In sommige gevallen betekenden de collectieven een verschil tussen leven en dood. Hedendaagse collectieven worden in sommige gevallen opgericht omdat de alternatieven te duur zijn, bijvoorbeeld de Broodfondsen. Dit gaat echter niet om een situatie tussen leven en dood, want ook een zelfstandig ondernemer heeft recht op een bijstandsuitkering.

De samenleving verandert en burgers moeten meer eigen initiatief tonen, echter op een ander niveau dan in de negentiende eeuw. De overheid staat nog altijd klaar om de burger op te vangen. Vandaar dat Nederland niet opnieuw een nachtwakersstaat zal worden, maar een participatiesamenleving. Een moderne variant op de nachtwakersstaat, die mede is gevormd door de tijd als uitgebreide verzorgingsstaat.

Conclusie

Sinds 2013 is er een grote politieke interesse ontstaan voor een proces dat in feite al vanaf 2005 plaatsvindt: de herontdekking van het collectief. De neiging van burgers om meer zelf te doen en meer het heft in eigen handen te nemen, wordt door bijvoorbeeld minister-president Mark Rutte goed ontvangen. Hij stelde, nadat koning Willem Alexander de term participatiesamenleving in de troonrede van 2013 introduceerde, dat de burger graag meer zelf wil doen, en dat de groei in het aantal collectieven in Nederland niet plaatsvindt omdat het moet, maar omdat het kan. Academici zijn het deels met Rutte eens dat de participatiesamenleving ontstaat door het opstaan van een mondige burger. De mondige burger wil graag meer invloed op zijn eigen leven en neemt zelf het heft in handen. De mondige burger is mondig omdat hij een hoog opleidingsniveau heeft.

Sinds de jaren 1980 is de overheid genoodzaakt taken naast zich neer te leggen, omdat de verzorgingsstaat in tijden van matige economische groei te kostbaar bleek te zijn. Allereerst werden overheidstaken geprivatiseerd en aan de vrije markt overgelaten. Denk hierbij aan de PTT, de Nederlandse Spoorwegen en sinds 2006 ook de zorg. De privatisering heeft niet altijd het gewenste effect gehad. Verwacht werd dat door vrije marktwerking voorzieningen beter en goedkoper werden. Dat dit niet altijd het geval is, is met name zichtbaar in de zorgsector. Bepaalde voorzieningen kunnen dus niet meer door de overheid worden geleverd, maar de oplossingen van de vrije markt voldoen niet altijd aan de eisen. Sinds 2013 wordt de mondige burger vaker als oplossing voor dit probleem aangedragen. Door burgerparticipatie kan de overheid slinken, maar hoeven problemen niet door de markt opgelost te worden.

In dit onderzoek stond centraal of noodzaak of mondigheid een grotere rol speelt als motief bij het oprichten van een institutie voor collectieve actie. Verschillende onderzoeken spreken van een mondige burger, bijvoorbeeld de onderzoeken *Particulier initiatief* en *Burgermacht op eigen kracht?* van het Sociaal Cultureel Planbureau. Hierin wordt gesteld dat burgers uitstekend zelf kunnen bepalen wat ze nodig hebben en hier ook zelf initiatief toe zouden kunnen nemen. Aan de andere kant wordt door veel onderzoekers gesproken over een bepaalde noodzaak voor eigen initiatief van burgers. Bijvoorbeeld Tine De Moor en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid stellen dat er een beroep wordt gedaan op de burger vanwege een terugtrekkende overheid. Aan de ene kant lijkt er sprake te zijn van een mondige burger die langzaam verlost raakt van een verstikkende overheid en eindelijk zelf het heft in handen kan nemen. Aan de andere kant lijkt er een noodzaak te zijn voor burgers om de leemten te vullen die de zich terugtrekkende overheid achterlaat en die niet worden opgevuld door de vrije markt.

Om te achterhalen welke redenen aan de oprichting van een collectief ten grondslag liggen, is met een aantal initiatiefnemers van collectieven gesproken. Uit deze gesprekken is gebleken dat er altijd een vorm van noodzaak aanwezig is. Er is altijd sprake van noodzaak, gemis, onvrede of behoefte. Een noodzaak omdat bijvoorbeeld bepaalde voorzieningen niet meer worden geleverd, zoals te zien is in het dorp Westerbeek. Als de inwoners van het dorp niet zelf het heft in handen hadden genomen, was bijvoorbeeld de lagere school uit het dorp verdwenen. Een noodzaak is ook te zien bij de ondernemers die zich als kredietvragende leden aanmelden bij kredietunies. Zij kunnen via reguliere wegen in veel gevallen geen lening krijgen. Kredietverstrekende ondernemers kunnen zich aansluiten vanuit een gevoel van gemis: zij kunnen hun regio of branche op een manier ondersteunen die voorheen niet mogelijk was. Onvrede is ook een belangrijke drijfveer om een collectief op te richten. Een goed voorbeeld hiervan zijn de Broodfondsen. Deze zijn opgericht omdat zelfstandig ondernemers de particuliere arbeidsongeschiktheidsverzekeringen te duur en niet toereikend vonden.

De collectieven die zijn onderzocht vervullen altijd een oplossing voor een bepaald nood. Er is een leemte ontstaan omdat de overheidsmaatregelen niet toereikend zijn of omdat de overheid taken naast zich heeft neergelegd. De markt heeft ze opgepakt, maar de oplossingen die worden geboden voldoen niet aan de wensen en eisen. De initiatiefnemers lossen dus liever zelf de ontstane problemen op. Burgers nemen dus het heft in eigen handen, maar altijd pas nadat er een bepaalde vorm van noodzaak is ontstaan. Daarnaast is er bij het merendeel van de initiatieven een bepaald gemis genoemd: het gemis van solidariteit, kleinschaligheid, lokaliteit en vertrouwen bij grote organisaties als verzekeringsmaatschappijen. Door het formaat van deze organisaties, kan er geen sociale controle meer plaatsvinden en verdwijnt dus het vertrouwen. Hier komen regels en uitsluitingen voor in de plaats. Door kleinschaligheid kan het vertrouwen weer terugkomen binnen instituties, waardoor de organisatie niet meer afhankelijk is van regels.

Om te achterhalen of de nadruk die tegenwoordig op mondigheid wordt gelegd terecht is, is in dit onderzoek ook naar de tweede golf van ICA's gekeken. Deze vond plaats in de negentiende eeuw. Zoals beschreven in hoofdstuk vier kon de negentiende-eeuwse burger geen hoog opleidingsniveau worden toegeschreven. Toch werden vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw vele collectieven opgericht. Collectieven om gezamenlijk inkopen te doen, of om juist gezamenlijk te verkopen. Collectieven om kredieten te kunnen krijgen, te voorzien in betere huisvesting, of om van een inkomen verzekerd te zijn tijdens arbeidsongeschiktheid. Een aantal van de negentiende-eeuwse collectieven werd opgericht door de elite, maar een groot deel werd op initiatief van boeren en arbeiders opgericht. Als mondigheid wordt geschakeld aan een hoog, of relatief hoog, opleidingsniveau waren dit geen mondige burgers. Aan de andere kant was er in de negentiende eeuw een sterke noodzaak voor collec-

tieven. Daarnaast is ook te zien dat ze vanuit solidariteit of zelfs vanuit socialistisch oogpunt werden opgericht.

De motieven en oorzaken die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen voor het oprichten van een collectief, neigen veel meer naar het noodzaakspectrum dan naar de mondigheid van de burger. Er is een mondige burger nodig om daadwerkelijk iets met zijn onvrede of noodzaak te doen, maar deze mondigheid ontstaat niet door een hoog opleidingsniveau. Daarnaast geven oprichters van hedendaagse collectieven aan dat ze met name op zoek waren naar solidariteit, vertrouwen en kleinschaligheid. Deze beweegredenen worden in de meeste gevallen niet genoemd in onderzoeken naar burgerinitiatieven en -collectieven. In de negentiende eeuw was de noodzaak een belangrijkere beweegreden, maar was solidariteit ook een reden om een collectief op te richten. Tegenwoordig zijn er vaak alternatieven te vinden voor de voorziening van het collectief, maar voldoet dit niet aan de eisen van de initiatiefnemers. Een gebrek aan solidariteit is hier vaak een belangrijke reden voor. Mondigheid lijkt tegenwoordig meer eer te krijgen dan het toekomst, en solidariteit veel te weinig.

De onderzochte literatuur maakt weinig tot geen melding van het belang van kleinschaligheid en solidariteit. Alleen het programma Aandacht voor Iedereen maakt melding van het gemis van solidariteit en Tonkens meldt dat burgers op zoek zijn naar kleinschaligheid. Toch lijken dit bij de hedendaagse initiatieven de belangrijkste drijfveren te zijn voor de oprichting. Uit een gebrek aan solidariteit en lokaliteit blijkt namelijk de meeste onvrede en het grootste gemis en behoefte naar voren te komen. Aan deze zaken zou in vervolgonderzoek dus meer belang gehecht moeten worden. Door deze zaken te benadrukken kunnen de beweegredenen van initiatiefnemers beter worden begrepen en kan de verdere groei van de participatiesamenleving meer worden gestimuleerd.

Gebruikte bronnen

Literatuur

Aandacht voor Iedereen, *Kennisdossier 9. Coöperaties voor en door burgers. Een nieuwe vorm van belangenbehartiging door actieve burgers* (2014).

Aerts, Remieg, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999).

Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland (BWSA), 'Klaas de Boer', *BWSA 5* (1992) 16-19.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), *Terugblikken. Een eeuw in statistieken* (Den Haag 2010).

De Moor, Tine, 'De herontdekking van het Collectief', *SamPol 4* (2013) 29-38.

De Moor, Tine, *Homo Cooperans. Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (Utrecht 2013).

De Moor, Tine, 'Co-operating for the future: inspiration from the European past to develop public-collective partnerships and intergenerational co-operatives', in: Saki Baily, Gilda Farrell, en Ugo Mattei (ed.), *Protecting future generations through commons. Trends in social cohesion series 26* (Strasbourg 2014) 81-104.

Genabeek, Joost van, 'Afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies', *NEHA-Jaarboek voor economische-, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, 57 (1994) 63-90.

Haan, Ido de, *Het beginsel van leven en wisdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2003).

Hoeven, H.C. van der, *Om de macht bij het fonds. De ziekenfondsen te midden van de sociale veranderingen in de jaren 1900-1982* (Den Haag 1983).

Hurenkamp, Menno, Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak, *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven* (Amsterdam 2006).

Kempen, B.G.A. en N. van Velzen, *Werken aan wonen. 75 jaar Nationale Woningraad* (Almere 1988).

Knippenberg, Hans, *Deelname aan het lager onderwijs in de Nederland gedurende de negentiende eeuw* (Amsterdam 1986).

Landbouw-Economisch Instituut Rabobank Nederland, *De financiering van de Nederlandse landbouw* (zp 1987).

Leeuwen, Marco van, *De eenheidsstaat. Onderlinges, armenzorg en commerciële verzekeraars 1800-1890* (Den Haag 2000).

Nationale Coöperatieve Raad voor Land- en Tuinbouw, *100 jaar landbouwcoöperatie* (Schiedam 1977).

Nijs, Thimo de, *Op zoek naar de verdwenen middenstand. Handleiding voor historisch onderzoek naar de detailhandel* (Hilversum 2007)

Nuland, Arjen van, 'De traditionele coöperaties staan op een kruispunt', *Coöperatie* 621 (2014) 6-8.

Opstal, Wim van, 'De Coöperatie, organisatievorm uit het verleden voor onze samenleving van morgen?', *Aktief* 2 (2010) 8-12.

Redactie MKB Servicedesk, 'ZZP'er slechter verzekerd dan gedacht. Onder ZZP'ers lijkt geen angst voor arbeidsongeschiktheid te bestaan', 21 januari 2013. Te vinden via <http://www.mkb servicedesk.nl/4173/zp-slechter-verzekerd-dan-gedacht.htm#>.

Redactie Nu.nl, 'Rutte vindt participatiesamenleving niet negatief', *Nu.nl*, 14 oktober 2013. Te vinden via: <http://www.nu.nl/politiek/3601747/rutte-vindt-participatiesamenleving-niet-negatief.html>.

Regt, Ali de en Inge de Wilde, 'Helena Mercier', *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Te vinden via <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Mercier>.

Rommes, Ronald, *Voor en door boeren? De opkomst van het coöperatiewezen in de Nederlandse landbouw vóór de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum 2014).

Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie* (Den Haag 2014).

Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* (Den Haag 2012).

Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), *Particulier initiatief en publiek belang. Beschouwingen over de aard en de toekomst van de Nederlandse non-profitsector* (Den Haag 2002).

Stuurman, Siep, *Staatsvorming en politieke theorie. Drie essays over Europa* (Amsterdam 1995).

Swaan, Abram de, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd* (Amsterdam 1988).

Teeuwen, Nicole, Mary van den Wijngaart en Hans Moors, *Blijven we een fatsoenlijk land? Gemeenten en de Verzorgingsstaat* (Den Haag 2014).

Tonkens, Evelien en Mandy de Wilde, 'Inleiding – Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk', in: Evelien Tonkens en Mandy de Wilde (ed.), *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk* (Amsterdam 2013) 11-23.

Tonkens, Evelien, *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving* (Amsterdam 2008).

Tonkens, Evelien, *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving* (Amsterdam 2014).

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Op maat voor later. Maatschappelijke initiatieven op de snijvlakken van wonen, zorg en pensioenen* (Amsterdam 2014).

Weterings, Vera, 'Louisa Constantia Julia Eduarda Went', *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Te vinden via

<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Went>.

Woud, Auke van der, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2010).

Zanden, Jan Luiten van en Arthur van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Hilversum 2000).

Websites

Aandacht voor Iedereen: <http://www.aandachtvooredereen.nl/>

Austerlitz Zorgt: <https://www.austerlitzzorgt.nl/>

BroodfondsMakers: <http://www.broodfonds.nl/>

Centraal Bureau voor de Statistiek: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/home/default.htm>

Digitaal Vrouwenlexicon: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/>

GrunnegerPower: <http://www.grunnegerpower.nl/>

Kennislink: <http://www.kennislink.nl/>

MKB Servicedesk: <http://www.mkbservicedesk.nl/>

Nederlandse Coöperatieve Raad: <http://www.cooperatie.nl/>

Ouderparticipatiecrèche Oase: <http://www.kdv-oase.nl/>

Rabobank: <https://www.rabobank.com/nl/home/index.html>

Samen1Westerbeek: <http://www.samen1westerbeek.nl/>

Stichting ZZP Nederland: <http://www.zzp-nederland.nl/>

Vereniging van Kredietunies in Nederland: <http://www.dekredietunie.nl/>

Vereniging Samenwerkende Kredietunies: <http://samenwerkendekredietunies.nl/>

Bijlagen

Interview Biba Schoenmaker, de Broodfondsmakers, 19 maart 2015

Biba Schoenmaker is de woordvoerder van de Coöperatie Broodfondsmakers. De Broodfondsmakers helpen zelfstandig ondernemers bij het oprichten van een Broodfonds. Een Broodfonds is een alternatieve voorziening voor arbeidsongeschiktheid. Het zijn verenigingen waarin enkel ondernemers plaatsnemen die een relatie met elkaar hebben, en die elkaar steunen door middel van giften in tijden van arbeidongeschiktheid.

Is er bewust gekozen voor een vergelijking met bijvoorbeeld de gilden, of is die vergelijking achteraf gemaakt door anderen?

Dat laatste. Het is begonnen in 2004 in een samenwerkingsverband van duurzaam-sociaal ondernemers. Collegaondernemers werden ziek en dit bleek verstrekkende gevolgen te kunnen hebben. Hierdoor gingen we er met elkaar over praten en niemand bleek een arbeidsongeschiktheidsverzekering te hebben afgesloten. We hadden hier soortgelijke redenen voor, die nu ook vaak worden genoemd: de betaalbaarheid, transparantie (wanneer krijg je wel en niet uitgekeerd), de inspraak. Allemaal vraagstukken die ertoe leidden dat we wilden kijken of we zelf voorzieningen konden treffen. De redenen voor het niet afsluiten van een arbeidsongeschiktheidsverzekeringen hebben we als uitgangspunten gebruikt om tot iets te komen dat voor ons wel zou werken. Het eerste punt was dat het betaalbaar moest zijn. Een tweede punt was dat het collectief moest zijn, je doet het met elkaar, iedereen moet dus een bepaalde inspraak hebben.

Dus weer die transparantie?

Ja, ook. We keken natuurlijk ook vanuit onze sociaal-duurzame achtergrond als ondernemers, dat moest er ook in verwerkt worden. We hebben met allerlei deskundigen gesproken en na twee jaar rolde daar het Broodfondsconcept uit. Op dit punt was het alleen nog een idee en dat zegt nog helemaal niks. Pas als je het in de praktijk hebt uitgevoerd, kun je bepalen wat de waarde van je idee is en of het uitpakt op de manier waarop je wenst. We zijn een test gaan doen met ondernemers uit ons samenwerkingsverband. In het eerste jaar werd niemand ziek en konden we dus nog niks over de werking zeggen. In de loop van de jaren maakten mensen er wel gebruik van en merkten we dat het ook echt uitpakte en werkte zoals we voor ogen hadden gehad. Daar waren we dus erg blij mee. Tegelijkertijd kwamen er mensen die via-via van het Broodfonds hadden gehoord en die ook graag mee wilden doen. Ze moesten daarvoor wel iemand uit het Broodfonds direct kennen, net als nu nog steeds een regel is. Soms was dat niet het geval bij het eerste Broodfonds, die mensen moesten we dus afwijzen. We merkten hierdoor wel dat er interesse was van buitenaf. Daarom zijn we met drie mensen

uit het eerste Broodfonds de coöperatie de Broodfondsmakers gestart, zodat we het idee naar buiten konden brengen en konden aanbieden aan andere ondernemers. In maart 2011 zijn we echt naar buiten getreden en groepen gaan begeleiden. Sindsdien helpen we groepen ondernemers bij het opzetten van een Broodfonds.

De link tussen heden en verleden hebben jullie dus niet opgezocht, die is later bedacht door mensen?

Dat is inderdaad later pas gekomen. Tine De Moor doet dit vaak, ook in haar stukken en lezingen. We hebben wel vaak zelf onderzoek gedaan, naar onder andere coöperaties en gilden, en we vonden het heel interessant om te zien wat zich in het verleden heeft afgespeeld, maar het is geen bewuste keuze geweest. We wilden zelfs alleen een oplossing zoeken voor het probleem van onze groep, en niet eens voor anderen. We zijn op zoek gegaan naar een oplossing die bij onze waarden paste en daarna ga je kijken welke vorm daarvoor dan het handigst is. Zo kwamen we uit bij een vereniging. We hebben dus heel praktisch naar de uitgangspunten en wat we wilden gekeken en welke vorm daarbij past. Je gaat niet eerst naar een vorm kijken, maar naar wat je wilt. Je kunt niet een vorm geweldig vinden en daar dan iets bij zoeken.

Waarom hebben jullie gekozen zelf iets op te richten? In plaats van bijvoorbeeld stappen te ondernemen zodat de AOV's iets zouden veranderen?

Dit komt vooral door Solidair. We zagen onszelf altijd als kritisch, maar wilden niet alleen maar roepen dat we het er niet mee eens waren. We gaan niet lobbyen of de straat op, want dan verlies je energie. Wij wilden onderzoeken wat ons energie op zou leveren, wat we zelf zouden kunnen doen en oplossen en van onderaf zouden kunnen organiseren. Dit geeft veel meer bevrediging. Het is ook vaak veel makkelijker, ook al lijkt dat niet zo te zijn. Je moet heel erg doorzoeken en het zal ook heel veel keren mislukken, maar dat is ook niet erg als je aan het onderzoeken bent naar een alternatief voor iets. We hebben ernaar gekeken vanuit onze behoeftes als ondernemers, en als we er anders naar hadden gekeken, was het nooit zo ontstaan. Op deze manier ben je ook niet afhankelijk: je hoeft niet te wachten tot er weer een regering komt die misschien wel iets gaat doen, of dat het bedrijfsleven zo ver komt er iets aan te doen. Je hebt het hier over verzekeraars en dat zijn zulke grote instanties dat er een enorme hoeveelheid geduld voor nodig willen daar ook echter veranderingen plaatsvinden. Soms zijn er mensen die het zeker zouden willen, maar voor hen is het ook een enorm werk om het in beweging te krijgen en tot andere producten te komen. Het kost dus heel veel tijd en dit vonden wij een logischere en leukere route.

Interview Arjan van Nuland, Nederlandse Coöperatieve Raad, 1 april 2015

Arjen van Nuland is de directeur van de Nederlandse Coöperatieve Raad (NCR). De NCR is een vereniging van coöperaties en verbindt deze met elkaar. Daarnaast wordt veel onderzoek gedaan naar coöperatief ondernemen en wordt deze kennis met de leden gedeeld. De NCR wil kennis opdoen over coöperatief ondernemen en leden helpen krachtige netwerken op te bouwen.¹²⁷

Wat doet de NCR?

De NCR was eigenlijk een land- en tuinbouworganisatie, waardoor er nu twee organisaties naast elkaar bestaan. Volgend jaar komt er een sectoronafhankelijke organisatie. Er zijn voornamelijk grote bedrijven bij aangesloten, zoals de Rabobank en Achmea, die hun oorsprong kennen in de groene sector.

De NCR ontwikkelt kennis rond coöperatief ondernemen, onder andere door succesmodellen in beeld te brengen en vervolgens andere leden daarmee en –over te adviseren. Zo proberen we antwoord te geven op typisch coöperatieve vraagstukken, zoals bestuursstructuur en ledenbetrokkenheid. Dit doen we deels door eigen onderzoek en door veel met coöperaties in gesprek te zijn. Ook door contact met het buitenland te hebben, bijvoorbeeld met alle andere Europese koepels bij elkaar. De NCR heeft dus drie taken: als eerste kennis, ten tweede een platform bieden waar coöperaties elkaar kunnen ontmoeten en ten derde aanspreekpunt voor bijvoorbeeld de overheid. Dit doen ze sinds 1934, waarbij het eerst echt om de agrarische sector ging, met alle zaken als melkquota die daarbij komen kijken. Nu zijn ze echt gericht op coöperatief ondernemen, dus de bovenlaag, de bestuurslaag, van coöperaties.

Wat de NCR ook veel doet, is het aanpassen van bestuursstructuren van coöperaties. Coöperaties zijn heel flexibel in wat je er mee kunt, maar dit betekent ook dat je veel en vaak aanpassingen moet maken, ze blijven groeien en veranderen.

De leden van de NCR zijn met name de hele grote coöperaties. Tegenwoordig worden er ook steeds meer kleine coöperaties opgericht, komen die ook bij jullie terecht?

De grote coöperaties zijn de traditionele doelgroep, maar we willen juist ook die nieuwe coöperaties aantrekken. Dit lukt ook, er zijn steeds meer kleine coöperaties die lid worden. Het leuke aan de kleine coöperaties is dat deze vaak met dezelfde drijfveren beginnen als de grote ooit hadden. Grote coöperaties staan voor heel andere problemen dan de kleine, omdat ze meer en meer en bedrijf worden. Grote en kleine coöperaties kunnen door de verschillen en

¹²⁷ <http://www.cooperatie.nl/wat-ncr>. Laatst geraadpleegd op 30-04-2015.

overeenkomsten veel van elkaar leren. De gevestigde coöperaties hebben ervaring die ze mee kunnen brengen, omdat ze alles al een keer hebben meegemaakt. Daar kunnen nieuwe coöperaties natuurlijk een hoop van leren. De gevestigde en grote coöperaties kunnen echter ook weer inzien wat ooit hun drijfveer was, door in contact te komen met de nieuwe coöperaties.

De drijfveren voor de oprichting van een coöperatie zijn dus vaak hetzelfde?

Ja, maar er zijn wel verschillen. Een aantal kiest een coöperatie omdat het juridisch gezien een makkelijke bedrijfsvorm is, een alternatief voor een BV. Op deze bedrijven richten wij ons niet. Wij richten ons op clubs die er bewust voor kiezen om dingen te organiseren vanuit een samenwerking. Deze wens tot samenwerking kan voortkomen uit een falende markt, omdat er tegen bestaande producten geen macht kan worden gemaakt, of vanwege schaalvergroting (door risico-, faciliteiten- of kostendeling). Maar zorgcoöperaties hebben weer andere drijfveren.

Of de markt pakt het niet op, of de overheid pakt het niet op, of je wilt een soort collectieve kracht genereren. En soms gaat het gewoon om korting. Consumentencoöperaties als energiecoöperaties worden vaak om deze reden opgericht. In een collectief sta je sterker. Vaak gaat het om macht of invloed die je wilt uitoefenen.

Aan de ene kant is er dus een noodzaak omdat de markt en de overheid niet leveren, maar aan de andere kant misschien een wens om macht uit te kunnen oefenen?

Ja, dat is zo, maar ik denk dat er altijd een soort noodzaak moet zijn. Het kost namelijk erg veel energie om te coöpereren. Een stichting is bijvoorbeeld al veel makkelijker. Een coöperatie kost veel tijd en energie, omdat er altijd met de leden moet worden overlegd. Dit kost natuurlijk veel tijd. Wat je nu wel ziet is dat de coöperatie *hot* is. Veel clubs die misschien beter een vereniging of stichting zouden kunnen zijn, willen een coöperatie oprichten. Mensen vinden het sympathiek. Ik denk dat de populariteit echter niet alleen door de populariteit op zichzelf ontstaat, maar ook omdat het sociale aspect van een coöperatie mensen erg aanspreekt. Het is trendy, maar het past ook bij de tijd. We hebben lange tijd gedacht in schaalvergroting, optimalisering en het zogenaamde rendementsdenken. Mensen willen nu echter weer graag hun voorzieningen dichtbij en op kleine schaal hebben, zodat ze ook invloed op deze voorzieningen kunnen hebben. Het pas heel erg bij de nieuwe generatie, kijk bijvoorbeeld naar autobezit, veel minder jongvolwassenen hebben een eigen auto. Delen is het nieuwe hebben. Een coöperatie past hier natuurlijk goed bij, je deelt en werkt samen.

Coöperaties passen bij de tijd, maar daarnaast doen ze het ook erg goed. In de afgelopen jaren van economische crisis, hebben coöperaties het erg goed gedaan. Zo ook bijvoorbeeld de Rabobank. Ook andere Europese coöperatieve banken hebben het erg goed gedaan.

Om ons even op glad filosofisch ijs te begeven: mensen hebben altijd verbanden gehad. Denk bijvoorbeeld aan de kerk. Tegenwoordig is de kerk en het geloof een stuk minder belangrijk en zijn mensen op zoek naar nieuwe verbintenissen met elkaar. Mensen creëren nieuwe banden met elkaar door lokaal dingen te organiseren, of met mensen met dezelfde interesses dingen te organiseren.

Het land met de meeste coöperaties is Amerika. Dat verbaast veel mensen, maar daar doet de overheid weinig, dus moeten mensen het zelf doen. In Nederland zie je nu hetzelfde gebeuren. Op het moment dat de overheid zich terugtrekt, duiken particuliere initiatieven in de gaten die ontstaan. De coöperatie is een van de vormen om dit gat in te vullen.

Was de participatiesamenleving van de overheid er nou eerst, of waren burgers zich al veel langer aan het verenigen?

Die participatiesamenleving is iets van de laatste twee jaar, maar de *revival* van het samenwerken is eigenlijk al tien jaar aan de gang. Voor de overheid is het misschien een handig middel om aan de burger te laten zien dat ze de dingen die de overheid niet meer doet ook zelf kunnen doen. Bij mij in het dorp schoffelt de gemeente de perken niet meer, dat moeten we zelf doen. Zij noemen dit de participatiesamenleving, maar je kunt het net zo goed een falende overheid noemen. De overheid gebruikt de participatiesamenleving dus ook wel om haar eigen terugtreden te verantwoorden.

Kijken mensen naar het verleden bij het oprichten van een coöperatie?

In de woorden van Herman Wijffels: 'elke generatie ontwikkelt zijn eigen coöperatie.' In Nederland kan dit goed omdat de wetgeving rond de coöperatie heel liberaal is, je kunt heel veel. De coöperatie wordt ook wel de Barbapapa van de rechtsvormen genoemd, omdat het zo flexibel is. Er wordt eerder naar het verleden gekeken om het niet op die manier te doen. De afgelopen decennia wilden veel bedrijven bijvoorbeeld automatiseren, waardoor je erg naar binnen gekeerd wordt. Je kijkt naar de processen en niet meer naar de leden of de klant. Tegenwoordig wil men dit meer op deze manier. Het model wordt dus weer aan de wensen aangepast, wat dus ook goed kan met de coöperatie. Er zijn dus wel een soort trends zichtbaar. Er worden tegenwoordig andere keuzes gemaakt dan vroeger, maar dat komt omdat men andere wensen en doelen heeft.

Een mooi voorbeeld is het verschil tussen melkcoöperaties en energiecoöperaties. Vroeger had elk dorp een melkcoöperatie, maar die fuseerden langzaam allemaal met elkaar, met als laatst fusie Friesland en Campina. Energiecoöperaties willen vaak lokaal blijven en hebben dit soms zelfs ook in hun statuten staan. Ze willen hun lokale verankering niet verliezen. De nieuwe generatie coöperaties maakt dus duidelijk andere keuzes dan de vorige.

Bottom-up

In Nederland worden coöperaties van onderaf opgericht, waardoor ze ook zeer sterk zijn. In het buitenland wordt bij de oprichting vaak hulp van bovenaf geboden, waardoor de coöperatie veel afhankelijker is van bijvoorbeeld een burgemeester en ook te maken krijgt met politieke belangen. Door het organiseren van onderaf wordt de coöperatie dus sterker, met name ook omdat de noodzaak dan dus blijkbaar hoog genoeg is om het heft in eigen handen te nemen.

Interview Georgina Friederichs, Vereniging Samenwerkende Kredietunies, 15 april 2015

De Vereniging Samenwerkende Kredietunies helpt kredietunies bij de oprichting en vervolgens bij hun groei. De vereniging vertegenwoordigt kredietunies richting de overheid. Het is een niet-commerciële organisatie. Georgina Friederichs is de directeur van de vereniging.

Wat is de Vereniging Samenwerkende Kredietunies?

De vereniging is opgericht door vijf bestaande kredietunies. Zij wilden hun krachten bundelen om zo sterker te staan. Deze kredietunies waren gericht op een bepaalde branche of regio. Door zich te verenigen kunnen ze hulp bieden aan nieuwe initiatieven, ze kunnen dus hulp bieden bij het oprichten van nieuwe kredietunies.

Wat is een kredietunie?

Er zijn twee modellen kredietunies binnen onze vereniging, waarbij enkel ondernemers zich kunnen aansluiten en dus geen particulieren. Hiervoor is gekozen omdat een kredietunie dan een bankvergunning zou moeten krijgen. Bij kredietverstrekking aan particulieren komen veel meer eisen en regels kijken dan bij kredietverstrekking aan ondernemers. Binnen kredietunies kunnen ondernemers zich aansluiten die graag geld willen lenen, maar ook ondernemers die graag willen investeren.

Het eerste model is het klassieke model. Hierbij plaatsen alle ondernemers die geld willen lenen een door hen gekozen inleg in een gezamenlijke pot. Vervolgens wordt uit deze pot geld geleend aan vragende ondernemers. Hierdoor is het risico voor iedereen zo klein mogelijk. Mocht er aan het eind van het jaar geld in de pot zijn overgebleven, wordt dit teruggegeven aan de lenende ondernemers. Mocht een onderneming toch failliet gaan, kan vanuit deze pot ook de schade worden verkleind.

Het tweede model is het bemiddelingsmodel. Binnen dit model kunnen ondernemers zelf kiezen welke projecten ze willen ondersteunen. Ze kunnen zich inschrijven voor een bedrag naar keuze, in de meeste gevallen zullen ongeveer tien ondernemers een lening verstrekken aan een enkel project. Bij dit model kunnen ondernemers die geld willen uitlenen dus zelf kiezen aan welke projecten ze wel en niet meedoen, bij het klassieke model kan dit niet.

Bij beide modellen krijgen de ondernemers die het geld lenen een coach toegewezen, die uit de groep geldschietters wordt gekozen. De coach kan bijvoorbeeld helpen met de investeringsplannen. Op deze manier kunnen de geldschietters in de gaten houden wat er met hun geld gebeurt, en kan de lenende ondernemer leren van meer ervaren ondernemers. Daarnaast kunnen alle leden hun netwerk verder verbreden.

Waarom richten ondernemers een kredietunie op?

Een van de belangrijkste redenen is dat ondernemers met een klein of middelgroot bedrijf vaak lastig een lening kunnen krijgen. Voor banken is het door de huidige regelgeving niet rendabel om leningen onder €250.000 aan ondernemers te verstrekken. Het is voor ondernemers die geld willen lenen dus al snel aantrekkelijk om zich aan te sluiten bij een kredietunie, of om er een op te richten. Voor ondernemers met vermogen is het echter ook interessant, zij kunnen op deze manier namelijk in hun eigen branche of regio investeren, en daarbij hun kennis delen.

Volgens Friederichs is er aan de ene kant dus een noodzaak, omdat ondernemers via reguliere wegen vaak moeilijk aan een lening komen. Dit is echter volgens haar niet de voornaamste reden voor ondernemers om een kredietunie op te richten. Friederichs stelt dat de belangrijkste reden maatschappelijk verantwoord ondernemen is. Juist omdat ondernemers op deze manier hun branche en/of regio kunnen ondersteunen, vinden ze het zo aantrekkelijk.

Is er bij het oprichten van kredietunies gekeken naar voorbeelden uit het verleden?

Er is gekeken naar bijvoorbeeld boerenleenbanken, maar met name om hier van te leren. De beste ideeën zijn eruit gehaald, de slechte niet. Ook is er naar het buitenland gekeken. Nederland is erg laat met het oprichten van kredietunies, omdat het door de bestaande wetgeving niet eerder mogelijk was. In het buitenland bestaat dit concept al veel langer. In andere landen is gebleken dat het concept succesvol is, kredietunies hebben de financiële crisis van de afgelopen jaren goed weten te doorstaan.

Interview Roland Lampe, Vereniging van Kredietunies in Nederland, 17 april 2015

De Vereniging van Kredietunies in Nederland (VKN) stimuleert, faciliteert en begeleidt de invoering van een stelsel van kredietunies in Nederland. De vereniging is opgericht om tegemoet te komen aan de groeiende behoefte in gespecialiseerde kredietverstrekking voor het MKB.¹²⁸ Roland Lampe is directeur van de vereniging.

Wat is een kredietunie en wat is de VKN?

Een kredietunie is een coöperatie van ondernemers, waarbij ondernemers met vermogen een deel hiervan in een gezamenlijke kas storten, om hier vervolgens krediet uit te verlenen aan andere ondernemers die ook lid zijn van de coöperatie. Als aan het eind van het jaar geld over is, wordt dat verdeeld tussen de leden. Het bemiddelingsmodel wordt niet gebruikt bij de kredietunies die aangesloten zijn bij de VKN. Er is namelijk geen *common bond* (lotsverbondenheid) op het moment dat je het bemiddelingsmodel gebruikt. De ene ondernemer kan namelijk in een slechte lening zitten en de andere in een goede, zonder dat de ander hier last of profijt van heeft. Het risico wordt binnen het bemiddelingsmodel niet door alle leden gedeeld en bij het *common bond* model wel. De bemiddelende kredietunies mogen vanwege een nieuw wetsvoorstel binnenkort waarschijnlijk ook geen kredietunie meer heten.

De VKN houdt zich met name bezig met de algemene acceptatie van het concept kredietunie. Daarnaast heeft de VKN geholpen bij de oprichting van veertien kredietunies en dit jaar willen we er nog tien doen. De VKN ondersteund dus nieuwe kredietunies met informatie, advies en ervaring, zodat nieuwe initiatieven niet in de vele bij ons al bekende valkuilen hoeven te stappen. Daarnaast heeft de VKN uiteraard allerlei schriftelijke zaken al kant-en-klaar liggen. Er is een toolkit.

Waarom richten ondernemers een kredietunie op?

Kredietunies zijn vaak regionaal gebonden. Er is dus ook een bepaald type ondernemer die dit soort initiatieven start, namelijk ondernemers die ook aan een bepaalde regio zijn verbonden, of die het belangrijk vinden hun regio te versterken. Daarnaast is er altijd een coach nodig voor de ondernemer die geld leent. Hier moeten de geldverstrekken ondernemers ook zin in hebben. Er is dus een zekere belangstelling nodig voor maatschappelijk rendement.

Daarnaast is er natuurlijk een noodzaak voor degenen die geld willen lenen. Banken verstrekken geen kleine kredieten meer aan ondernemers, omdat dit te kostbaar voor ze is. Daarnaast missen ondernemers de persoonlijke relatie bij een bank, die ze bij een kredietunie

¹²⁸ <http://www.dekredietunie.nl/> en <http://www.dekredietunie.nl/kredietunie-nederland/>

natuurlijk wel krijgen in de vorm van een coach. De coach die ze helpt op het moment dat het misschien niet zo goed gaat.

U heeft de kredietunie uit het buitenland naar Nederland gehaald, maar heeft u ook gekeken naar het verleden?

Jazeker. We worden ook vaak vergeleken met de boerenleenbanken. De boeren in de 19^e eeuw konden ook geen kredieten krijgen, waardoor ze het ook zelf moesten oplossen. Er is dus een vergelijking mogelijk tussen heden en verleden. Daarnaast is er veel naar voorbeelden in het buitenland gekeken. Een groot verschil met Nederlandse kredietunies is echter dat deze alleen voor ondernemers toegankelijk zijn en niet voor particulieren. Hier is bewust voor gekozen, omdat de regelgeving omtrent het bankwezen voor particulieren erg complex is. Er is dan veel controle nodig.

De bestaande regelgeving heeft de oprichting van de eerste kredietunies ook erg lastig gemaakt.

Interview Marieke Vavier, Binnenvaart Kredietunie Nederland, 11 mei 2015

De Binnenvaart Kredietunie Nederland (BKN) is een op 23 april 2015 opgerichte kredietunie, speciaal voor de binnenvaart in Nederland. Marieke Vavier is de voorzitter van de Raad van Bestuur. De BKN bestaat nog maar kort, waardoor er nog geen kredieten zijn verstrekt. Er wordt hard gewerkt aan het werven van leden met krediet, zodat de eerste leningen verstrekt kunnen worden.

Waarom is de BKN opgericht?

De binnenvaart heeft een harde klap van de crisis opgevangen, waardoor veel banken binnenvaarder niet meer als kredietwaardig zien. Daarnaast willen banken geen leningen meer verstrekken onder €250.000, omdat dit niet rendabel is. Ook hebben veel binnenvaarders een renteverhoging gekregen op hun bestaande leningen, omdat de banken de kredieten te risicovol vonden geworden. Het vertrouwen in de banken is dus verdwenen bij de sector.

Doordat er door banken alleen nog grote leningen worden verstrekt, kunnen de beginnende schippers geen krediet krijgen en dus geen boot kopen. Hierdoor zie je in de binnenvaart hetzelfde als bij de huizenmarkt: starters kunnen niet kopen, waardoor hogerop de ladder ook niemand verder kan. Als een starter geen huis kan kopen, kan degene met de starterswoning niet verhuizen naar een rijtjeswoning, waardoor degene met het rijtjeshuis ook niet verder kan enzovoorts. Zo gaat het ook bij de binnenvaart, waardoor uiteindelijk de oudere schippers niet met pensioen kunnen. Hun vermogen zit in hun schip, maar door de stagnatie onderaan de ladder kunnen ze het niet verkopen en kunnen ze dus niet met pensioen.

Waarom zouden kredietverstrekkers zich willen aansluiten?

Allereerst vanwege bovenstaand verhaal: zolang startende binnenvaarders geen lening kunnen krijgen om een (tweedehands) schip te kopen, kunnen de oudere schippers niet met pensioen. Het is dus deels in het eigen belang van de kredietverstrekken schippers om mee te doen. Daarnaast kunnen zij via een kredietunie ook hun kennis en ervaring delen als coach. Door een krediet te verstrekken aan de BKN houden de schippers zeggenschap over hun eigen geld.

Daarnaast heerst in de binnenvaartsector een sterk familiegevoel en gevoel van trots. Binnenvaarders stimuleren liever hun eigen sector dan een andere. Door kredieten te verstrekken, kunnen ze ervoor zorgen dat de sector sterk blijft en kan groeien. Binnen een familie zijn echter ook altijd familieruzies, zo ook bij de binnenvaarders. Velen hebben ook het gevoel deze kans van de BKN te moeten aangrijpen om meer een eenheid te worden en ge-

schillen te doen verdwijnen. Het gevoel dat samenwerking nodig is om de sector overeind te houden speelt heel sterk mee.

Welke werkwijze zal de BKN hanteren?

De BKN is aangesloten bij de Vereniging Samenwerkende Kredietunies. Dit betekent dat we met het klassieke model kunnen werken, maar ook met het bemiddelingsmodel. In eerste instantie zullen we met het klassieke model werken, maar we willen flexibel zijn. Als het dus noodzakelijk blijkt te zijn een bepaald krediet te verstrekken door middel van het bemiddelingsmodel, zullen we daarvoor open staan.

Ook zullen we waarschijnlijk de centrale kas niet enkel vullen met kredieten van binnenvaartschippers. Er zijn ook verladers (degene die de ladingen beheren en verdelen) die graag willen meewerken. Zij zullen echter geen lid kunnen worden, want als lid zouden ze ook inspraak krijgen. Dat willen we niet, we willen dat de zeggenschap bij de binnenvaarders blijft liggen. Daarnaast zullen we waarschijnlijk ook van fondsen en via subsidies geld kunnen krijgen.

Interview Iris Kort, kinderdagverblijf Oase, 20 april 2015

Oase is een kinderdagverblijf waar de ouders van de kinderen zelf de opvang verzorgen. Er zijn dus geen (betaalde) leidsters aanwezig die overdag de zorg voor de kinderen op zich nemen, maar de ouders rouleren. Iedere ouder neemt een bepaald aantal dagdelen op zich. Hoe vaker hun eigen kind naar het kinderdagverblijf gaat, hoe meer dagdelen zij op zich moeten nemen. Iris Kort is een ouder van Oase en zit onder andere in de publiciteitscommissie.

Waarom richten mensen een kinderdagverblijf als Oase op?

Kort vertelt dat ze zelf niet bij de oprichting van het kinderdagverblijf was, maar ze kan wel vertellen waarom zij als ouder voor deze vorm van kinderopvang heeft gekozen. Zij ziet dit als een mooie financiële mogelijkheid, maar stelt dat de ouders daarnaast vertrouwen in elkaar moeten hebben. Zij vindt het sociale aspect heel belangrijk aan initiatieven als dit, het elkaar helpen en samenwerken, op basis van vertrouwen. Daarnaast zien de kinderen bekende gezichten op het kinderdagverblijf die ze daarbuiten ook zien. De ouders organiseren namelijk ook buiten het kinderdagverblijf om activiteiten. De kinderen worden dus opgevangen door bekenden, in plaats van door leidsters die ze niet in het leven buiten het kinderdagverblijf tegenkomen.

Financieel is het aantrekkelijk omdat de kosten per uur per kind veel lager zijn dan bij een regulier kinderdagverblijf, omdat alleen de huur en onkosten betaald hoeven te worden en geen salarissen. Ondertussen worden dit soort kinderdagverblijven wel erkend door de overheid, waardoor ouders nog wel subsidie kunnen krijgen. Uiteindelijk ben je dus goedkoper uit als ouder. Het is natuurlijk wel zo dat de ouders veel meer tijd kwijt zijn dan bij een regulier kinderdagverblijf, niet alleen doordat ze zelf de opvang moeten verzorgen, maar ook alle taken die daarbij komen kijken op zich moeten nemen. Zo is iedereen verplicht deel te nemen aan een commissie naar keuze. Ouders kiezen dus niet voor deze vorm van kinderopvang omdat het makkelijker is dan de reguliere vorm. Kort zegt ook dat als je het alleen voor het geld doet, je dit niet moet doen.

Wat zijn nog andere voordelen?

Je bouwt een netwerk van ouders op, waarbij je terecht kunt als je even niet weet of je het wel goed doet. Je kunt als jonge ouders dus veel leren van andere ouders met wat oudere kinderen.

In de jaren zeventig waren er soortgelijke kinderdagverblijven, de anti-autoritaire crèches, is hier naar gekeken bij de oprichting van de kinderdagverblijven?

Hier heeft Kort niet direct een antwoord op. Er zijn echter wel gelijkenissen. Elke beslissing wordt bijvoorbeeld genomen door middel van overleg. Niemand is de baas van het kinderdagverblijf, dus niemand kan alleen de beslissingen nemen. Daarnaast moeten de ouders ook altijd zoek naar nieuwe ouders die het stokje kunnen en willen overnemen. Dit komt uiteraard ook weer voort uit het feit dat niemand de eigenaar van het kinderdagverblijf is. Zodra alle kinderen naar school gaan, zijn er geen ouders meer die het stokje over kunnen nemen.

Was het een wens of een noodzaak om kinderdagverblijven als deze op te richten?

Het belangrijkste motief was de wens. Het was echter ook zo dat kinderdagverblijven op een gegeven moment allemaal vol zaten. Daarnaast werden ze ook steeds duurder en kregen ouders steeds minder toeslag voor opvang van hun kinderen. Het kan dus ook zo zijn gegaan dat ouders dachten: laten we het dan maar zelf proberen. En het werkt. In Utrecht is een participatiecrèche, De Krakeling, die al veertig jaar bestaat!

Interview Bert Weeren, Samen1Westerbeek, 23 april 2015

Samen1Westerbeek is een dorpscoöperatie. De coöperatie zorgt ervoor dat bepaalde voorzieningen niet uit het dorp Westerbeek verdwijnen op het moment dat de gemeente besluit dat deze voorzieningen te kostbaar zijn geworden om te financieren. De coöperatie probeert het dorp leefbaar en interessant te houden, zodat jongeren niet massaal verhuizen.

Waarom is Samen1Westerbeek opgericht?

Voordat de coöperatie werd opgericht, bestond er een dorpsraad. Deze had een visie om ervoor te zorgen dat de jongeren van het dorp niet massaal zouden verdwijnen. Dit wilden ze doen door een kleine nieuwbouwwijk te (laten) bouwen. Daarnaast wilde de raad de lagere school graag in het dorp houden. In 2008 zijn ze verder gaan kijken welke mogelijkheden er waren om het dorp zelfstandig te laten blijven, zaken waardoor mensen prettig konden wonen en werken. Vanuit de dorpsraad viel het op dat moment een beetje stil, maar werd tegelijkertijd duidelijk dat gemeenten steeds minder en minder zouden doen. Het werd ons duidelijk dat als er in de toekomst iets aan de hand zou zijn, we dit zeer waarschijnlijk zelf moesten oplossen, of er voor zouden moeten betalen. Daarnaast werden er allerlei zaken vanuit de gemeente geprivatiseerd.

Toen is besloten om een coöperatie op te richten, omdat een coöperatie contracten af kan sluiten met bijvoorbeeld energiemaatschappijen. De dorpsraad zou hier minder mogelijkheden toe hebben gehad. In 2011 is uiteindelijk de coöperatie opgericht.

Het Integraal Dorps Ontwikkeling Plan (IDOP) geeft een euro voor elke euro die je ergens in stopt. Hierdoor kon de dorpscoöperatie plannen van de gemeente overnemen en uitvoeren. Op deze manier hebben we bijvoorbeeld veel openbare gebouwen in het dorp kunnen aanpassen en verbeteren. Dit hebben we kunnen doen door de bijdrage van IDOP, maar met name doordat we met vrijwilligers werken. Door het werken met vrijwilligers konden we dus de projecten goedkoper uitvoeren dan de gemeente of de provincie dat kan, maar kregen we per gewerkt uur een bedrag en per investering. Je kunt hier dus goed mee uit de voeten, mits je creatief bent. Zo konden we dus ook zaken overnemen die de gemeente wilde privatiseren. Doordat we ze zelf hebben overgenomen en met vrijwilligers werken, kan het wel betaalbaar blijven. We hebben bijvoorbeeld het onderhoud van het voetbalveld overgenomen. De gemeente wilde dit ook privatiseren, maar het door een bedrijf laten doen wordt natuurlijk hartstikke duur, dus nu doen we het zelf.

Er wordt dus uitsluitend met vrijwilligers gewerkt?

Ja, dat klopt. Voordat de coöperatie werd opgericht werd er ook al veel vrijwilligerswerk gedaan. We merken het laatste half jaar dat het terugloopt, omdat elke vereniging vrijwilligers nodig heeft.

Welke redenen waren het belangrijkste voor het oprichten van de dorpscoöperatie?

De gemeente trekt zich terug, waardoor we meer zelf moeten doen. Omdat de dorpsraad juridisch gezien minder mogelijkheden had, was een coöperatie een aantrekkelijke nieuwe vorm om de nieuwe taken op ons te nemen en uit te voeren. Het heeft absoluut te maken met de participatiesamenleving. De gemeente wilde taken overdragen en wij wilden die op ons nemen, mits daar wat geld tegenover stond. Dus het geld dat anders naar bedrijven zou gaan, zou nu deels naar ons moeten gaan. De gemeente is zo blij met ons initiatief dat andere dorpen moeten volgen. Vanuit de Vereniging Kleine Kernen gaan wij zelfs cursussen geven om ambtenaren om te leren gaan met dit soort initiatieven, zonder alles gelijk over te willen nemen.

Zijn jullie ondertussen ook zo ver dat jullie het liever zelf doen? Of zou het toch prettig zijn als de gemeente uiteindelijk haar taken weer terugneemt?

Heel veel mensen zijn nog niet gewend aan het idee dat ze overheidstaken over moeten nemen. Veel mensen zijn er nog steeds van overtuigd dat de gemeente of de provincies wel eens een zak met geld heeft liggen om problemen op te lossen. Dit soort mensen begrijpt nog niet dat bepaalde zaken zullen verdwijnen als ze niet zelf het initiatief nemen. Er zijn nog heel veel mensen die zo denken. Ik hoop dat de oude tijd weer terugkomt, maar ik denk van niet, dit is hoe het in de toekomst zal gaan. Het is echter niet zo dat we dit doen omdat het moet, maar het liever niet zouden willen. We hebben ook veel voordelen ingezien van het zelf doen, je kunt namelijk zelf beslissingen nemen en keuzes maken. Als coöperatie sta je heel dicht op de initiatieven en kun je dus misschien wel beter zien wat men wil en nodig heeft. Door heel actief mensen te betrekken kun je heel veel bereiken. Mensen worden echter ook een keer moe. Ze moeten dit allemaal naast hun normale, toch al drukke, leven doen. Je moet dus niet te veel van mensen willen vragen. Afgelopen jaar hebben we het dus ook rustig aan gedaan.

Het belangrijkste is het motieven van mensen en het hebben van een plan. Op die manier kun je wel degelijk budgetten aanspreken en hebben mensen ook zin om mee te helpen. Er is een kleine kern van sterke mensen nodig, zodat de initiatieven ook werkelijk van de grond komen.

Interview Steven Volkers, GrunnegerPower, 23 april 2015

GrunnegerPower is een energiecoöperatie. Consumenten kunnen zich aansluiten om lokaal opgewekte energie geleverd te krijgen, of bijvoorbeeld om zelf zonnepanelen te kopen met korting, zodat consumenten hun eigen duurzame energie kunnen opwekken. Energie die te veel wordt opgewekt door de panelen, wordt teruggegeven aan het net. Consumenten worden hierdoor dus producenten.

Wat is GrunnegerPower?

In 2012 is het initiatief gestart, door mensen die dachten dat ze door gezamenlijk zonne-energie op te wekken al een verschil konden maken. Een van de oprichters was een socioloog die graag wilde zien hoe mensen reageren op initiatieven als dit en hoe dit soort initiatieven eventueel te stimuleren zijn.

GrunnegerPower helpt individuen of collectieven bij het opwekken en/of besparen van energie. Wat ze niet zelf opwekken of besparen kan bij ons gekocht worden. GrunnegerPower is dus ook een energiebedrijf, naast een coöperatieve vereniging. Omdat een lokaal energiebedrijf gewoonweg te klein is, zijn we op regionaal niveau verder gegaan als NLD, Noordelijk Lokaal Duurzaam.

Worden dit soort initiatieven gesteund?

De koepelorganisaties van de energiecoöperaties worden gesteund door de provincie en de energiecoöperaties in steden en dorpen worden door de gemeente gesteund. Steun komt in de vorm van subsidie of projectfinanciering.

Waarom is er een coöperatie opgericht? Duurzame en groene energie kan ook door particulieren alleen worden opgewekt of worden ingekocht.

Wij zijn dit initiatief niet alleen vanuit duurzaamheid gestart, maar ook vanuit lokaal economisch perspectief. Ons initiatief levert namelijk ook weer werkgelegenheid op. Lokale economieën en lokale veerkracht zijn naar mijn idee zeer belangrijk bij het uit de financiële crisis komen.

Waarom is er gekozen voor een coöperatie in plaats van bijvoorbeeld een vereniging?

Omdat een coöperatie een sociaaleconomisch karakter heeft. De coöperatie is wel degelijk economisch, maar doordat het een coöperatie is, gaat het om meer dan alleen geld verdienen. Daarnaast kunnen leden zich makkelijk aansluiten en zijn er geen aandeelhouders waardoor geld wegvloeit. Het is een aantrekkelijke rechtsvorm voor dit soort collectieve initiatieven.

Open dag Austerlitz Zorgt, 15 mei 2015

Austerlitz Zorgt is een zorgcoöperatie in het dorp Austerlitz, dat onderdeel is van de gemeente Zeist. De coöperatie is in december 2012 opgericht met als doel inwoners van Austerlitz zo lang mogelijk zelfstandig in het dorp te laten wonen. Het initiatief is een groot succes gebleken en wordt door de gemeente vaak als voorbeeld gebruikt. Daarnaast krijgen ze veel vragen van andere initiatiefnemers. Om ze een duwtje in de goede richting te geven organiseren de bestuursleden van Austerlitz Zorgt een aantal keer per jaar een open dag.

Redenen voor de oprichting van een zorgcoöperatie

De initiatiefnemers van Austerlitz Zorgt willen dat iedereen zo lang mogelijk in het dorp kan blijven wonen. Daar zijn bepaalde voorzieningen voor nodig, en bepaalde huisvesting. De voorzieningen werden voorheen door de overheid verzorgd, maar door de privatiseringen binnen de zorg, werden deze overgenomen door commerciële bedrijven. De initiatiefnemers merkten dat de zorg die werd geleverd niet toereikend was. Bepaalde voorzieningen verdwenen uit het dorp en die voorzieningen die bleven voldeden niet aan de eisen. Zij zagen een eigen initiatief als oplossing. Zo stellen ze dat voorheen, voor de overheid vele taken overnam, burgers veel zelf organiseerden. Door de verzorgingsstaat zijn deze organisaties verdwenen. De zorgcoöperatie is dus ook geen reactie op bezuinigingen, maar op mislukte marktwerking, die mede door groeiende bureaucratie wordt veroorzaakt.

In Austerlitz werd al veel door de burgers zelf georganiseerd. Zo bestond er al sinds 1945 een organisatie genaamd Austerlitz Belang. Vanuit deze organisatie werd al veel georganiseerd voor het dorp. Austerlitz heeft dus al jarenlang zeer actieve burgers. Dit is volgens het bestuur ook nodig om een succesvolle coöperatie op te zetten. Het moet echt vanuit de burgers komen, zodra een gemeente probeert burgerinitiatieven op te zetten, werkt het niet.